

**AZERBAYCAN
DIŞ POLİTİKASI'NDA
ÇOKTARAFLILIK İLKESİ
Mahammad BAYRAMLI
(Yüksek Lisans Tezi)
Eskişehir, 2019**

AZERBAYCAN DIŞ POLİTİKASI'NDA ÇOKTARAFLILIK İLKESİ

Mahammad BAYRAMLI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Elif TOPRAK

Eskişehir

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Mayıs, 2019

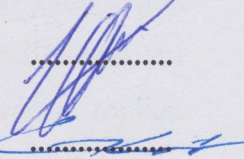
Cesur'uma...

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Mahammad BAYRAMLI 'nın "Azerbaycan Dış Politikasında Çok Taraflılık İlkesi" başlıklı tezi 10 Mayıs 2019 tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca toplanan Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında, **yüksek lisans tezi** olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

İmza

Üye (Tez Danışmanı) : Doç.Dr.Elif TOPRAK
Üye : Prof.Dr.Bariş ÖZDAL
Üye : Dr.Öğr.Üyesi Gürsel GÜR

.....

.....

Prof.Dr.Hasan TUTAR
Anadolu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Özet

AZERBAYCAN DIŞ POLİTİKASI'NDA ÇOKTARAFLILIK İLKESİ

Mahammad BAYRAMLI

Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mayıs 2019

Danışman: Doç. Dr. Elif TOPRAK

Bu tez çalışmasında bağımsızlık sonrası Azerbaycan dış politikası ve Azerbaycan'ın uluslararası toplum ile ilişkileri, İngiliz Okulu çerçevesinde incelenmiştir. Uluslararası ilişkilerde kurumsallaşmanın önemine vurgu yapılarak, uluslararası kuruluşlar aracılığıyla uluslararası topluma entegrasyon süreci, uluslararası toplum kavramının Batı/ Avrupa dışı bölgelere uygulamaları irdelenerek, karşılıklı beklentilerin birbiriyle örtüşüp örtüşmediği analiz edilmiştir. Bu bağlamda Azerbaycan'ın uluslararası kuruluşlarla işbirlikleri, aynı zamanda bölge devletleri ile yaşadığı çatışma ve işbirlikleri dikkate alınmıştır. Bağımsızlık sonrasında Azerbaycan dış politika karar alma mekanizmasının nasıl geliştiği, dış politikada stratejilerinin nasıl belirlendiği konuları tezin alt başlıkları olup, çalışmanın temel araştırma sorusu, uluslararası toplum kavramının Azerbaycan dış politikasındaki yeri ve çok taraflılık ilkesine etkileridir. Uluslararası toplumun ortak değerlerinin benimsenmesi dış politika karar alma mekanizmasının bu değerlerle yapılandırılması, bağımsızlık sonrası Azerbaycan'ın uluslararası topluma entegrasyonuna pozitif yönde etki etmiştir. Ancak, jeopolitik konumun vermiş olduğu ekonomik, tarihi ve siyasi şartlar da dikkate alınarak, Azerbaycan uluslararası toplum kurumlarının temel değerleri ile beraber, yakın coğrafi değerleri de önemseyerek dengeli bir dış politika izlemiştir. Bağımsızlık sonrası Azerbaycan'la Ermenistan arasındaki savaş durumunun halen devam etmesi ve bunun sonucunda Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün bozulması, Güney Kafkasya Bölgesi'ni sıcak çatışma ortamına çevirmiştir. Dış politikada çok taraflılık ilkesine dayalı olarak, uluslararası kuruluşlarla ekonomik, siyasi ve askeri işbirlikleri, bölgede istikrarın sağlanması açısından büyük önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: İngiliz Okulu, Uluslararası Toplum, Azerbaycan Dış Politikası

Abstract

THE PRINCIPLE OF MULTILATERALISM IN AZERBAIJAN FOREIGN POLICY

Mahammad BAYRAMLI
Department of International Relations
Anadolu University, Graduate School of Social Sciences, May 2019
Adviser: Assoc. Prof. Dr. Elif TOPRAK

In this thesis, Azerbaijani foreign policy after independence is the focus of study and Azerbaijan's relations with the "international society" is analyzed within the framework of English School's international society theory. Emphasizing the importance of institutionalization in international relations, the process of integration with the international society through international organizations, the application of the concept of international society to the non-Western/ non-European regions are examined and if the mutual expectations of parties overlap with each other or not. In this context Azerbaijan's cooperation within international organizations, as well as the conflicts and cooperation with the states in Caucasia have been taken into consideration. After the independence, how the foreign policy decision-making mechanism was structured and how the strategies of foreign policy were determined are among the subtopics of the thesis. The adoption of the common values of the international society, the structuring of the foreign policy decision-making mechanism with these values had positive impact on the integration of post-independence Azerbaijan into the international society. However, taking into account the economic, historical and political conditions of the geopolitical position, Azerbaijan has pursued a balanced foreign policy by paying close attention to the geographical values as well as the basic values of the international society's institutions and international organizations. The war situation between Azerbaijan and Armenia after the independence and deterioration of the territorial integrity of Azerbaijan has turned the South Caucasus Region into a hot conflict environment. Based on the principle of multilateralism in foreign policy, economic, political and military cooperation with international organizations is of great importance in terms of ensuring stability in the region.

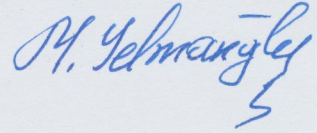
Key Words: English School, International Society, Azerbaijani foreign policy

Teşekkür

Etik İlke ve Kurallara Uygunluk Beyannamesi

Bu tez çalışmasının bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmanın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Anadolu Üniversitesi tarafından kullanılan “bilimsel intihal tespit programı”yla tarandığımı ve hiçbir şekilde “intihal içermediğini” beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçları kabul ettiğimi bildiririm.

Mahammad BAYRAMLI

Teşekkür

Tez çalışmamın, Uluslararası İlişkiler literatürüne ve bu konuda çalışmalar yapacak olan bilim insanlarına katkı sağlayacağını temenni ederim. Tez çalışmasına başladığım ilk andan itibaren, ilmi ve manevi açıdan engin tecrübelerini benimle paylaşan, bana her daim moral ve motivasyon ile destek olan, çalışmama birikimleri ile büyük katkı sağlayan danışmanım sayın Doç. Dr. Elif TOPRAK'a, değerli zamanlarını ayırarak tez savunmamda jüri üyeliğini kabul eden Sayın Prof. Dr. Barış ÖZDAL ve Sayın Dr. Öğr. Üyesi Gürsel GÜR'e değerli fikir ve önerilerinden ötürü çok teşekkür ederim.

Sayın Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı, AB ile işbirliği şubesinin 1. Sekreteri Elşen Abdulazimov ve Avrupa Birliği'nin Azerbaycan'daki temsilciliğinin proje yöneticisi Rza Zulfugarzade'ye değerli zamanlarını ayırıp bana mülakat gerçekleştirme imkanı tanıdıkları ve fikirlerini paylaştıkları için ayrıca teşekkür ederim.

Maddi ve manevi desteklerini benden hiçbir zaman esirgemeyen, en büyük motivasyon kaynağım olan aileme; Babam Yelman, Annem Sahila, Abim Elnur, Yengem Narmin'e çok teşekkür ediyorum. Tezimi ailemize yeni katılan küçük prensim *Cesur*'uma ithaf ediyorum.

Tablolar Listesi

Tablo 1. İngiliz Okulu'nu temsil eden bilim insanları.....	20
Tablo 2. İngiliz Okuluna göre çağdaş uluslararası kurumlar.....	24
Tablo 3. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanları ve dönemlerindeki temel gelişmeler ve politikalar.....	43
Tablo 4. Azerbaycan ve NATO arasında şimdiye kadar yapılan işbirlikleri.....	66
Tablo 5. İngiliz Okulu kurumları açısından Azerbaycan'ın değerlendirilmesi.....	96

Şekiller Listesi

Şekil 1: Hazar Denizi'ne komşu ülkeler.....	48
Şekil 2: 21 Haziran 1918 Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin ilk bayrağı.....	90

Kısaltmalar

ACDPŞ- Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi

AKP- Avrupa Komşuluk Politikası

ASSC-Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti

AHC- Azerbaycan Halk Cumhuriyeti

BIS- Uluslararası Ödemeler Bankası

BİO- Barış İçin Ortaklık

BM- Birleşmiş Milletler

BMGK- Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi

BMK - Birleşmiş Milletler Konferansları

BMMYT- BM Mülteciler Yüksek Komiserliği

BTC- Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı

BTE- Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı

BTK- Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Hattı

CITES- Nesli Tehlike Altındaki Türlerin Ticaretine İlişkin Sözleşme

DTÖ- Dünya Ticaret Örgütü

HGA- Ev Sahibi Hükümetler Arası Antlaşma

KEİPA- Karadeniz Ekonomik İşbirliği Parlamenter Asamblesi

PLR- Geçerli Yasal Rejim

RF- Rusya Federasyonu

IBRD- Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası

IGA- Hükümetler Arası Antlaşma

IGO- Uluslararası Hükümet Kuruluşları

IMF- Uluslararası Para Fonu

INOGATE- Avrupa Devletler Arası Petrol ve Doğal Gaz Taşımacılık

IPCC- Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli

İDÇS- Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi

İİT- İslam İşbirliği Teşkilatı

MFN- En Çok Tercih Edilen Ülke

NATO- Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü

OİA- Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması

TACTS- Gıda Güvenliği, İnsani Yardım Programları

TPAO- Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklık Şirketi

TRACECA- Avrupa-Kafkaslar- Asya Ulaşım Sistemi

TSK- Türk Silahlı Kuvvetleri

TÜRKPA- Türk Parlamenter Asamblesi

TÜRKSOY- Uluslararası Türk Kültür Teşkilatı

UAM- Uluslararası Adalet Mahkemesi

UCM- Uluslararası Ceza Mahkemesi

Uİ- Uluslararası İlişkiler

İçindekiler

sayfa

Jüri ve Enstitü Onayı.....	i
Özet.....	ii
Abstract.....	iii
Etik İlke ve Kurallara Uygunluk Beyannamesi	iv
Teşekkür.....	v
Tablolar Listesi	vi
Kısaltmalar.....	vii
1. Giriş	1
2. Liberal Teorinin İngiliz Okuluna Temel Oluşturan Kavramları.....	5
2.1. İngiliz Okulunun Temel Varsayımları	9
2.2. İngiliz Okulu ve Uluslararası Toplum.....	16
2.3. Barry Buzan ve İngiliz Okulu	23
3. Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Dış Politikasındaki Öncelikler.....	29
3.1. Soğuk Savaş Dönemi'ndeki Yaklaşımlardan Farklılıklar.....	33
3.2. Azerbaycan'ın Siyasi, Ekonomik Güç Potansiyeli	37
3.3. Bağımsızlık Sonrası Karar Alma Sürecinin Gelişimi	40
3.4. Azerbaycan'ın Hukuki Devlet Yapısı	50
3.5. Azerbaycan Dış Politika Stratejilerinde Liberal Çoktarafılık İlkesi	51
4. Bölüm: Azerbaycan'ın Dış İlişkileri.....	53
4.1. Azerbaycan'ın Uluslararası Kuruluşlarla İşbirlikleri.....	53
4.2. Azerbaycan'ın Siyasi Alanda Avrupa Birliği (AB) ile İşbirliği.....	58
4.3. Azerbaycan'ın Askeri Politikalarında NATO ile İşbirliği	64
4.4. Azerbaycan'ın Ekonomi Politikasında Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (KEİ) ile İşbirliği.....	67

4.5. Azerbaycan'ın Sosyokültürel açıdan İslam İşbirliği Teşkilatı ve Türk Keneşi ile İşbirliği	69
4.6. Çatışma Çözüm Politikası	72
4.6.1. Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ile İlişkiler.....	73
4.6.2. Ermenistan.....	75
4.6.3. Gürcistan	81
4.6.4. İran	84
4.6.5. Rusya Federasyonu	86
4.6.6. Türkiye	90
5. Sonuç	95
Ek 1.....	102
Kaynakça	106

1. Giriş

Uluslararası İlişkiler disiplininin temel sorunsalı çatışma ve işbirliği üzerine olup, temel teorik tartışma realist ve liberal teoriler arasındadır. İngiliz Okulu bu tartışmada, realizm ve liberalizm arasında bir orta yol oluşturma iddiası ile alana katkı sunmaktadır. Bu okul, Uluslararası İlişkiler (UI) disiplinine getirdiği toplum yaklaşımından ötürü çoğu kez “*Uluslararası Toplum*” teorisi adıyla da anılmaktadır. Soğuk Savaş sonrasında devletlerin ve diğer uluslararası aktörlerin karşılaştığı zorluklara çözüm arayışlarında bulunan düşünür ve teorisyenler, uluslararası ilişkileri sosyolojik bir bakış açısıyla ele alma ihtiyacı duymuştur. İngiliz Okulu’nun popülerlik kazanması bu döneme denk gelse de okulun ortaya çıkışı daha eskiye dayanmaktadır. Uluslararası toplum kavramına göre tıpkı insanların toplum içerisinde şekillendiği ve birlikte var olduğu gibi devletler de uluslararası toplum içerisinde birbiriyle etkileşim içerisinde gelişmekte ve varolmaktadır (Buzan, 2014: 12-13). Dolayısıyla devletlerin de insanlar gibi istikrar ve güven içerisinde varoluş sebebini devletlerarası etkileşim, işbirliği ve karşılıklı anlaşma gibi önemli unsurlar teşkil etmektedir.

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)’nin dağılması süreciyle birlikte Soğuk Savaş sona ermiştir. Zira bağımsızlığını kazanan Azerbaycan için bu durum dış politikasında yeni stratejiler geliştirmek anlamına gelmekte idi. Bu doğrultuda Azerbaycan’ın öncelikleri arasında uluslararası kuruluşlara üye olmak yoluyla İngiliz Okulu’nun temel varsayımı olan uluslararası topluma entegre olmak gelmiştir.

Bu tezde, İngiliz Okulu uluslararası toplum teorisi bağlamında Azerbaycan Cumhuriyeti’nin dış politikası analiz edilmektedir. Teorik açıdan uluslararası toplum çerçevesinde Azerbaycan’ın Batıya yaklaşımı, özellikle 1991’de SSCB’nin dağılması sonucunda bağımsızlığını ilan ettikten sonraki dış politika stratejisine değinilmektedir. Bağımsızlığını ilan ettikten hemen sonra Azerbaycan Batıya dönük politikalar hayata geçirmeye başlamıştır. Azerbaycan’ın Hazar havzasına mahsus zengin yeraltı ve yerüstü doğal kaynaklarına sahip olması bu ilişkilerin karşılıklı isteğe bağlı olarak hayata geçmesine sebep olmuştur. Dolayısıyla bu çalışmada, bağımsızlık sonrası Azerbaycan’ın hangi uluslararası kuruluşlarla işbirliğine girdiği ve bu işbirliklerinin Azerbaycan’ın dış politika stratejisini hangi yönde etkilediği analiz edilmiştir. Uluslararası toplum kavramının temel argümanına göre devletler üst otoritenin olmadığı uluslararası sistem içerisinde daima çatışma ve rekabet içerisinde değildir. Ortak çıkarlar ve ortak değerler

kapsamında devletlerin kendi iradesiyle işbirliği içerisinde olduğu bir düzen söz konusudur (Bull, 1971: 269-272).

Tezin analiz düzeyinde, İngiliz Okulu'nun uluslararası ilişkiler disiplinine olan bütüncül yaklaşımından farklı olarak, belli bir devletin uluslararası toplumla etkileşim süreci incelenmektedir. Bu bağlamda, uluslararası toplum kavramının, uluslararası sistemde anarşi ortamında devletlerin ortak değerler doğrultusunda işbirliklerinin nasıl geliştiği sorunsalı devlet bazında, Azerbaycan için analiz edilmiştir. Tezin kapsamı, Azerbaycan'ın Sovyet sonrası dış politikası, üye olduğu uluslararası kuruluşlarla ilişkileri, yakın coğrafyasında diğer Kafkas ülkeleri ile ilişkileri, Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Rusya Federasyonu (RF) ve Türkiye ile ikili münasebetlerinden oluşmaktadır. Güney Kafkasya'nın önemli bir ülkesi olan Azerbaycan'ın bölgedeki rolü, diğer devletlerle yaptığı ticari, siyasi, ekonomik ve askeri ilişkiler etrafında şekillenmiştir.

Tezin amacı Azerbaycan'ın uluslararası topluma hangi düzeyde ve nasıl katılım sağladığını ve uluslararası işbirliklerinde hedeflerinin neler olduğunu açıklamaktır. Çalışmada uluslararası topluma entegre olma stratejisinin, Azerbaycan dış politikasında belirleyici özelliğe sahip olup olmadığı ve aynı zamanda Azerbaycan tarafından uluslararası toplumun bir parçası olma yolundaki uygulamaların İngiliz Okulu'nun uluslararası toplum kavramı açısından nasıl değerlendirilebileceği sorgulanmıştır. Bu bağlamda tezin kapsamını belirleyen temel araştırma soruları aşağıdaki gibidir;

1. Azerbaycan'ın uluslararası topluma entegrasyonu, uluslararası kuruluşlarla işbirliği ile mümkün müdür?
2. Azerbaycan'ın uluslararası kuruluşlarla işbirliklerinin dış politikasına etkileri nelerdir?
3. Uluslararası toplum teorisinin temel kurumları Azerbaycan dış politikasında uygulama alanı bulabilmiş midir?

Kafkaslar çok kültürlü farklı dünya görüşleri ve inançlarını barındıran bir coğrafyadır. Bu farklı değer ve kültürlerin rahatça yaşandığı ülkelerin başında Azerbaycan gelmektedir. Azerbaycan'ın farklılıklara tolerans gösteren yaklaşımı uluslararası politika hamlelerinde kendini göstermektedir. Tezin özgün değeri, Türkçe literatürde İngiliz Okulu ve uluslararası toplum kavramı bağlamında araştırmalar yapılmış olsa da coğrafi açıdan Kafkaslar, devlet bazında ise Azerbaycan'la ilgili çalışma bulunmamasıdır. Bu yüzden Azerbaycan'ın bu kavramsal çerçevede ele alınmasının uluslararası ilişkiler

literatürüne katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Uluslararası ilişkiler alanında Azerbaycan Cumhuriyeti'nin diğer uluslararası kuruluşlarla ilişkileri uluslararası toplum kavramına göre ele alındığından, bölge çalışmalarının yanısıra kuramsal çalışmalara da katma değeri bulunmaktadır.

Tez nitel araştırma yöntemi kapsamında, durum çalışmasına (vaka incelemesine) örnek oluşturmaktadır. Bu betimsel çalışmada kullanılan araştırma teknikleri literatür tarama, belge tarama, mülakat ve içerik analizidir. Yapılan araştırma ve bulgular; Azerbaycan Ulusal Bilimler Akademisi Kütüphanesi, Bakü Devlet Üniversitesi, Anadolu, ODTÜ, Hacettepe, Bilkent, Ankara Üniversiteleri kütüphanelerinden ve elektronik veri tabanlarından elde edilen verilerle desteklenmiştir. Literatür tarama sonrasında erişilen birincil ve ikincil kaynaklar dışında, Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı belgelerinde içerik analizi, Bakanlık yetkilileri ile mülakatlar yapılmıştır. Ayrıca Avrupa Birliği (AB)'nin Azerbaycan'daki temsilciliğinde de ikili ilişkiler doğrultusunda mülakat yapılmış ve uluslararası kuruluşların resmi internet sayfalarından yararlanılmıştır.

Tez, giriş ve sonuç bölümleri de dahil olmak üzere 5 bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümü tezin amaç, yöntem ve kapsamı hakkında olup, tezin temel konu ve araştırma sorularını, tezin mevcut uluslararası ilişkiler literatürüne katkılarının neler olduğunu açıklamaktadır. Tezin ikinci bölümünde İngiliz Okulu'nun temel argümanları ve uluslararası toplum kavramı açıklanmıştır. İngiliz Okulunun tarihi oluşum süreci, okulun bir ekole dönüşümüne ve uluslararası ilişkiler disiplini kendine yer edinmesine sebep olan akademisyenlerin faaliyetleri ve uluslararası toplum kavramı bağlamında yaklaşımlarının yanı sıra neoliberal kurumsalcılığın tarihi ve bu teorik çerçeveden uluslararası toplum kavramına yaklaşımı kapsamaktadır. Tezin üçüncü bölümü, Azerbaycan'ın Soğuk Savaş sonrası ve bağımsızlık sürecindeki dış politika stratejilerini özetlemektedir. Bu bölümde Azerbaycan'ın Soğuk Savaş Dönemi'nden farklılaşan yaklaşımları, bağımsızlık sonrası karar alma sürecinin nasıl geliştiği, Azerbaycan Cumhurbaşkanları'nın dönemlerindeki faaliyetler ve temel politikalar, Azerbaycan'ın siyasi ve ekonomik güç potansiyeli, hukuki devlet yapısı ve Hazar Denizi'nin statüsü konusunda kıyıdaş ülkelerle yaşanan sorunlardan bahsedilmektedir. Dördüncü bölüm Azerbaycan'ın dış ilişkilerini içermektedir. Azerbaycan'ın bağımsızlık sonrası üye olduğu veya işbirliği içerisinde olduğu uluslararası kuruluşlarla ilişkileri tarihsel açıdan anlatılmıştır. Ekonomik alanda AB, askeri alanda Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO), siyasi alanda Karadeniz Ekonomi İşbirliği (KEİ), sosyokültürel açıdan Türk

Keneşi, ve İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) ile işbirliğinin dış politikaya yansımaları açıklanmıştır. Çatışma ve işbirliği doğrutusunda komşu devletler - Ermenistan, Gürcistan, İran, RF, Türkiye ile ve bölge dışı devlet ABD tarafından yapılan işbirliği algısı ve Azerbaycan'a yönelik uygulanan politik hamlelerin dış politika iradesine etkisi konularına değinilmiştir. Sonuç bölümünde tezin giriş bölümünde ileri sürülen argümanların, tez çalışması sonucunda elde edilen bulgularla desteklenip desteklenmediği, çalışmanın ulaştığı sonuçlar tartışılmıştır. Özellikle İngiliz Okulu temel kurumlarının Azerbaycan için örneklendirilen tablosunda, verilen kriterlere göre analiz edilen bulgular özetlenmiştir.

2. Liberal Teorinin İngiliz Okuluna Temel Oluşturan Kavramları

Aslen felsefi kökene sahip olan liberal terimi, latince “*liber*” kelimesinden türetilmiş olup “*özgürlük*” anlamına gelerek, özgürlük felsefesine işaret etmektedir.¹ Liberalizm, uluslararası ilişkiler yazınında birey, toplum, devlet ilişkilerinde kişilerin özgürlüğünü öne alan, toplumun örgütlenmesinde birey özgürlüğü ve güvenliğini esas prensip olarak kabul eden, bireylerin özgürlüğünü kısıtlayacak bir sınırlamayı ve devletin ekonomik hayata müdahalesini kabul etmeyen bir felsefe, ekonomi ve siyasal düşünce akımıdır (Mises, 2002: 5). Uİ yazınındaki liberal teorinin temelindeki “bireycilik”, klasik liberal görüşün insana atfettiği değerden kaynaklanmaktadır. Özünde humanist bakış açısı ile seçilen liberal görüş uluslararası ilişkiler alanında, aslında devletlerin işbirliği yaparak sağladığı refahın, savaşlarla kaybedilen maddi ve manevi değerlerden çok daha önemli olduğunu göstermekteydi. Klasik liberal teori, uluslararası ilişkilerde devletlerin işbirliğine birbirlerine yaklaşım şekillerine ve dış politikalarına uyarlandı. Klasik liberalizm uluslararası ilişkileri, insanın çok fonksiyonlu doğasından dolayı, pluralist (çoğulcu) ve çok yönlü bir sistem olarak analiz etmiştir. Bu teoride temel konu, entelektüel varlık olmanın yanı sıra, temel dürtüleri ve doğal içgüdüleri ile tutku ve aklın bir bedende vücut bulduğu insandır (van de Haar, 2009: 36).

Liberal geleneğin temel kavramlarını aşağıdaki gibi sıralayabiliriz:

- a. Devletler, devlet dışı ve ulus-ötesi varlıkların uluslararası ilişkilerde önemli aktör olduğunu kabul eden çoğulcu teorik çerçeve;
- b. Karşılıklı bağımlılık;
- c. Yalnız askeri ve güvenlik değil, sosyal, ekonomik ve çevre gibi önemli faktörlerin de analizlerde dikkate alınması;
- d. Bireysel analiz düzeyi (Toprak, 2018: 57).

Klasik liberalizmin devlete bakış açısı “*sınırlı ve sorumlu*” yaklaşımdan ibarettir. Müdahaleci devlet kabul edilemez olup, devletin sınırlı faaliyetleri ve sorumlulukları; adalet, iç ve dış güvenlik, sağlık, eğitim vb. konularda görevlerini yerine getirmesi önemlidir. Devlet, toplum, sınıf gibi çoğunluk anlayışına dayalı sistemlerden ziyade *birey ve bireyin refahı* klasik liberalizm için önemli olmuştur (Aktan, 1995: 5).

---

¹ Mises Institute Austrian Economics, Freedom and Peace, *Liberalism: In the Classical Tradition*, <https://mises.org/library/liberalism-classical-tradition>. Erişim tarihi: 12.3.2018.

1690’da yazdığı “*Sivil Hükümet Üzerine İki İnceleme*” adlı eseri ile J.Locke klasik liberalizmden farklı olarak “evrensellik” temeli üzerinde durmuştur. J. Locke liberalizmin siyasi kolunun kurucusu ve atası olarak bilinmektedir (Aktan, 1994: 20). Locke’a göre halk egemen varlıktır ve devlet halka mensuptur; halk devlete değil. Bu konuda devletin asıl görevi bireylerin özgürlüğünü korumak, özgürlüğünün sürekliliğini temin etmek, can güvenliğini ve mülkiyetini korumakla yükümlüdür. Devletin piyasa ekonomisinde halk tarafından belirlenen fiyat ve faiz oranlarına karışmak gibi bir hakkı yoktur (Wolfgang, 2004: 289). J.Locke’un bahsettiği doğa durumundaki düzende güveni bozacak kişiler yine insanlar olduğundan, bireylerin kendi rızasıyla hak ve hukuklarının doğal haldeki durumdan daha güvende olacakları düşüncesiyle kendi aralarında yapmış oldukları “*toplum sözleşmesi*” ile bir nevi antlaşma imzalanmıştır. Bu toplum sözleşmesinin daha sonrasında devletin, bireyleri bir çatı altında korumak ve adil olmak gibi yükümlülükleri vardı (Elma, 2002: 6). J. Locke’un bireylerin özgürlüğü ve hakları konusunda söylemleri günümüze kadar bir çok devletin anayasasında, antlaşmaların insan hakları maddelerinde kendini göstermiştir. Büyük etki yaratan bu söylemler birçok devlet tarafından kanun olarak kabul edilmiştir. İnsan Hakları Bildirgesi’nde J. Locke’un insanlar eşit yaratılmıştır, doğuştan dokunulmaz haklara sahiptir söylemi yer almaktadır (Cranston, 1990: 41).

Klasik liberal teorideki sözü geçen toplum sözleşmesi ile İngiliz Okulu uluslararası toplum kavramı arasında insanın temel değerlerini merkeze alan liberal görüşlerin mevcudiyeti açısından benzerlik söz konusudur. Fakat, insan doğası ve toplum üzerine J. Locke’un söylemleriyle, İngiliz Okulu ekolünün rasyonal düşünürü, hukukçu H. Grotius’un söylemleri arasında ince farklılıklar mevcuttur. Locke’a göre, insanlar doğuştan beri hür olduğu ve bu hakkın onlara birileri tarafından hediye edilmediği için onların doğal özgürlüğüne mani olabilecek herhangi bir rejim kabul edilemez. Grotius’a gelince, herşeyin temelinde “*kanun, hukuk ve kaide*” yaklaşımı görülmektedir. İnsanın doğa itibariyle kendine has hak ve hukukları olduğunu kabul eden Grotius bu hakların, aynı şekilde kendileri gibi egemen bir devlet tarafından korunması gerektiği ve insanların birey olarak değil bir toplum olarak kanuni haklarını savunan ve koruyan bir topluma ve sonrasında egemen bir devlete ihtiyaçları olduğu fikrini savunmuştur. Grotius için uluslararası ilişkilerde toplumsal ilişkiler söz konusudur. Öyle bir toplumsallık ki burada toplum olarak temsil olunan bütün uluslar herhangi bir merkezi güç baskısı olmadan ortak geleneğe bağlı oldukları “*uluslararası hukuk*”a tabidirler ve bu sistemin temelini ortak

değer ve normların temsil ettiği diplomasi, güç dengesi ve ittifaklar gibi özel kurumlar idare etmektedir (Yurdusev, 2000: 15). Ancak Grotius her ne kadar barıştan yana olsa da, savaş durumunu uluslararası ilişkilerin doğal durumu olarak görmektedir. Herşeyin hukuka dayandığı Grotiyen görüşe göre savaş durumu da, barış durumu gibi belli kurallara tabidir (Williams, Wright, Evans, 2007: 122). Ancak bütün bunların yanısıra, Grotius'un uluslararası hukuk kavramı, ulusal hukukun gücü kadar büyük etkiye sahip değildi. Yani savaşları önleyebilecek veya herhangi bir devleti uyulmamış kurallardan dolayı cezalandırabilecek güce ve yaptırıma sahip değildi. Kısaca uluslararası hukuk gelişmemişti, çünkü merkezileşmemiş bir sisteme sahipti. Ulusal hukuk, merkezi devlet tarafından uygulanmaktaydı, ancak uluslararası hukukta daha çok devletlerin ortak çıkarları doğrultusunda birleştiği uluslararası toplum için böylesi merkezi bir kanun sistemi yoktur (Gönlübol, 2000: 398).

Liberalizmin esas amacı, barış durumu olmadığı zamanlarda bile, uluslararası işbirliği için elverişli koşulların nasıl oluşturulabileceği fikrini ortaya koymaktır. Liberalizmin yeni kolu olan neoliberal kurumsalcılar, kuruluşların ve rejimlerin, uluslararası düzeyde bir işbirliği oluşturduğunu ve genel kabul gören ortak kurullarla bu düzenin istikrarını sağladığı tezini savunurlar (van de Haar, 2009: 144). Liberal kurumsalcıların argümanı tam da bunu ifade etmektedir. Onlara göre, devletler arası işbirliğini böylesi durumlarda uluslararası kuruluşlar üstlenmektedir. Entegrasyon ve karşılıklı bağımlılık teorilerinin belirttiği gibi uluslararası kuruluşlar kurucu devletlerinden birinin alınan herhangi bir karardan kaynaklanan uyuşmazlık sergilemesi veya devletlerin çıkarlarını nasıl tanımlayabildikleri konusunda bilgi gücüne sahiptirler (Viotti ve Kauppi, 2012: 130). Neoliberallerin işbirliği ile arzulanan düzen ortamının gerçekleşeceği düşüncesine karşılık, realist bakış anarşi ortamının her daim varolma sebebinden dolayı uluslararası kuruluşların, devletlerin işbirliğindeki uzlaşya baskı edeceği argümanını savunmaktadırlar. Bu anlamda uluslararası kuruluşların ve kurumlarının işbirliği konusundaki umutlarında oldukça karamsar görüntü ortaya çıkmaktadır (Grieco, 1988: 485). Liberal kurumsalcılık, art arda birbirini izleyerek süregelen son on yılda, 1940'lar ve 1950'lerin başında işlevselci- entegrasyon teorisi, 1950'ler ve 1960'larda yeni-işlevsel bölgesel entegrasyon teorisi, 1970'de karşılıklı bağımlılık teorilerinde ortaya çıktı. Her üç versiyon da realistlerin devletlerin işbirliği ve dünya siyaseti hakkındaki karamsar yaklaşımlarını reddetti. İşbirliklerinin oluşturulmasında uluslararası kuruluşların oldukça büyük öneme sahip olduğuna vurgu yapıldı (Grieco, 1988: 486). Neoliberalizmin ele

aldığı konuların önceliğine bakarsak temelde “barış ve işbirliği” konularının analizi yer almaktadır. Neoliberaler Uİ disiplini birim düzeyinde analiz etmektedir ve “*birim düzeyindeki nedenlerin sistem düzeyindeki sonuçlarıyla ilgilenmektedirler*”. Neoliberalizmin kendisine tepki olarak ortaya çıktığı realizmden en önemli farkı neorealitlerin, realistlerden farklı olarak devletin uluslararası ilişkiler disiplinde tek olmasa bile halen en önemli aktör olduğu düşüncesini reddetmemeleridir. Neoliberaler için ise devlet rasyonel aktördür ama tek aktör değildir (Arı, 2010: 305-6). Genelde liberaler, anarşi ve güvenlik ikileminin uluslararası ilişkiler alanında çok abartıldığını söylemekle beraber, realistlerin bütün siyaset analizlerinin sistemin anarşik yapısını merkeze alarak yapılması gerektiği argümanını kabul etmezler. Liberalere göre, sistemde anarşik yapı olsa bile, uluslararası kurumların, kuruluşların ve rejimlerin işbirlikçi davranışlar yolu ile sistemin en kötü anarşik yapısının üstesinden gelinebileceği tezini savunmaktadırlar (Viotti ve Kauppi, 2012: 161). Neoliberaler için devletten başka; birey, uluslararası kuruluşlar, ulusaşırı kuruluşlar, çıkar grupları ve diğer gruplar önemli aktörlerdir. Onlar için işbirliği kadar devletlerin kendilerini güvende hissedebileceği atmosferin olması da mutlaktır. İşbirliği konusunda karşılaştırılma yapıldığında realistlerin “*göreceli (nisbi) kazanç*” yaklaşımının tam aksine neoliberaler işbirliğiyle “*mutlak kazanç*” elde etme arzuları vardır ve işbirliğinden her şekilde karlı çıkacaklarına inanmaktadırlar. Neoliberaler için ekonomik güç, askeri güçten daha önemlidir ve uluslararası politikada siyaseti yönlendirebilecek güce sahip olduğu kanaatindedirler (Johnston ve Filho, 2005: 7).

1984’te “*After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy*” (*Hegemonyadan Sonra: Dünya Ekonomi Politikasında İşbirliği ve Anlaşmazlık*) adlı kitabı ile Robert Keohane uluslararası ilişkiler alanında işbirliği ve uyumsuzluklar konusunda önemli fikirler ileri sürmüştür, dünya düzenini pozitif anlamda iyileştirmek için yapılan işbirlikleri ve çözümlenmesi gereken sorunsallar hakkında önemli çalışmalar yapmıştır. 1980 ile 1988 arasında karşılıklı bağımlılık ve ulusaşırı ilişkilerin araştırılması konusunda, ve sonrasında uluslararası rejimlere yönelik çalışmaları ile uluslararası ilişkiler yazınına yeni kavramlar kazandırmıştır (Keohane, 1989: 959-60). Keohane başta olmakla, neoliberaler, kuruluşlar ve rejimlerin Uİ disiplinde devletlerin faaliyet yetkisinden daha geniş mecraya sahip oldukları kanaatindedir. Günden güne devletler arasındaki etkileşimden dolayı artan karşılıklı bağımlılığa realistler, rejimlerin devletlerin davranışları üzerindeki kısıtlamalar yaptığı varsayımını müdafa etseler de neoliberaler

tam aksine devletlerin bu karşılıklı etkileşimden büyük fayda elde edeceği argümanını savunarak rejimleri ve kuruluşları pozitif yönde nitelendirmişlerdir (Viotti ve Kauppi, 2012: 149). İngiliz Okulu uluslararası toplum teorisinin temel kurumları- egemenlik, ülkesellik, diplomasi, büyük güç yönetimi, eşitlik v.b ifade eden ortak değerler çoğunlukla neoliberal kurumsalcıların uluslararası kuruluşlarında da ifade edilmektedir. Bu yönüyle, uluslararası alanda belli bir işbirliği, birlik ve beraberlik ortamı ile uluslararası düzenin oluşacağı tezi her iki teorinin ortak varsayımı olarak nitelendirilebilir.

2.1. İngiliz Okulunun Temel Varsayımları

İngiliz Okulu'nun Uİ yazınında tavrını ortaya koyan temel varsayımları aşağıdaki gibidir;

- Uluslararası ilişkilerin temel aktörü “*egemen devlet*”tir;
- Uluslararası sistem “*anarşiktir*”;
- Uluslararası sistemin anarşik yapıya sahip olması, onun her zaman için çatışma veya savaş düzeni olduğu anlamına gelmez;
- Uluslararası sistemde hem “*anarşi*” ortamı hem de ilişkilerin normal düzeyde olduğu “*düzen*” ortamı mevcut olabilir;
- Uluslararası sistemde ortak çıkarlar, değerler çerçevesinde birliktelik oluşturan devletler uluslararası hukuk ve normlarla belirlenmiş “*uluslararası toplum*” kavramı altında var olmaktadır;
- Devrimci geleneğin sunduğu “*Dünya devleti*” kavramını kabul etmez.

İngiliz Okulu'na göre, uluslararası sistemde her zaman için anarşi ortamı vardır. İngiliz Okulu teorisyenlerine göre, devletler egemen ve bir üst otoriteye boyun eğmeden kendi iradesiyle hareket etme kabiliyetine sahip temel aktörlerdir. Üst otoritenin yokluğu anarşi ortamının varlığını göstermektedir. Ancak bu anarşi ortamı Okulun temel taşı olan uluslararası toplum kavramının oluşumu ve gelişimi için önem arz eden şartlara hiçbir şekilde engel değildir. Devletler anarşi ortamında bile rahatlıkla bir arada varlıklarını sürdürebilir. İngiliz Okulu egemen devleti temel aktör olarak görse de, ahlaki değerlerin işlevselliğini dikkate alarak insan faktörüne de yanıtız kalmamıştır. Okulun temel özelliği, dünyada ne savaş ve çatışmanın ne de barışın ebedi olacağına inanmayan, dolayısıyla hayalperestlikten uzak kendine has konumu olan bir kuram olmasıdır.

Bununla beraber İngiliz Okulu, komitenin 3 ana yaklaşım olarak gördüğü Makyavel-Hobbeziyen (gerçekçi), Grotiyen (akılcı) ve Kantiyen (devrimci) akımlar arasında, en çok Grotiyen akıma (akılcılığa) yakındır. Bu açıdan Okul, *orta yol (via-media)* olarak da anılır (Şahin, Osman, 2014: 158). İngiliz Okulu'nun temel varsayımları olarak kabul edilen bu yaklaşımlar aynı zamanda M. Wight'ın üç gelenek (realizm, rasyonalizm, radikalizm) adıyla bilinen uluslararası yapı tanımlarının da üç farklı şeklini doğurmasına sebep olmuştur: *uluslararası sistem, uluslararası toplum, dünya toplumu*. Bu yapılar İngiliz Okullu yazarlar tarafından yorumlama yoluyla kavramsallaştırılan analiz düzeyleri olarak bilinmektedir. A. Bellamy bu üç yapıyı küresel siyasetin belirli bir tarihsel bağlam içerisinde anlaşılmasına yardımcı olacak “*analitik araçlar*” olarak tanımlar. Üç gelenek dünyanın nasıl bir düzen içinde olduğunu veya bu düzenin nasıl şekillenebileceğini tartışan üç fikri temsil ediyorsa, üç yapı da bu üç fikrin uluslararası ortamdaki yansımalarını ifade eder (Gözen, 2014: 232). Niccola Machiavelli ve Thomas Hobbes tarafından Uİ yazınına dahil olan *realist* görüşe göre uluslararası siyasette anarşi ortamı her zaman varolacaktır. Realizmin bu başlıca temsilcilerinin ortaya koyduğu temel argümanlara göre, devletler uluslararası siyasetin tek ve esas aktörüdür. Her daim devletlerin anarşi ortamındaki güç rekabeti içerisinde olduğu gözönünde bulundurularak normatif ve ahlaki değerlerin birlikteliğinden oluşacak uluslararası toplum kavramının varlığına inanılmaz.

İngiliz Okulu öncesinde realizm (gerçekçilik) ve neo-realizm (yeni-gerçekçilik) teorilerinin uluslararası yazında sıkça yer aldığı ve gündeme oturduğu görülmekteydi. Rasyonalizm daha sonra İngiliz Okulunda da kendisini hissettirmiştir; ancak okulun temsilcileri, realistlerden farklı olarak devletlerin kendi egemen güçlerinden vazgeçip egemenliği bir üst otoriteye devretmeden de bir toplumda varolabilmenin mümkün olduğundan söz etmekteydiler. Devletler, ulusal çıkarları birbirinden farklı olsa da, uluslararası düzenin devamı için asgari müşterekte buluşurlar. Savaş sırasında bile devletler arasında uyulan *savaş hukuku* kuralları veya diplomasi kanallarının açık tutulması gibi alışkanlıklar, halihazırda var olan bir uluslararası toplumun göstergeleridir (Kardaş, Balcı 2014: 124). Akılcılık diye de nitelendirilen *rasyonalizmde*, uluslararası siyasette mantıkla karar verenlerin başarılı olduğuna inanılır. Bu dünya görüşü, uluslararası hukukun temsilcisi Hugo Grotius'a dayanmaktadır. Realistlerde olduğu gibi devleti temel argümanlarında tek aktör olarak görmektedirler; fakat realistlerden farklı olarak, devletlerin kendi başına değil, toplumun verdiği rasyonel kararlar sonucunda var

olduğu fikrini savunurlar. Uluslararası hukuku temel alan bu yaklaşıma göre devletler uluslararası siyasette birer yasal birim olarak davranır. Uluslararası siyasette anarşı ortamını kabul etmekle birlikte, ilerde devletlerin kendi çıkarlarından ötürü bir işbirliğine girebilme ihtimalinden de söz ederek uluslararası toplumun var olacağı düşüncesine sıcak bakmışlardır. İngiliz Okulu bu yüzden üç akım içerisinde kendini rasyonelizme daha yakın hissetmiştir. Sonuncu gelenek olan *devrimcilik* (radikalizm) ise, siyaset düşünürü Immanuel Kant'ın düşüncelerini yansıtılmaktadır. Kant felsefesinin ana hattını insan unsuru teşkil etmektedir. Dolayısıyla uluslararası siyasetin tek aktörü olarak insanları kabul etmektedir. Kant'a göre insanlık tarihi her zaman devrimler yaşayarak bugüne gelmiştir. Kant bir sonraki devrimin daha büyük olacağı ve bütün dünyayı kapsayacağı düşüncesindeydi. Kant'ın 1795'de yazdığı “*Ebedi Barış*” adlı kitabında savaşın olmadığı, hatta bütün devletlerin ortadan kalkıp yerine bütün dünya insanların tek devlet olarak görebileceği ‘*dünya devleti*’nin geçeceği düşüncesi yer alıyordu. Bu gelenek etik ve ahlaki morallerle hareket ederek, insanı da merkeze alan, bütün dünya insanlarına hitap edebilecek değerlerin şekillendireceği evrensel bir topluluktan bahsetmekteydi. Ancak geçmişe ve günümüz uluslararası siyaset alanına baktığımızda bu kozmopolitan görüş ütopik görünmektedir. Martin Wight'ın üç gelenek diyerek tanımladığı bu kavramlar aslında tarihsel açıdan birbiriyle yer değiştiren ve sürekli etkileşim halinde olan uluslararası disiplinin küçük bileşenleridir. Wight, ilk defa ders notlarında bu üç gelenek hakkında düşüncelerini biraraya getirmiş, ancak bu görüşleri çok daha sonra karısı ve yakın arkadaşı tarafından uluslararası yazına duyurulabilmiştir. İngiliz Okulu yukarıda bahsedilen l kavramsallaştırma ile Uluslararası İlişkiler yazınında yöntem şekline göre; gömülü, çoğulcu ve tarihsel (yorumsamacı) yöntem ile seçkin özelliğe sahip olmuştur. Kısacası, Wight'ın lemesi Uluslararası İlişkiler disiplinini açıklayan çoğulcu epistemolojik karaktere sahip olup, uluslararası sistem, uluslararası toplum ve dünya toplumu kavramları ve bu kavramların mantığına doğrudan paralel olarak realizm, rasyonalizm ve radikalizm kavramlarının bütününden oluşmaktadır (Demirel, 2017: 18).

Dolayısıyla İngiliz Okulu, Uluslararası İlişkiler disiplininin tüm boyutlarını temsil ettiği düşünülen üç ana akım kavramın analizine dayanır;

1. Uluslararası sistem;
2. Uluslararası toplum;
3. Dünya toplumu.

Uluslararası sistem, merkezde devletlerarası etkileşimin ele alındığı, devletlerin anarşi ortamında güç politikalarından dolayı rekabet içinde olduğunu açıklayan ve gerçekçi veya Hobbesyen düşünceye yakın bir kavramdır. Devlet odaklı ontolojiye dayanan uluslararası sistem, analiz için genellikle pozitivist bir epistemoloji, materyalist ve rasyonel metodolojiler, teorik açıdan ise yapısal teorilerle yaklaşımları öngörmektedir (Buzan, 2014: 12). İngiliz Okulu'na göre uluslararası sistemin temel aktörü devlettir. Uluslararası sistem anarşik yapıyı temsil etmektedir. Uluslararası sistemin varolabilmesi için sistemi oluşturan devletlerin birbiriyle düzenli ilişki içerisinde olmaları ve her bir devletin aldığı kararlarda diğer devletlerin davranışları ile ilgili hesaplamalarına etki edebilecek seviyede olması gerekmektedir. B. Buzan'a daha yakın olan uluslararası sistem anlayışına göre, uluslararası sistemde devletler karar mekanizmalarını birbirlerine göre belirler ve devlet merkezli bu sistem tamamen güç politikalarıyla ilişkilidir. Yani her bir devlet kendi güç politikasını karşısındaki devletin davranışlarına göre belirlemektedir. Sistemi teşkil eden devletler birbiriyle etkileşim içerisinde olduğu sürece uluslararası sistem mevcuttur. Uluslararası toplum, devletler arasında ortak ilgi ve kimliğin kurumsallaşmasını ifade ederek, uluslararası ilişkilerin merkezinde ortak norm, kural ve kurumların yaratılması ve sürekliliğini vurgulayan bir kavramdır. Bu açılarından, Grotiyen veya akılcılık yaklaşımına yakındır. Farklı bir bakış açısı sunan Charles Manning, uluslararası toplum kavramını sadece bir fikir olarak değerlendirmektedir. Devletlerin karşılıklı ilişkilerinin getirilerine göre hesaplanmış resmi bir düşünce türüdür. Manning'e göre, dünya politikasını devlet adamlarının eylemleri belirlemektedir. Bu nedenle dünya politikasını anlamamanın tek yolu, devlet adamlarının eylemlerinin temelinde yatan düşünceleri anlamaktan geçer (Buzan, 2014: 18). Uluslararası toplum kavramını Bull ise aşağıdaki gibi açıklamaktadır ;

Devletler toplumu (ya da uluslararası toplum), belirli ortak çıkarlar ve ortak değerlerin bilincinde olan bir grup devletin, diğer devletler ile ilişkilerinde ortak kurallar dizisine bağlı kalmaları sonucunda ortaya çıkar (2012: 13).

Dünya toplumu ise bireyi, devlet dışı kuruluşları ve küresel nüfusu bütün olarak ele almakta ve uluslararası ilişkiler alanının merkezi konusuna küresel ortak kimliklerin oluşturulması düşüncesini koymaktadır. Kantçılık veya devrimcilik olarak da bilinmektedir (Buzan, Pelaez, 2009: 25).

Yurdusev İngiliz Okulu'nun temel varsayımlarını şu şekilde açıklamaktadır;

- a) Tarihe büyük önem verilir, bu yüzden tarihi eserler açısından bir değerlendirme sözkonusudur;
- b) uluslararası ilişkiler alanında her zaman için bir düzen bulunur;
- c) orta yol kavramı ile nitelendirildiğinden, aşırılıktan ve önlemlerden uzaktır;
- ç) uluslararası ilişkilerde kültürel ve medeni ilişkilere büyük önem verilir;
- d) güncel sorunlara tarihsel bakış açısı ile yaklaşılır (1996: 17-9).

Sistemin bir bütün olarak varolabilmesi için onun bileşenleri olan devletlerin belli bir işlevselliğe sahip olması gerekmektedir. Okulun uluslararası disiplinine kazandırdığı diğer bir önemli mesele *düzen-adalet ikilemidir*. İngiliz Okulunu temsil eden bilim insanları her ne kadar aynı grup içerisinde çalışmalar yapsalar da, Okulun temel altyapısını oluşturan kavramlardan biri olan düzen ve adalet konularında farklı görüşlere sahip olmuşlardır. İngiliz Okulu akademisyenleri tarafından yapılan çalışmalar, makale ve kitaplar serisi, uluslararası anarşiye rağmen nasıl istikrarlı bir düzen oluşturabildiğine ilişkin sorulara değinerek, bu alandaki adaletin en azından bir miktarının gerçekleşmesine elverişli koşullar olduğunu tartışmıştır (Lawson, 2015: 150). Ağırlıklı olarak çalışılan bu konularda düzen ve adalet ikilemi zaman içerisinde değişerek biri diğerine önce gelse de, her ikisi de belli dönemlerde oldukça büyük önem taşımıştır. En çok bilinen eseri *The Anarchical Society*'de (*Anarşik Toplum*) Bull, devletlerin işbirliği yapmayı öğrendiği ahlaki ve normatif kuralların doğasını göstermeye ve uluslararası düzenin, karar alma mekanizmalarının kısıtlılıklarını aydınlatmaya çalışmıştır (Griffiths, Callaghan, Roach, 2014: 100). H. Bull'a göre uluslararası disiplin için düzen kadar adalet kavramı da oldukça önemlidir. Düzen kavramı her ne kadar uluslararası toplumun varolabilmesi için çok büyük öneme sahip olsa da, düzen için adaletten tamamen vazgeçilmesinden söz edilemez. Düzen ve adaletin oluşması için bazı temel şartlar gerekmektedir. İngiliz Okulu temsilcilerine göre düzenin oluşması için ortak çıkar, değer ve kültür işlevseldir. Uluslararası toplum her şeyden önce ortak çıkarlar doğrultusunda devletlerin işbirliği ile belli bir düzen kurabilecekleri veya ulusların önem verdiği ortak değer bulunması durumunda bunun mümkün olabileceği kanaatindedir. Adaletin oluşması ve sürekliliği içinse, uluslararası hukuk sistemi ve bütün ulusların haklarını koruma adına verilen kararların yerine getirilmesi için çalışan hukuksal kurumların olması gerekmektedir.

Düzen- adalet ikilemini aynı zamanda “adalet” kavramını uluslararası ilişkilerde yer alan aktörlerin durumlarını dikkate alarak çeşitlendirmek suretiyle de değerlendiren yine Bull olmuştur. Bull’a göre uluslararası (devletlerarası) adalet, insani (bireysel) adalet ve dünya (kozmopolitan) adaleti olmak üzere üç çeşit adaletten söz edilebilir ve bu adalet arayışlarının içerisinde sadece uluslararası adaletin sağlanması düzenin korunmasına katkı sağlayabilir. Wight da “temel siyasi görevin- öncelikle düzenin sağlanması daha sonra üzerine hukuk, adalet ve refahın inşa edileceği düzenin ve güvenin sağlanması olduğunu” öne sürmektedir (Arı, 2014: 139). *Adalet-düzen* ikileminin yeniden ön plana çıkarılması, devletin mi, yoksa bireylerin mi hakları önceliklidir sorusunu ortaya çıkarmıştır. Bu dönemde her ne kadar ikilem yaşansa da, Uİ yazınına çoğunlukla bireyleri merkez alan “insani müdahale”, “insan hakları” konularının çalışma odağı olduğu görülmektedir. Bu tartışma, H. Bull’un düzen ve adalet ikilemi üzerinde yapılan çalışmalar sonucunda oluşan iki kutup; çoğulcular ve dayanışmacılar arasında yaşanmıştır. Tim Dunne’in önde geldiği Grotius temelli dayanışmacılara göre, bireylerin devlet karşısında önceliği mutlak değildir. Bireylerin refahı ve güvenliği söz konusu ise, yapılan müdahale başka devletin istikrarı için tehdit oluştursa bile, dayalı olduğu iyi niyetten dolayı suç sayılmaz. Uluslararası hukukçu Vattel’in tezine dayanan çoğulcular ise, devletlerin her birinin birer özne olduğunu ve birbirinin işlerine karışmama ilkesini savunurken, diğer yandan da devletin egemenliğini tehdit eden her tür müdahaleye karşıdır. İstikrar ve düzen, çoğulcular için hayati öneme sahiptir.

Sonuç olarak İngiliz Okulu temsilcileri düzen-adalet ikilemindeki seçim zorluğunu belli bir dönemin o andaki taleplerine cevap vermeye çalıştıkça yaşamışlardır. Okul temsilcileri Soğuk Savaş yıllarında düzenin adalet ve refaha göre önceliğini savunurken, 1980’li yıllar sonrasında adalet ve refahın düzene nazaran merkezi konuma geçmesi; insan hakları, insani müdahale ve refah konularında bireylerin haklarına ve yaşamına vurgu yapan normatif yaklaşımlar söz konusu olmuştur. 1990’lı yıllar sonrası ise adalet ve düzen kavramlarının her ikisinin aynı derecede öneme sahip olduğu kanaatine varılarak, kavramların birbirine zıt değil, aksine her ikisinin aynı anda uluslararası toplumda mümkün olduğu düşüncesi benimsenmiştir.

Kısa zamanda disiplinde Okulun bu kadar rağbet görmesinin nedeni, her şeyden önce insanlara ve dünyaya, güven ve huzurlu yaşam vaadi sunması ve insanların yaşam standartlarını yükseltmeyi amaç edinen uluslararası toplum kavramını sunmasıydı. Kısaca, İngiliz Okulu temelde devletlerin ve toplumların güvenliği ve istikrarına büyük

önem veren, ayrı ayrı toplumlara değil bütün insanlığın karşılıklı ilişki kurmasının faydalı olacağına ve güvenliği sağlamaya katkı sunacağına yönelik bir ekoldü. Bütün bunların yanı sıra, İngiliz Okulu temsilcileri, düzenin üst seviyede teşkil edileceği umut edilen uluslararası toplumun bütün zamanlar için var olabilmesinin çok da kolay olmayacağını dile getirmektedir. Temsilcilere göre, uluslararası sistemde her zaman için liderlik rekabetinde başarının anahtarı olabilecek en önemli araç olan *güç* ve bunun uğruna savaşılan bazı yayılmacı güçler tarafından uluslararası toplumun temeli rahatlıkla yerinden oynatılabilir. Okulun temsilcilerine göre, hayatta hiç bir şeyin sonsuza kadar devam edebileceğinin garantisi olmadığı gibi, günümüz dünyasında da devletler sisteminin ilişki durumunun sabit olacağından bahsedilemez; ancak uluslararası toplumun varoluşunun asıl sebebinin mantığına inanılırsa ve ahlaki değerleri, kural ve kanunlarla harmanlayan yeni bir dünya düzeni inşa edilirse, İ. Kant'ın "*Ebedi Barış*"ı o zaman mümkün olabilecektir. İngiliz Okulu temsilcilerine göre, uluslararası toplum kavramının gerçekleştirilebilmesi için herşeyden önce uluslararası düzeyde ortaklık ve beraberlik ortamının oluşturulması gerekmektedir. Bu ortaklık ve beraberlik aslında devletlerin ortak çıkarlar doğrultusunda hareket etmesi anlamına gelir. Ortak çıkarların yanı sıra bir de ortak değerler söz konusudur. Asıl mesele ulusların kimliğini ortaya koyan değerleri ve kültürüdür. Ortak değerde ulusların buluşması söz konusu olduğunda, ulusların her birinin farklı değer yargılarına ve kültüre sahip olduğu gözardı edilemez bir gerçektir. Hal böyle olunca, ortak bir değerde ulusları buluşturma ve belli bir uzlaşmaya varabilme adına İngiliz Okulu yazarları belli bir çalışma dizini yapmışlardır. Zaman içerisinde uluslararası toplumun oluşturulabilmesi için ortak değerler mi, yoksa uluslararası hukuk mu daha önemli olduğu tartışma konusu ortaya çıkmıştır. Hedley Bull ve Martin Wight arasında başta da belirtildiği gibi uluslararası toplumun doğuşu ile ilgili fikir ayrılıkları olmuştur. H. Bull uluslararası hukuku, dünya siyasetindeki devletleri ve bazı kurumları ortak hukuki statüde birleştiren kurallar bütünü olarak tanımlamaktadır (Bull, 2012: 122). Wight ulusların uzlaşısı sebebi olarak değerleri önemli unsur olarak görmekteydi. Bull'a göre ise, gücün kullanımını sınırlayan, devletlerarası antlaşmalara uyulmasını sağlayan ve mülkiyet haklarını koruyan kuralların varlığı uluslararası toplumun kurulması için yeterlidir (Gözen, 2014: 235).

2.2. İngiliz Okulu ve Uluslararası Toplum

İngiliz Okulu, temel çözümleme nesnesinin uluslararası toplum olduğunu düşünen, ağırlıklı olarak Britanyalı veya Britanya-ilhamlı bir grup yazarı tanımlamak için 1970'lerde kullanılmaya başlanan bir tanımdır (Linklater, 2013: 119). Okulun temel taşlarını oluşturan Martin Wight'ın Londra Ekonomi Okul'unda (London School of Economics) verdiği dersin notlarında yeni bakış açısının belirginleşmesi sonucunda bu kavram daha sonra Hedley Bull, Adam Watson ve Herbert Butterfield tarafından kavramlaştırıldı. Martin Wight başta olmak üzere, Hedley Bull, Adam Watson, Herbert Butterfield, İngiliz Okulunun temellerini atan ilk akademisyenler olarak tanınmaktadır.

1959 yılının Ocak ayında Britanya Uluslararası Politika Kuramı Komitesi'nde (*British Committee on the Theory of International Politics*) yukarıda adları geçen akademisyenler tarafından geliştirilen bu okul kısa zamanda Uluslararası İlişkiler alanında popülerlik kazanmaya başlamıştır (Demirel, 2017: 15). Ancak, Uluslararası İlişkiler disiplininin baskın anlatısı, bu disiplinin bir Amerikan sosyal bilimi olarak İkinci Dünya Savaşı sonrasında önem kazanmaya başladığını söyler. Aslında disiplin ilk olarak Amerikan üniversitelerinde değil İngiliz üniversitelerinde, Birinci Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında uluslararası sistemin nasıl anarşi temelli değil de, barış temelli bir sistem haline getirilebileceğinin sorgulanmasıyla ortaya çıkmıştır (Palabıyık, 2014: 217). Aslında İngiliz Okulu'nun kökenleri 1930'ların sonlarına dayanır. Davranışçı geleneğe ya da pozitivist teoriye dayanan teorilerin aksine, İngiliz Okulu ahlakçı ve rasyonalist yaklaşımların sentezini temsil eder. Başka bir deyişle, uluslararası sistemin ahlak, siyaset ve sosyolojik özelliklerine ve kurallarına veya fikirlere odaklanan bir düşünce ekolüdür ve bu özelliklerin, kuralların devlet çıkarlarını ve eylemlerini nasıl oluşturduğunu veya sınırlandırdığını gösterir (Griffiths, O'Callaghan, Roach, 2014: 99).

"İngiliz Okulu" kavramı ilk defa 1987'de Roy Jones tarafından, "İngiliz Okulu Kapanış Örneği" adlı makalesinde kullanımı ile Uİ disiplinine dahil edilmiştir. Londra Ekonomi Okulu'nda farklı ülkelerden farklı meslek sahiplerinin oluşturduğu bu grup çalışmasını R. Jones gelecekte de Uİ teorisinde İngiliz Okulu olarak nitelendirileceğini açıklamıştır. Jones'a göre İngiliz Okulu yazarları tarafından Okulun tanımlayıcı unsurları aşağıdaki gibidir:

- a. Uluslararası siyasetin bir parçası olmayan uluslararası ilişkiler, kendine özgü karaktere sahiptir;

- b. Uluslararası İlişkiler alanı, egemen ulus devletler arasındaki ilişki düzeyine bakarak dünya düzenini analiz eder;
- c. Küresel çapta finansal, ticari v.b. dünya sorunlarına yönelmediği için kendine has problem odağı mevcuttur;
- d. Kendini oluşturan parçaların bütününden daha fazlası olduğu için holizme yakınlığı söz konusudur (Yurdusev, 2018: 161).

İngiliz Okulu Komitesi, güncel siyasi politikalardan ziyade, uluslararası toplum kavramı çerçevesinde uluslararası ilişkiler hakkında genel bir anlayış geliştirmeye odaklandı. Zaten bir çalışma grubu olarak çok başarılı olan bu grup, Komite üyelerinin bireysel çalışmaları sonucunda oldukça ilerleyerek adeta projeler üreten bir yayınevi halini almıştı (Buzan, 2014: 7). Aynı zamanda olaylara felsefe, tarih, sosyoloji, hukuk ve etik değerler açısından yaklaşarak analiz etme yetisine sahip bir kapasitesi olduğundan rağbet görmüştür. Yurdusev, Okulun diğer okul veya teorilerden farkını özet olarak şu şekilde açıklamaktadır: 2018: 170)

- a) Yöntem açısından ontolojik ve epistemolojik çoğulculuğun birlikteliği;
- b) Determinizm ve günümüz varoluşçuluğunu reddeden tarihsel yorumlama metodu;
- c) Normatif değerlere ve medeni- kültürel ilişkilere verilen büyük değer.

Bunun dışında, klasik İngiliz Okulunda geleneğe bakış açısına göre değişen, iki farklı kullanım vardır:

1. Çoğulcular- devletlerarası toplumların nispeten düşük düzeyde ortak norm, kural ve kurumlar etrafında bulunduğu kavramını kullanırlar. Oldukça geleneksel yetiye sahip bu yaklaşıma göre devletler ortak işbirliğinden çok, ortak kaderin ortak sorunları için bir araya gelmektedir.

2. Dayanışmacılar-uluslararası toplumları yüksek düzeyde ortak norm, kural ve kurumlarla tanımlar; buradaki odak yalnızca birlikte var olma ve rekabetin düzenlenmesi değil, aynı zamanda ortak kazançların elde edildiği ortamı desteklemektir. İşbirliğini destekleyen yönü ile uluslararası toplumun daha liberal görüşünü yansıtmaktadır (Buzan, Pelaez, 2009: 26).

İkinci Dünya Savaşının hakim olduğu yıllarda Realizmin gerçekçiliği hüküm sürüyor ve politikanın ana hattını güç ve savaş merkezli yaklaşımların yoğunluğu teşkil ediyordu. Uluslararası İlişkiler disiplininde daha yeni şekillenen İngiliz Okulu ise “uluslararası toplum” kavramı ile alana yeni bir görüş açısı dahil ederek daha önceki yaklaşımlardan

farklı bir tezi sunmuş oluyordu. Uluslararası toplum fikrinin oluşumu aslında, Hugo Grotius'a kadar uzanmaktadır. Klasik hukuk geleneğinin temsilcisi olan Grotius'a göre, uluslararası toplum fikri, ulusal hukukun uluslararası hukuk düzenine katılım sağlayanların ortak bir topluluk oluşturduğu fikrinden kaynaklanmaktadır. Daha sonra Uİ disiplini içerisinde, kavram E. H Carr, C.A.W. Manning, Martin Wight, Hedley Bull, Gerrit Gong, Adam Watson, John Vincent ve James Mayall dahil olmak üzere teorisyenler tarafından tartışıldı ve geliştirildi (Linklater, Suganami, 2006: 13).

Daha çok anarşiye dayalı açıklama yapan realizm ve idealizm arasında eşit bir mesafede bulunmaya çalışan İngiliz Okuluna göre Uİ disiplini, devletlerin her zaman savaş ve barış sahnesine seyirci olmakla sınırlanmayıp, aynı zamanda ortak anlaşmalar veya faydalar üzerine bir birlikteliğe girebilme ihtimaline de sahip olduğu düşüncesindedir.

Genel olarak Okulun uluslararası toplum kavramına üç farklı bakış açısı vardır:

1. Devletlerin kendi eylemlerine göre belirlediği bir fikir dizini olarak;
2. Politika teorisyenlerinin oluşturduğu bir fikir dizini olarak;
3. Akademik analistlerin belirlediği anlamda uluslararası sistemin maddi ve sosyal yapılarını tanımlayan bir fikir dizini olarak kavramı ele almaktadır (Buzan, 2014: 18).

İngiliz Okulu'nun kavramı olan uluslararası topluma göre, Uİ disiplininin temel aktörleri olan devletler bağımsız ve egemendir, ancak anarşi ortamı olmuş olsa bile bu onların yeni bir düzen ortamı inşa etmesine engel teşkil etmemektedir. Böylesi bir düzenin ise, uluslararası kurumlar, kurallar, hukuki işbirlikleri ve ortak normlarla mümkün olacağını iddia etmektedirler. İngiliz Okulu'nun ortaya çıkışı kendinden önceki teorilerde (*realizm ve liberalizm*) gerçekçilik ve liberal görüşlerin fazla abartılması ve aslında bir nevi buna bir tepki olarak yeni bir bakış açısını sunma şeklinde olmuştur. Bull, "*International Theory: The Case For A Classical Approach*" (*Uluslararası Teori: Klasik Bir Yaklaşım Örneği*) adlı kitabında İngiliz Okulu klasiklerinin, özellikle verimli yaklaşımlarını örnek alarak, felsefe, tarih ve hukuktan türeyen kuramsal yaklaşımların teorileşme sürecine büyük katkı sağladığını ve teorileşmenin bu yaklaşımlarla beraber olduğu görüşünü savunmuştur (Bull, 1966: 361). Devletlerin ve devleti temsil eden kişilerin izlediği politik eylemler uluslararası ilişkiler alanını şekillendiren en önemli unsurlar olarak bilinmektedir. Alınan her bir dış politika kararı devletin kendisiyle beraber, aynı zamanda başka devlet ve uluslara da etki etmektedir. İngiliz Okulu'na göre

uluslararası toplum kavramının hep varolacağı ihtimal ediliyor, çünkü devletlerin dış politikada rasyonel kararlar alması için toplumlarla uyum içerisinde olmalıdır ve devletler varoldukça bu böyle devam edecektir. Yeni düzenin yaratılması ve sürekliliğin sağlanabilmesi için ise, herkes tarafından genel kabul görülen kuralların veya kanunların olması mutlaktır. Bu, hukuka dayanan kanunlarla veya Kant'ın dediği gibi “*ahlaki morallerle*” mümkün olabilecektir. Ahlaki moral denilen ve herkes tarafından genel kabul gören *normlar*, düzenin yeni davranış usulünü teşkil etmektedir. Farklı ulusların ortak olduğu tek ortamın psikolojik atmosferini yaratmak amacıyla yapılan işbirliklerine ve çalışmalara göre, teklifler her bir ulus için cezbedici özelliğe sahip olmalıydı. Sonuç olarak, İngiliz Okulu'nun temelde savunduğu fikirler, devletlerin birbirlerine kuvvet kullanımını sınırlandırmaya, insanların can ve mal güvenliğini temin etmeye, siyasal ve sosyal atmosferin savaşız olduğu yeni bir dünya düzeni yaratmaya çalışmaktı. Özellikle Dünya Savaşları sonrası insani müdahale konuları Okulun temel çalışmalarının başında gelmiş ve bireylere verilen öncelik ile bu konuya daha da dikkat çekmiştir.

İngiliz Okulu tarihsel açıdan hiyerarşiye sahiptir. Okulun varlığını sürdürmesine ve gelişimine katkı sağlayan bilim insanlarının yaşam tarihleri ve faaliyetlerine göre ekol (oluşum, gelişim ve dönüşüm) dönemlerinden oluşmaktadır. Okulu farklı dönemlerde iki tip nesil temsil etmiştir.

Tablo 1. *İngiliz Okulu'nu temsil eden bilim insanları (Kardaş, Balcı, 2014: 140)*

Birinci Nesil	İkinci Nesil
Martin Wight, Herbert Butterfield, Hedley Bull, Adam Watson	John Vincent, Charles Manning, Michael Howard, Allen James, Richard Little, Barry Buzan, Nicholas Wheeler, Tim Dunne, James Mayall, Andrew Hurrell, Robert Jackson, Edward Keene, Andrew Linklater, Hidemi Suganami

Okulun oluşum döneminde çalışma temaları ağırlıklı olarak uluslararası toplum kavramı, onun tanımlanması, devletler ve uluslar, uluslararası işbirliklerinde uluslararası toplumun etkisidir. Okul, 1960’larda ve 1970’lerde Hedley Bull ve Martin Wight’ın yazılarıyla meşhurlaşmaya başladı. Çalışmalara öncülük edenler arasında ilk sırada Martin Wight ve Hedley Bull gelmektedir. Uluslararası toplumu teorinin temel taşı olarak gören her iki akademisyenin aynı kavrama benzer ve farklı yaklaşımları olmuştur. H. Bull, M. Wight’dan farklı olarak uluslararası toplum kavramı ile uluslararası sistemin karşılaştırmasını yapıp farklılaştıkları noktalara değinmiş, “uluslararası ilişkiler düzenini belirleyen koşullar neler olmalıdır” sorusuna yanıt bulmaya çalışmıştır. Son olarak da düzen-adalet ikilemini ortaya koyarak, hangisinin önceliğine daha çok özen gösterilmelidir tartışmasına açıklama getirmeye çalışmıştır. M. Wight ise, uluslararası toplumun var olabilmesi, böylesi bir toplumun sürdürülebilir ve güvenilir olması için gerekli kuralların ve şartların neler olduğu meselelerine değinmiştir. M. Wight’a göre, uluslararası toplum devletlerarası çıkarlar ve ortak kimliklerin kurumsallaştırılması ile başlamıştır. Zamanla devletler kendilerini uluslararası ilişkiler alanında şekillendirmiş ve

şekillendirdikleri uluslararası toplumda yaşamışlardır (Buzan, 2014: 13). Uluslararası toplum diye tanımlanan ortamın var olabilmesi için bütün ulusları ortak noktada buluşturabilecek bir şey olmalıydı ve bu ortaklık, her şeyden bağımsız ve kendine özgü olmalıydı. Wight'a göre bu kavram, *ortak kültür* (dil, din vs.) yani, çıkar, faydacılık, menfaatten tamamen arınmış ve bütün uluslara hitap ederek devletlerin merkezde olduğu bir birliktelik içerisinde yapılan işbirlikleri ile dünyada bir düzen yaratılması düşüncesi idi. M. Wight uluslararası toplumu devletlerin birbirinden bağımsız olduğu, ancak aynı şartlarda işbirliklerinde bulunan ve ortak bir kültüre sahip devletler toplumunu simgeleyen teori olarak tanımlıyordu. Wight'a göre uluslararası toplum, ortak uluslararası hukukun benimsendiği, ortak kuralların kabul görüldüğü ve bütün insanların benimsediği bir toplumsallık duygusuyla bireyler arasında insanlık ile derin akrabalık hissine kadar uzanan, politik ve sosyal bir olgudur (1992: 30). Aynı zamanda Wight uluslararası toplum kavramından bahsederken aslında bu tür ilişkilerin devletlerarası bir toplum olarak ele alınıp değerlendirilmesi gerektiği fikrinin savunucusuydu. Wight'a göre devletler, bireylerden çok farklı aktörler oldukları için, uluslararası toplum ulusal topluma benzer değildi ve ayrı bir sosyal yapı olarak ele alınmalıydı. (Buzan, 2014: 13).

1980'li yıllarda Okulun yeni simaları Robert Jackson, John Vincent, Tim Dunne ve Nicholas Wheeler gibi akademisyenler daha sonra ikinci nesil teorisyenler olarak İngiliz Okulu'nun gelişim sürecine katkı sağlamışlardır. R. Jackson uluslararası ilişkileri tasvir ederken, bu alanı yalnızca iktidar, güç, zenginlik, ya da tahakküm değil, aynı zamanda tanıma, örgütlenme, üyelik, eşitlik, adalet, hak ve özgürlükler, sözleşmeler, anlaşmalar, anlaşmazlıklar, uyuşmazlıklar, suçlar, zararlar, tazminatlar ve bunun gibi pek çok insan davranışını ifade eden normatif değerlerden ibaret bir alan olarak ifade etmeyi öngörmüştür (1992: 271). İkinci Dünya Savaşı sonrasında askeri, ekonomik ve politik çöküş yaşamakta olan devletlerin yeniden ayaklanabilmesi o dönem için halledilmesi gereken öncelikli amaçlardan biriydi. İngiliz Okulu bu dönemin önceliklerini de dikkate alarak düzen kavramında yoğunlaşmayı uygun görmekteydi. Devleti ele alan bu kavramda, düzen herşeyden önce gelmekte ve devletlerin politik hedeflerinde düzenin dikkate alınması gereken önemli bir unsur olduğunu dile getirmekteydiler. Herbert Butterfield, anarşi ve güç kavramlarını incelerken, bunların sonucunda oluşan savaşı bir ikilem şeklinde açıklamaktadır. Savaşlar birçok farklı sebepten çıkabilir, bunu tek bir sebebe bağlamak doğru değildir. İster planlı yapılan savaşlar (örneğin; Hitlerin İkinci Dünya savaşını başlatmış olması gibi), isterse plansız olsun (kendini savaşın içinde bulan

devletlerin olduğu savaşlar gibi), bunların oluşmasını sağlayan tek bir sebep vardır; uluslararası anarşı ve Hobbesiyen teoriye göre insanların birbirine olan doğal kıskançlığı ve düşmanlığıdır (Wight, 1978: 102).

1980 sonrası Okulun alışma konusu ağırlıklı olarak birey ve bireyin doğal hakları merkezi konuma geçti. H. Bull'un "*The Anarchical Society*" (*Anarşik Toplum*) adlı eserinde ana fikir olarak, uluslararası toplumun kendisiyle beraber getireceği düzen avantajından ve uluslararası topluma alternatifler sunabilecek kabiliyete sahip olduğundan dolayı değerli olduğu anlatılır. Bull, devlet sistemindeki düzenin, devletlerin önceden kendi belirli geleneksel kuralları ve kurumlarının sürekliliğini nasıl etkilediğini ve bu sürekliliği nasıl sürdürdüğünü göstermeye çalışmıştır. Devlet sisteminin dünya düzeni ile doğrudan bağlantılı olduğunu ve dünya düzeninin hedefi ile ilgili sürekli değerlendirilmesi gerektiği fikrini savunmuştur (Wilson, 1989: 51). İnsani müdahale konusunun önemine dikkat çekmeye alışan Nicholas Wheeler ise, "*Saving Strangers*" (*Yabancıları Kurtarmak*) adlı çalışmasında, Dünyada baskıya maruz kalmış her bir birey için müdahalelerin vazgeçilmez olduğunu ve bu görevin uluslararası topluma havale edilmesi gerektiğini söylemekteydi. John Vincent, insani müdahale konusunda yapmış olduğu çalışmalarında ne kadar farklı olsa da, devletlerin insani müdahale konusunda bir uzlaşıya varabileceğini ifade etmekteydi. oğulcu yaklaşım taraftarı olmasına rağmen, Robert Jackson da insani sorumluluk meselesinde oldukça hassasiyet göstermiş ve devlet adamlarının bu konuda  tür sorumluluğu olduğundan bahsetmiştir: Kendi ulusal çıkarları ve ulusal kimliğine bağlılık göstergesi olarak "ulusal sorumluluk", bulunduğu uluslararası toplumda kendisi gibi egemen olan diğer devletlere hukuki açıdan uyum sağlaması gereken "uluslararası sorumluluk" ve kendi insanına olduğu gibi bütün insanlara karşı taşıdığı "insani sorumluluk".

1990 sonrasında ise Barry Buzan, eski nesil teorisyenlerin temel yaklaşımlarını yeniden gözden geçirilmesi sürecine odaklanmış ve okulun inşacı öğeleri ile Alexander Wendt'in sosyal inşacılığını birleştirme çabası içinde olmuştur (Arı, 2014: 131). İngiliz Okulu fikrinin yeniden ortaya çıkışı, özellikle Barry Buzan'ın çağrısı üzerine 1999'da "İngiliz Okulu'nu yeniden bir araya getirmek" maksadıyla Uluslararası İngiliz Araştırmaları Derneği'nin konferansında dünyanın her yerinden Uluslararası İlişkiler alanında uzmanlaşmış akademisyenler topluluğunda duyurulmuştur (Linklater, Suganami, 2006: 12). 1990 sonrası Okula bir çok konuda eleştiriler gelmeye başladı, bunları önlemek ve Okulun itibarını yeniden kazanmak adına artık yeni nesil çalışmalar yapmaya

başlanmıştır. 1998’de Tim Dunne, Uİ disiplininin okulun önde gelen akademisyenlerinin yazılarını görmezden geldiğini ya da yanlış yorumladığını iddia ederek İngiliz Okulunun tarihi hakkında “*Inventing International Society: A History of the English School*” (*Uluslararası Toplumun Buluşu: Bir İngiliz Okulu Traihi*) adlı bir kitap yazdı. Kitap İngiliz Okulu üyelerinin bir grup çalışması olarak yola devam ettiği dönemden bir okul haline gelmesine kadar olan zaman diliminden bahsetmektedir.

2.3. Barry Buzan ve İngiliz Okulu

Uluslararası İlişkiler alan yazınında ve İngiliz Okulu için iki farklı kavram bulunmaktadır;

- I. *Primary Institutions (Birincil Kurumlar)* - Evrimleşme anlamında daha derin ve dayanıklı sosyal kurumlar olarak bilinmektedir. Klasik Vestfalya seti olarak bilinen; güç dengesi, savaş, diplomasi, egemenlik, uluslararası hukuk ve bölgesel yönetimlerden oluşur. Bu kurumlar yalnızca devletlerin temel karakterini değil, aynı zamanda uluslararası toplumun birbiriyle ilişkilerindeki hukuki konumları belirler (Buzan, 2014: 16-17).
- II. *Secondary Institutions (İkincil Kurumlar)* – Liberal kurumsalcılar ve rejim teorilerinde ele alınan bir konudur. Devletler tarafından bilinçli olarak, belirli işlevsel amaçları yerine getirmek için oluşturulan kurumlardır (Örneğin Birleşmiş Milletler, Dünya Bankası gibi). Liberal kurumsalcılar tarafından daha çok lobicilik faaliyetlerinde kurmsallaşmayı ifade etse de İngiliz Okuluna ait bir kavramdır (Buzan, Pelaez, 2009: 27).

Tablo 2.İngiliz Okuluna göre çağdaş uluslararası kurumlar (Buzan, 2009: 41).

Birincil Kurumlar		İkincil Kurumlar
Esas Kurumlar	Türetilmiş Kurumlar	Uluslararası Kuruluşlar (Örnek)
Egemenlik	Müdahale etmeme Uluslararası hukuk	BM Genel Kurulu UCM, UAD, Bazı Rejimler
Ülkesellik Diplomasi	Sınırlar İki Taraflılık Çok taraflılık	Bazı Barış Güçleri Elçilikler BM Konferansları, Hükümetlerarası Kuruluşlar, Rejimler
Büyük Güç Yönetimi	İttifaklar Savaş Güç Dengesi	NATO BMGK
İnsanların Eşitliği	İnsan Hakları İnsani Müdahale	BMMYK
Piyasa	Serbest Ticaret Finansal Serbestleşme Hegemonik İstikrar	DTÖ, MFN Anlaşmaları, IBRD, IMF, BIS
Milliyetçilik	Özerklik Halkın Egemenliği Demokrasi	Bazı Barış Güçleri
Çevre Bilinci	Türlerin Korunması İklim istikrarı	CITES, İDÇS, Kyoto Protokolü, Montreal Protokolü IPCC

Westphalia kurumları olarak da bilinen egemenlik, ülkesellik, diplomasi, uluslararası hukuk, güç dengesi, savaş ve büyük güç yönetimi uluslararası toplumun esas ve ikincil kurumları olarak bir arada yaşamanın mantığını ifade etmektedir. Bu kurumlar zamanla, liberal toplumlar tarafından geniş çapta benimsenmiştir. İngiliz Okulu bu kurumların liberal toplumlarda, devletlerarası, uluslararası ve ulusaşırı alanlarda daha fazla etkileşim sağlamasını beklemektedir. Esas kurumlardan egemenlik ve ülkesellik-(coğrafi, dini ya da etnik başka bir ilkeye karşı politikanın bölgesel olarak düzenlenmesi) diğer kurumlardan etki ve nüfuz kapasitesindeki güç ölçüsüne göre farklılık göstermektedir. Esas kurumdan türeyen müdahale etmeme prensibi uluslararası hukuk kuralları tarafından izlenmektedir. Dolayısıyla uluslararası hukuk, birincil ve ikincil kurumları destekleyen çok fonksiyonlu bir görevi yerine getirmektedir (Buzan, 2009: 39). Uluslararası hukuk, devletler, uluslararası kuruluşlar ve uluslararası toplumu oluşturan diğer birimler arasındaki ilişkileri düzenleyen, yani bir düzene bağlayan uyulması zorunlu kurallar bütünüdür (Bal, 2006: 279). Uluslararası toplum kavramının manası itibariyle, ayrı ayrı ulusların uluslararası düzeyde ortak paydada buluşmasını hayata geçiren, egemen devletlerin kendi siyasal ve hukuksal sistemleri dışında, kendi güvenliklerini ve istikrarı korumak için faaliyette bulunan bir uluslararası hukuk sistemi mevcuttur. Bu bağlamda ulusal hukuk ve uluslararası hukuk birbirinden farklılaşmaktadır. Ulusal hukuk, kendi toprak bütünlüğü içerisinde egemen olan devletin, vatandaşları ve devletin istikrarı konusunda kendi hür iradesiyle karar verme yetkisine sahip olan, devletin hukuk sistemini teşkil etmektedir. Uluslararası hukuk ile ulusal hukuk arasındaki ilişkinin niteliğini neredeyse tamamen farklı bir şekilde açıklayan bir görüş tekçi (monist) görüştür. Bu görüşe göre uluslararası hukuk, ulusal hukuktan ayrı bir hukuk düzeni değildir, tek bir hukuk düzeninin iki ayrı parçasıdır. Dolayısıyla bir bütünün herhangi iki ayrı parçası arasındaki ilişkide olduğu gibi, bu iki hukuk düzeninin farklı nitelikleri olsa da temel özellikleri aynıdır; kaynakları aynıdır, bazı konuları ve ilişkilerini düzenlediği hukuk kişileri de aynıdır (Bal, 2006: 286). Ortak değerler, uluslararası toplumda ulus devletlerin işbirliğini gönüllü olarak kabul etmesine sebep olan normlar bütünü olarak nitelendirilmektedir. Ortak değer kavramının, uluslararası toplum kavramını coğrafi açıdan kısıtladığı görülmektedir. Söz konusu Okulun Avrupa'da varoluşu, ortak değerlerin Avrupalı ulus devletler arasında işbirliğine dayalı bir toplum yaratma isteğine sebep olmuştur. Zaman içerisinde bu topluma belli şartlar doğrultusunda diğer

coğrafyalardan devletlerin katılabileceği vurgulansa da bu sözde kalmıştır. Ortak değer konusu temelde Kant'ın felsefesine dayanmaktadır. Ortak normlar ve değerler, ulusların ebedi barış içerisinde yaşama sebebidir. Uluslararası hukuk ve değerler bu bağlamda bir birliklilik oluşturmaktadır. Ortak çıkarlar ortak değerler kadar büyük önem taşımaktadır. Ortak değerler, ortak çıkarlar temelinde bir toplumun oluşumu, kendisiyle beraber yeni bir sistemin zorluklarını ortaya koymaktadır. Uluslararası hukuk yeni toplumun temel taşı sayılan ortak değerlerden başka, yeni sistemin belli kanunlarına uyulmasını da talep etmekte ve mevcut sistemin asayiş düzeninden mesuliyet taşımaktadır. Başka bir deyişle, ortak değerler ve ortak çıkarların zorunluluğu kadar, uluslararası hukukun varlığına da bir o kadar ihtiyaç vardır. Uluslararası topluma bir sistem olarak bakıldığında, içerisindeki bileşenlerin birbiriyle etkileşim içerisinde olduğu sürece işlevsel olduğu görülmektedir. Uluslararası hukuk, faaliyet alanına göre, bir değil birden fazla ulusun dahil olduğu uluslararası toplum kavramına hitap ettiğinden, kısaca, ulusların hukuki işlemlerini uluslararası düzeyde düzenleyen sistemin adıdır ve uluslararası toplumun temel prensiplerine uyulmadığı, aykırı davranışların söz konusu olduğu ve yine devletlerin kendi çıkarlarını gözeterek diğer devletleri dikkate almadığı durumlarda devreye girmektedir.

Diplomasi aynı şekilde çok taraflı faaliyet mekanizmasına sahip esas kurumlardan biridir. Ağırlıklı olarak politik diyaloglarda önem arz etmektedir. Büyük güç yönetimi, güç politikasında işlevselliğini sürdürmüş olsa da çok kutuplu sistemler arasındaki farklı bakış açılarından ötürü baskı altındadır. Esas kurumlardan türetilmiş ittifaklar, özellikle savaşlarda göze çarpan arabuluculuk özelliğinde zayıflamıştır. Artık savaşlar büyük güçlerin kısıtlamaları ile durdurulabilir hale gelmiştir. Güç dengelerini karakterize etmek gittikçe daha zor hale gelmiştir. Zira Soğuk Savaş'ın aktörleri olan büyük güçlerin karakterleri savaşın sonuna kadar belli idi. Esas kurumlardan olan milliyetçilik, kendi milli kimliğine sahip çıkma, halkın egemenliği konusunda milli birliği ifade etmektedir. Piyasa, çok taraflı faaliyet alanı olan, temel türevleri arasında, ticaret ve finansal serbestleşmeyi ifade eden ve küresel etkiye sahip esas kurumlardan biridir. Çevre bilinci, kurum olarak ortak bir projeden daha ziyade, ortak yaşamının bilincini ve birlikliliğin mantığını ifade etmektedir (Buzan, 2009: 39).

Belirttiğimiz gibi İngiliz Okulu ve neoliberal kurumsalcılık teorilerinin temel yaklaşımlarında liberal görüşün etkileri bulunmaktadır. Özellikle Dünya Savaşı kapsamında büyük savaşlar sonrası, birey, ulus, toplum anlayışlarında farklılıklar olsa

bile merkezde insanı temel alan bu teoriler, yeni düzenin kurulması, uzun süreli ve sürdürülebilir barışın sağlanması, istikrarın ve güvenliğin korunması gibi konular ile disipline damga vurmuştur. Ancak İngiliz Okulunun *uluslararası toplum* kavramı mı yoksa neoliberal kurumsalcılığın liberal yaklaşımı mı daha evrenseldir konusu karşımıza yeni bir tartışmayı da çıkarmaktadır.

M. Wight'a göre uluslararası toplum başka hiçbir şeye benzemeyen, eşsiz toplum olup, dünyadaki en kapsamlı sosyal düzeni temsil etmektedir (Wight, 1978: 106). Wight'ın yaklaşımına bakıldığında, uluslararası toplum kavramının evrensel bir değer olduğu düşünülebilir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken esas unsur, uluslararası toplum kavramının tarihi olarak ortaya çıkışından ziyade, toplum olarak hangi ulusların burada temsil olunabileceği, hangi coğrafyaların kapsandığı meselesidir. İngiliz Okulu uluslararası toplum kavramının coğrafi kapsamı açısından eleştirilere maruz kalmıştır. İngiliz Okuluna Avrupa-merkezli yaklaşımından dolayı yapılan eleştirilere sebep, Okulun uluslararası toplum kavramının evrensel olduğunu kanıtlamaya çalışan yazarlarının, uluslararası toplumun genişlemesi başlıklı yazılarındaki düşünceler olmuştur. İngiliz Okulu literatüründeki *expansion (genişleme)* kavramı Hedley Bull'un "*The Anarchical Society*" adlı klasik eserinde yer almıştır. Bu eserde Modern Avrupanın başlangıcından, Hristiyan toplumunun ortaya çıkışının temel tarihinden, hanedanlıktan halk egemenliğine ve din toplumundan Avrupa uygarlığına, doğa durumundan pozitif kanunların oluşumuna kadar nasıl evrildiğinden bahsetmektedir. Bull'un bakış açısı karamsar olup, uluslararası toplumu hem bütün dünyayı kapsayacak küresel ölçüğe sahip, hem de Soğuk Savaşın temsil ettiği büyük güçler arasındaki çatışmaya bağlı olarak nitelendirmektedir (Buzan, 2014: 62). John Hobson'a göre Okul, Avrupa merkezli ve muhafazakar bir teoridir. Bu okul teorisyenleri batı medeniyetini, barbar diye ötekileştirdiği diğerlerinden farklılaştırarak, uluslararası toplum kavramının evrenselleşmesi adı altında batı medeniyetini temel diğerlerine kendi rızası veya zorla dayatmıştır. Böylece temel aktör olarak Batı alınmış, Batı dışı uluslar ancak bu medeniyeti kabul ettiği sürece uluslararası toplumun bir parçası olarak uluslararası ilişkilerde aktör olarak görülecekleri satır aralarında yer almıştır (Gözen, 2014: 248). Barry Buzan'ın yaklaşımına göre ise uluslararası toplum kavramının evrenselliği, çokkültürlülüğü ile değil, coğrafi açıdan belli kriterlere de sahip olduğu için eşsizdir. Prensip olarak uluslararası toplumun ortaya çıktığı ilk andan itibaren bu kavram, iki temel yoldan biriyle ortaya çıkabilirdi. Ya eski ve klasik medeniyetlerin ortak ilişki

kurabilmelerinde bir aracı yol olacak ve böylelikle hedeflenen küresel uluslararası toplum kavramından sadece kültürel çeşitlilik temelinde gelişen bir sahaya sahip olacaktı. Ya da, toplumun mantığına daha yakın olan, yani sistemin medeniyet çekirdeklerinden biri tarafından ele geçirilmesi, seçilmiş medeniyetin diğerlerinden farklılaştırılması ve diğer medeniyetleri kendi özel kural, norm ve kurumlarına yaklaştıracaktı (Buzan, 2014: 60-1). XIX. yüzyıl Avrupa devletleri arasında ekonomiye dayalı yapılan işbirlikleri zaman içerisinde karşılıklı bağımlılık halini alması sonucunda Avrupa devletlerinden ibaret bir toplumu oluşturmuştu. Sonuç olarak, başlangıçta beş büyük gücün dağıntık ve kolektif bir hegemonyası olan Avrupa Uyumu (*Concert of Europe*), ulus devletlerin egemen olduğu bir uluslararası topluma dönüştü. Böylece, Avrupada milliyetçilik duygusunun demokrasiden daha ağır bastığı bir dönemle sonuçlandı ve bunu daha çok devlet adamları teşvik etmişti. Kendi ulusları ile daha çok işbirliğine girerken, diğer milletlerle işbirliğine daha az meraklılardı (Watson, 1992: 275). Edward Hallett Carr'a göre ise hem devlet hem de uluslararası toplum kavramları sosyal yapılar olduğundan dolayı, realistlerden farklı olarak bu kavramlar uyumlaştırılabilirdi. Bu açıdan, liberalizmin uyumlaştırılmasına sempati duymadığını belirterek, uluslararası toplumu büyük ölçüde, genel iyiliğin kılığına girerek bencil ulusal çıkarlarını gizleme sanatında usta olarak nitelendirdiği egemen güçlerin bir eseri olarak görmüştür (1946: 167). Bundan başka, isminde *İngiliz* kelimesi olduğu halde üyelerinin İngiliz asıllı olmaması da bu ekole eleştiriler gelmesine sebep olmuştur. Jones'a göre İngiliz geleneğinde uluslararası ilişkiler düşüncesine bakıldığında temelde liberal görüş vardır ve liberalizmin ekonomi ve siyaset yaklaşımlarının her ikisi eşdeğer niteliktedir. Ancak İngiliz Okulu ekonomiyi dışlayan yaklaşımlarından ve daha muhafazakar tutumundan dolayı kendi adını taşıdığı gelenekten uzaklaşmaktadır. Bu da İngiliz Okulu'nun ne kadar İngiliz olduğu konusunun tartışmalı olduğunu ortaya çıkarır (Gözen, 2014: 246).

Kısaca bu dönem uluslararası toplum kavramı içerisinde “daha çok Avrupalılar”ın kapsandığı, Avrupa dışı devletlerin dışlandığı ve uluslararası toplumun temel prensiplerinden (insan hakları, eşitlik, egemenlik) oldukça uzak, yakın ulusların ortak çıkarları için bulunduğu bir toplum niteliğini taşımıştır. Bu da gerçekte, teori ve uygulama arasındaki tutarsızlığı göstererek, bu teoriden beklentileri sarsmıştır. Bu durum giderek daha çok artmış ve 20. yüzyılda daha da derinleşmiştir (Demirel, 2017: 145). Buradan da anlaşıldığı üzere, uluslararası toplum kavramı temel olarak Batı medeniyetini ele almaktadır ve her ne kadar evrensel olduğu söylene de, hep diğerlerini ötekileştirme

eğiliminden ötürü eleştirilere maruz kalmaktadır.

3. Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Dış Politikasındaki Öncelikler

28 Mayıs 1918'de Azerbaycan tarihte ilk defa Türki Devletler ve Müslüman Ülkeleri arasında Doğu'da Cumhuriyetin kurucusu olmuştur. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti (AHC) kurucusu Mehmet Emin Resulzade, bu dönemde çağdaş dünyanın en önde gelen devlet yönetim formunu benimsemiş, devletin temel hedefi olan demokrasinin ülkeye getirilmesi için gerekli yönetim uygulamaları olan parlamento, mahkeme, anayasa, orduyu yaratmıştır. Yalnız 23 ay gibi kısa bir dönem için ayakta kalabilen bu Cumhuriyet, ülkede genç neslin kendi milletine ve devletine sahip çıkabilmesi adına milli iradenin güçlendirilmesi, devletçilik ideolojisinin yaratılması konularında büyük işler görmüştür. Bunun en güzel örneği ise 27 Haziran 1918'de Azerbaycan Türkçesinin, AHC'in resmi devlet dili statüsünü alması olmuştur (Yagublu, 2015, 26).

Azerbaycan Kafkaslar'da ilk defa batı ideallerinin (demokrasi, eşitlik) içerisinde taşındığı *Bağımsızlık Bildirgesi*'ni benimsedi ve yeni yaratılacak olan Cumhuriyeti aşağıdaki şekilde ilan etmiş oldu²:

- I. Bugünden itibaren, Azerbaycan Halkı iktidara sahip olduğu gibi, Güney Kafkasya'da mevcut olan Azerbaycan'da tamamen bağımsız bir devlettir.
- II. Bağımsız Azerbaycan devletinin idari biçimi Halk Cumhuriyetidir.
- III. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti kendini başta komşu ülkeler ve diğer devletler olmak üzere tüm milletlerle dostane ilişkiler kurmaya adanmıştır.
- IV. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti milliyetinden, mezhebinden, sınıfından, ırkından ve cinsiyetinden bağımsız olarak, kendi hudutları dahilinde tüm vatandaşlarına birtakim siyasi ve vatandaşlık hakları tanır.
- V. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, kendi topraklarında yaşayan tüm ulusların serbest ve düzgün gelişimi için olanaklar tanır.
- VI. Bakanlar Kurulu toplanıncaya kadar, Azerbaycan'ın başında, halk tarafından seçilen Ulusal Konsey ve Ulusal Konseyden sorumlu Geçici Hükümet durur.

---

² Declaration of Independence, <http://azerbaijan.az/portal/History/HistDocs/Documents/en/04.pdf>. Erişim tarihi: 21.4.2018.

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, o dönem Kafkaslar ve genel Doğu bölgesi için ilklere imza attı. 7 Aralık 1918’de oluşturulan Azerbaycan Parlamentosu Müslüman ve Doğu dünyasında o dönemin en ilerici ve demokratik ilkeleri temelinde oluşacak ilk yasama organıydı. Cumhuriyet Parlamentosu yıllarında kabul edilen yasalar, ulusal devletin bağımsızlığının güçlendirilmesine, siyasi ve ekonomik kalkınmaya, kültür ve eğitimdeki hızlı ilerlemelere olanak vermişti. Halkın hakimiyetine ve insanların eşitliği ilkelerine dayanarak, ırk, din, milliyet ve sınıf demeden tüm vatandaşlar için aynı hakları verdi. Doğu’da ve bazı Avrupa ülkelerinden önce ilk kez Azerbaycan’da kadınlara oy kullanma hakkı verilmiştir³. Azerbaycan’ın bağımsızlık sonrası yeniden yapılanma, kendi milli değerlerine sahip çıkma, dilini ve devletçilik ideolojisini özüne mahsus has mahiyetine dönüştürmek adına bir çok başarılması zor süreç yaşandı (Elma, 2015: 190). Ancak bu süreç Sovyetlerin çeşitli siyasi planlar üzerine Osmanlı’ya yardım bahanesiyle Azerbaycan’a girmesiyle birlikte son buldu. Bu dönemde AHC hükümeti kendi içerisinde bazı fikir ayrılıkları yaşamaktaydı. Öte yandan iç ve dış baskılar altında yorgun düşen genç Cumhuriyet 27 Nisan 1920’de Sovyetler Birliği’ne katılarak egemenliğini yitirmiştir. Bunun sonucunda, 1922’de Sovyetler Kafkasya ülkelerinden oluşturduğu (Gürcistan, Ermenistan) “Kafkasya Ötesi Sosyalist Federal Sovyet Cumhuriyetine” Azerbaycan’ı da dahil etmiştir. 1936’da Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ünvanını alan Azerbaycan 1991 senesine kadar varlığını bu isim altında sürdürmüştür (Elma, 2015: 194).

Azerbaycan ve Ermenistan’ın SSCB hakimiyetine girmesi ile Dağlık Karabağ Sorunu üzerine siyasi mücadele hızlanmıştır. Dağlık Karabağ Sorunu üzerine iddialar sonucunda, Dağlık Karabağ’ın Azerbaycan toprağı olduğu gerçeği göz önünde bulundurularak, 7 Haziran 1923 tarihinde Azerbaycan sınırları içinde özerk bölge olarak tanımlanmıştı, ancak 1980’li yıllarda SSCB’de glasnost (saydamlık) ve perestroyka (yeniden yapılandırma) süreçlerinin başlaması ile milliyetçi talepler yeniden yükselişe geçmiştir. 1987 yılından itibaren Ermenilerin Azerbaycanlılara karşı toprak iddiaları yeniden ortaya çıkmıştır. 1987-1988 yıllarında Ermenistan’da yaşayan Azerbaycanlıların bir sonraki sürgünü, iki devlet arasındaki gerginliğin artmasına sebep olmuş ve savaşı kaçılmaz kılmıştır. Dağlık Sorun’u 1988 yılından itibaren sıcak savaşa dönüşmüş, çözümü kolay

---

³Azerbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev, Prezident Kitabxanası: *Tarix*. <https://president.az/azerbaijan/history>. Erişim tarihi: 21.4.2018.

olmayan ve yakın zamanda da çözülmesi mümkün görünmeyen bir sorun niteliğine bürünmüştür (Mammadov, 2013: 73-74). Azerbaycan iki asır gibi büyük zaman diliminde, siyasi tarihinde önceleri Çar Rusyası hemen sonrasında Sovyet yönetimi tarafından zorunlu bir idari yönetime maruz kalmıştır. Bağımsızlığını kazandığı ilk dönemlerde özgürlük adına savaştan oldukça yorgun çıkmış genç bir Cumhuriyet olmanın dezavantajlarını, çok büyük askeri güç potansiyeline sahip bir komşu olan RF'nin sahiplenme isteğinin vermiş olduğu rahatsızlık hissi ile yaşamaktaydı Azerbaycan. 1991 yılına kadar Sovyetlerin komutuyla hareket eden Azerbaycan, SSCB'nin bütün iç ve dış askeri ve ekonomik faaliyetlerinde yer almıştır. Bu faaliyetlerden biri de Dünya Savaşları sonrasında, siyasi ve ekonomik sahada üst seviyede gerginliğin yaşandığı Soğuk Savaş'tı. 1945'te İkinci Dünya Savaşı resmi olarak son bulmuştur. Savaştan yıpranmış devletler ve milletler savaş travmasını hala atlatmamışken, dönem yerini başka bir savaş meydanına bırakmıştı. Tarihte "Soğuk Savaş" (*ing. Cold War*) olarak bilinen ve dönemin iki Süper Gücü (*Super Power*) olan SSCB ve ABD nezdinde Batı-Doğu çatışması olarak bilinen bu savaş 1947-1990 gibi uzun ve meşakkatli bir dönemi kapsamıştır. Azerbaycan bu dönemde Sovyetlerin yürütme merkezi olan Moskova'nın iradesine tabi olarak dış politikada yalnız ticari ilişkiler kurmaktaydı. 1980'li yıllarda SSCB'nin ayakta kalabilme adına hayata geçirdiği reform ve saydamlık politikaları beklentilerin tam aksine sonuç verdi. Demokratikleşme adına medyada yasak ve kısıtlamaların ortadan kaldırılması Sovyet devletine ve Sovyet Komünist Partisi'nin tüm kurumlarının adreslerine doğru bir eleştiri dalgası yarattı. Bütün Sovyetlerde gerek ekonomik, gerekse siyasi kriz SSCB'nin, 1990 yılının Mart ayında SSCB Anayasası'nın 6. Maddesi gereğince Sovyet Birliği Komünist Partisi'nin Toplumlar üzerindeki başat rolü ortadan kaldırılmıştır.

1991 yılının yazında SSCB darbe sonucunda resmen iflasetti.⁴ SSCB'nin gerçekleşmiş olan çöküşü Azerbaycan da dahil olmak üzere 15 müttefik devletin bağımsız devlet olma isteğini hayata geçirmelerine ortam yarattı.

18 Ekim 1991'de resmen bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan Cumhuriyeti (AC) kendini, 1918'de kurulan ilk Cumhuriyet'in, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin (AHC)

---

⁴Kayzen, *Sovet İttifaqının dağılması səbəbləri; Müasir Dövrün Tarixi*, <https://kayzen.az/blog/son-tarix/5573/sovet-ittifaq%C4%B1n%C4%B1n-da%C4%9F%C4%B1lmas%C4%B1-s%C9%99b%C9%99b%C9%99ri.html>. Erişim tarihi: 4.04.2018.

resmi ve yasal varisi ilan ederek, eski devlet geleneklerine sadık kalacağını dile getirdi⁵. Bağımsızlık sonrası Azerbaycan'ın önceliği milli devletçilik prensiplerine dayalı dış politika stratejilerini belirlemek olmuştur. 30 Ağustos 1991'de Bağımsızlığını beyan eden Azerbaycan bunun hemen sonrasında, 18 Ekim 1991'de Parlamentonun "bağımsızlık kararı"ni onaylamasıyla resmi olarak bağımsızlığına kavuşmuş oldu (İsmayılov, Hasanov, Qaffarov, 1995: 14-17). Egemenliğini tanıtmak ve duyurmak adına Azerbaycanlı diplomat heyetinin ilk resmi ziyareti kardeş ve komşu ülke Türkiye'ye olmuştur. Diplomatların Türkiye'deki konuşması şöyledir: "Şu anda Azerbaycan'ın karşı karşıya olduğu en önemli sorunlar; bağımsızlığının tanınması, Rus baskısının kaldırılması ve Dağlık Karabağ Sorunu'nun çözülmesidir" olarak dile getirilmiştir. Beklendiği üzere, 9 Kasım 1991'de bağımsızlığını elde eden Azerbaycan'ı tanıyan ilk ülke Türkiye Cumhuriyeti oldu (Bölükbaşı, 2011: 179). AC Dışişleri Bakanlığı yetkilileri ile yapılan görüşmeye göre bağımsızlık sonrası karar alma mekanizması 1991'deki politik uygulamalarla karşılaştırıldığında, Azerbaycan'ın 1918'de kazandığı ilk bağımsızlığı demokrasi açısından Doğu'da ve Müslüman devletleri arasında birçok ilklere imza atmış olsa da siyasi konudaki çok kısa dönemi kapsayan iktidarında tam anlamıyla politik mekanizmalar işlevini görememişti, bundan dolayı Azerbaycan'ın tamamen bağımsız dış politika uygulamaları ve somut neticeleri ancak 1991 senesinde kazandığı hürriyeti ile mümkün olmuştur. İlk bağımsızlık döneminde dış politika önceliği ise ülkenin uluslararası toplumda tanınması ağırlıklı olmak üzere yürütülmüştür.⁶

Bağımsızlık sonrası Azerbaycan dış politikası devletlerin egemenliğine ve toprak bütünlüğüne saygı göstermek, başka devletin içişlerine müdahale etmeme esasında, uluslararası hukuk normları ve ilkeleri prensibine odaklanmıştır. Uluslararası hukukun önemini idrak ederek, dış politika hedeflerini bu kurallara göre belirlemekle, kendisine komşu olan ve olmayan diğer devletlerle ilişkilerinde saygı çerçevesinde politik stratejiler uygulamaya çalışmıştır. Azerbaycan'ın uluslararası disiplinde kendini gösterme faaliyetleri, uluslararası kuruluşlara olan işbirlikleri ile mümkün olabilmektedir. Bu konuda ilk adım 2 Mart 1992'de Azerbaycan'ın, Birleşmiş Milletlere üye olarak kabul edilmesi oldu.

---

⁵Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev, Prezident Kitabxanası: Tarix. <https://president.az/azerbaijan/history>. Erişim tarihi: 4.04.2018.

⁶ Geniş bilgi için Ek 1'deki mülakat notlarına bakınız.

Daha yeni dünya siyasetine adım atan genç ülkenin ilk büyük başarısı olarak değerlendirilen bu kuruluş bağlantılı çok taraflı işbirlikleri ve Azerbaycan'ın uluslararası arenadaki siyasi konumunu kısa sürede daha da güçlendirmeyi hedefleyen hem üye devletler hem de kuruluşun kendisiyle kurulan yakın ilişkiler, dış politika sorunlarının halledilmesi bağlamında gördüğü uluslararası desteği sağlamlaştırma niteliğini taşımakta idi⁷. Azerbaycan Türkleri ve Ermeniler arasında sık sık yaşanan toprak problemleri bazı dönemlerde her iki tarafta çatışma ve savaşların yaşanmasına sebep olmuştur. Genel itibariyle 1980'li yıllardan başlayarak, 1991 yılında bağımsızlığını kazanana kadar Azerbaycan'ın dış politika gündemini uluslararası topluma entegrasyon, doğal rezervlerin dünya pazarına ulaştırılma, "Karabağ Sorunu", Ermeni ve Ruslar tarafından Azerbaycan'a sürülen Azerbaycan Türklerinin sosyo-ekonomik gibi sorunları teşkil etmiştir.

3.1. Soğuk Savaş Dönemi'ndeki Yaklaşımlardan Farklılıklar

Bağımsızlık döneminden farklı olarak, Sovyetler döneminde Azerbaycan uluslararası hukukun subjesi olamamış, uluslararası ilişkilerde yalnız merkez Moskovanın bir parçası olarak katılım sağlayabilmiştir. Moskova Azerbaycanın yurtdışı ile doğrudan ilişkiler kurmasına izin vermemiş, savaştan sonraki 10 yıllık zaman zarfında yalnız medeni-kültürel ilişkiler kurmasına müsaade etmiştir. Ancak bu ilişkiler de Moskova'nın kontrolünde ve ona bağlı olarak kurulmakta idi. Siyasi ilişkiler ise sosyalist ve gelişmekte olan komünist ve sosyalist ülkelerin siyasi partileriyle mümkün olabilmıştır (Gasimov, Abdullayev, 1999: 5). Azerbaycan ancak 1991'de uluslararası toplumda kendine özgü iradesiyle serbest politik kararlar kabul etmiştir. Bu konuda ilk yapılması gerekenler listesinde, Ermenistan ile olan savaş halinin sona erdirilmesi için karşı tarafla belli bir uzlaşma diyalogunda buluşmak ve netice itibariyle bu durumun Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün temin edilmesi kapsamında sonuçlanmasına çalışılmıştır⁸. Azerbaycan Soğuk Savaş'ın devam ettiği dönemde de her zaman olduğu gibi Sovyetler için çok önemli bir ülke konumundaydı- savaşlarda gerekli olan ham petrolü Azerbaycan'dan elde etmekteydi ki İkinci Dünya Savaşında da elde ettiği galibiyeti de başka Sovyet

---

⁷ Azərbaýcan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev, Prezident Kitabxanası: Azerbaycan beynəlxalq arenada, http://files.preslib.az/projects/republic/az/azr2_4.pdf. Erişim tarihi: 18.7.2018.

⁸ Geniş bilgi için Ek 1'deki mülakat notlarına bakınız.

ülkelerinden aldığı maddi desteğe borçluydu. Azerbaycan'ın yabancı ülkelerle ticari ve ekonomik ilişkilerine Merkez, yalnız 1960 sonrası izin vermiştir. Azerbaycan'ın coğrafi ve politik konumu, bilimsel potansiyeli ve yeraltı servetleri (petrol, gaz) onun uluslararası ekonomik ilişkilerinin maddi temelini oluşturmuştur. Yurtdışına esasen petrol ihraç eden Azerbaycan, bu yolla Merkezin yanı sıra kendi ekonomisini de ayakta tutmaya çalışmaktaydı. Petrol çıkarma işlemi tamamen devlet talebi ile hayata geçirildiğinden, Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (ASSC) kendi petrolünü dünya pazarına serbest ve bağımsız ihraç etme yetisinden mahrumdu. Bağımsızlık sonrasında kısa bir süre içerisinde Azerbaycan kendi ekonomisini oturtmuş ve uluslararası işbirliği konularında gelişmiş ve gelişmekte olan bir çok ülkelerle işbirlikleri kurabilmiştir. 1970'li ve 1980'li yıllarda Sovyetlere bağımlı olduğu halde bile Azerbaycan artık uluslararası arenada kendini göstermekteydi. Bu dönemde Bakü'de bir çok yabancı şirketin de katılımıyla uluslararası sergi ve fuarlara Azerbaycan ev sahipliği yapmaktaydı. Bu sergi ve fuarlarda Azerbaycan kendi petrokimya, elektrik mühendisliği, inşaat, enerji ve gıda endüstrileri ürünlerini sergilemişti. Böylece, Azerbaycan 1940-1990'lı yıllarda kendi imkanları dahilinde uluslararası ekonomik ilişkilerin katılımcı ülkelerinden biri olmuştur (Gasımov, Abdullayev, 1999: 10).

ASSC'nin Sovyetler İttifakının uluslararası işbirliklerindeki katılımı, SSCB'nin diğer devletler ile imzaladığı uluslararası senetler, anlaşmalar sayesinde mümkün olabilmiştir. Uluslararası siyasette “*demokratik toplum*” ve “*bağımsız Sovyet Cumhuriyetlerinin Birliği*” görüntüsünü yaratmak maksadıyla formalite icabı “*dış siyaset faaliyetine*” izin verilmekteydi (Musa, 2010: 473-74).

Azerbaycan katıldığı devletlerarası iktisadi ve medeni ilişkiler alanındaki işbirlikleri genel Rusya'nın (Sovyet) çıkarları çerçevesinde gerçekleştirilmekteydi ve aşağıdaki başlıkları içermekteydi:

- I. Ekonomik- ticari alanlarda işbirliği,
- II. İki veya çoktarafli bilimsel- kültürel ve spor alanındaki işbirliği,
- III. Kardeş şehirler hareketine katılım (Musa, 2010: 477).

Özellikle, “*Kardeş Şehirler Hareketi*”, II. Dünya Savaşı sonrasında devletlerarası ilişkileri normalleştirme sürecine hizmet etmiştir. Devletlerarası ilişkilerin sağlaştırılması içeriğini kapsayan bu anlaşma ile tüm dünya şehirlerinin gelişimi ve barış, nükleer silahsız bölgeler, insan hakları ve çevre koruma konuları gibi hayati önem taşıyan meseleleri içermiştir. Ancak, Azerbaycan SSCB döneminde ekonomik alanda

bazı gelişmeler yakalasa da, siyasi konularda Moskova ile hesaplaşmak zorundaydı. Hatta dönemin ünlü yazar ve şairleri devletin gözetimi altındaydı. Kendi eserlerinde mevcut Sovyet rejiminin iç yüzünü göstermeye çalışan yazarlar baskıya maruz kalmaktaydı. Eserlerde rejime karşı herhangi bir fikir veya beyana rastlanıldığı zaman yazar bütün aile fertleriyle birlikte sürgün ediliyor veya öldürülüyordu (Gaffarov, 2008: 108).

Kısacası, SSCB rejimi Azerbaycan halkını kendine özgü değerlerden koparmak için her türlü yola başvuruyordu. Sovyetler döneminde herkes kendini birer SSCB vatandaşı olarak görmek zorundaydı. SSCB'ye dahil olan Kafkaslar, İkinci Dünya Savaşı sonrasında etnik kimlik kavgasına tutuşmuştu. Sovyet Rusyası için Azerbaycan'ın da içerisinde bulunduğu Güney Kafkasya jeopolitik açıdan her zaman önemli bir bölge olmuştur. Kafkaslarda iktidarını daha da güçlendirmek amacıyla, şovenizm ve yerli milliyetçilik politikalarının güçlendirilmesi yoluyla bu bölgedeki farklılıkları daha da pekiştirerek halklar arasında etnik, dini kargaşalar yaşanmasına zemin yaratmıştı. Azerbaycan kendi jeostratejik konumundan, Avrupa ile Asya'yı birleştiren ticari yol üzerinde bulunuşuna, yeraltı ve yerüstü zenginliğine kadar bir çok devletin ilgisini çekmiştir. Azerbaycan zengin petrol ve diğer yeraltı zenginliklerin olduğu bir memleket. Amerika'dan sonra ikinci büyük petrol kaynaklarının Azerbaycan'da olduğu düşünülmektedir. Birinci Dünya Savaşının nedenlerinden birisinin de petrol kaynaklarının ele geçirilmesi olduğu düşünüldüğünde, Azerbaycan petrolünün büyük devletleri nasıl kendine çektiği görülebilir. Hatta, petrol işi üzerine çalışan İngiliz C. Çayldz, "Eğer Bakü petrolü olmasaydı, 1914-1921 yıllarında Yakın ve Orta Doğu'da yaşanan olaylar farklı olurdu" demiştir (Ağayev, 2006: 170). Böylesine önemli bir coğrafyada, ne pahasına olursa olsun kendi nüfusunu korumak adına çatışma ortamı yaratmak ve kendini çözüm olarak sunmak amacıyla birkaç stratejik politika yürütmüştür. 10 Şubat 1828'de "Türkmençay Antlaşması" ile Azerbaycan toprakları İran ve Çar Rusyası arasında *Güney ve Kuzey* olarak ikiye bölünmüştü. Aslında Güney Kafkasya Çar Rusyası'nın eline geçtiğinde Ermeniler, Kafkasya'da sayıca çok az ve dağınık halde yaşamaktaydılar. Çar Rusyası Güney Kafkasya'da iktidarını sağlamlaştırmak için bölgeye Ermenileri yerleştirmeye başlamıştı. Bu tarihe kadar Ermenilerin bölgede çok az sayıda olması ve Rus işgalinin bölgedeki Müslüman Türkler tarafından fazla desteklenmemesi nedeniyle, Hıristyan Ermenilerin bölgeye yerleştirilmesi ve Çar Rusyası'nın bu topraklarda iktidarını güçlendirmesinin temel yöntemi olarak görülmekteydi. Bu politika ile daha sonra Ermenistan Cumhuriyetinin

önemli kısmını oluşturacak yeni bir idari birim kurulmuştur (Abdullahzade, 2013: 33-34).

Bu demografik yapıyı değiştirme politikası Rusya'nın daha sonra Azerbaycan için ağırlı bir süreç olacak - "*Dağlık Karabağ Sorunu*"nun başlangıç noktasını ortaya koymuştur. Ruslar "*kafkas politikasında*" Ermenileri Türkiye Cumhuriyeti ile medeni kültür ve özgeçmiş olan Azerbaycan'ın arasında yakınlaşma ihtimalini ortadan kaldırmak amacıyla Azerbaycan'ın belirli sınır bölgelerine getirmiştir. Böyle bir durumu kendi çıkarları için bir avantaja dönüştüren Ermeniler, zaman zaman Azerbaycan'ın tarihi toprağı olan Dağlık Karabağ'ı sahiplenme iddiasında bulunmuş ve Moskova'dan, Dağlık Karabağ'da Ermenilerin nüfusunun çok olduğı gerekçesiyle bu bölgenin Ermenilere verilmesini talep etmişlerdir. Dönemin Azerbaycan hükümetinden sorumlu yetkilisi Mir Cafer Bağırov, bu iddialara sert tepki göstererek Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'ın tarihi toprağı olduğunu söylese de, SSCB kısa bir zaman zarfında Azerbaycan Türkleri kendi topraklarından "*kendi rızası*" adıyla zorunlu göçe tabi tutulması emrini vermiştir. Azerbaycanlıların kendi topraklarından sürgünü birkaç adımla (1948 – 1953) yılları arasında- 1948'de 10.000, 1949'da 40.000, 1950'de 50.000 kişi olmak üzere hayata geçirilmiştir. 1952-53 yıllarında 3155 çiftçi ve 1376 Azerbaycan Türkü sınır dışı edilmiştir (Gaffarov, 2008: 110-112). Bağımsızlığını kazandıktan sonra Azerbaycan, ekonomik ve politik seviyede kendini toparlamaya fırsat bulamadan RF destekli Ermenistan ordusu bir biri ardına Azerbaycan topraklarının işgalini gerçekleştirdi. Yaşanan gerginlikler hız kaybetmeden devam etti ve Azerbaycan Türklerinin 20 Ocak 1990 (*Kanlı Yanvar*) katliamı ve 26 Şubat 1992 Hocalı katliamı'nı beraberinde getirdi. 26 Şubat 1992'de insanlığa karşı yapılmış en büyük trajediyi yaşadı Azerbaycan halkı. Azerbaycan'ın tarihi topraklarını sahiplenme arzusuyla her daim yanıp tutuşan Ermeniler, RF'nin milliyetçilik alevlerini tetiklemesi sonucunda sırf -*Türk* olduğundan dolayı, Hocalı'da yaşayan Azerbaycan Türklerine karşı katliam yaptılar. 26 Şubat tarihinde Ermeniler Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ bölgesinde Hocalı şehrine saldırdı. Bilinçli olarak, bir halkın yok edilmesine yönelik yapılan "*soykırım'da*" 63'ü çocuk, 106'sı kadın, 70'i yaşlı olmak üzere 613 Azerbaycan Türkü öldürüldü. 8 aile tamamen yok edildi, 25 çocuk her iki velisini kaybederken, 130 çocuk velilerinden sadece birini kaybetti. 657 kişi sakat, 1.275 kişi ise esir alındı, 150 kişinin varlığından şimdiye kadar haber alınamamıştır. Bu rakamlar Azerbaycan tarihinin sayfalarına kanla yazıldı. Tarih bir çok kanlı olaya tanık oldu: ancak, çocukların, hamile kadınların, yaşlıların işkence ile

öldürüldüğü bu olay dünya üzerinde en acımasız, vahşi ve insan iradesinin alamadığı trajedilerden biri olarak tarihe geçmiştir (Muslum, 2007: 1).

SSCB döneminde tam bir Rus istilası konumunda olan Sovyet Azerbaycan'ından farklı olarak, bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti uluslararası arenada kendi politik kararlarını kendi ulusal mefaatlari doğrultusunda vermektedir.

3.2. Azerbaycan'ın Siyasi, Ekonomik Güç Potansiyeli

Azerbaycan jeopolitik konumuna göre hem şanslı, hem şanssız ülkeler sırasına dahil edilebilir. Yeraltı doğal kaynaklarının vermiş olduğu zenginlikle ne kadar şanslıysa, aynı zamanda bu kaynakların diğer ülkeleri cezbederek büyük rekabeti ve hatta savaşı tetikleme nedeniyle bir o kadar da şanssız olmuştur. Doğal enerji kaynaklarını sahiplenme arzusunda olan devletlerin ilgi odağı olan Azerbaycan, aynı zamanda Orta Doğu, Batılı devletler ve Asya arasında “Kara Köprü” rolünü oynayarak, yalnız günümüzde değil, mevcudiyetinin başından beri bu topraklarda yaşayan halkların, imparatorlukların yaşam alanı, geçiş yeri, önemli ticaret kavşağı ve çokça çatışma-savaş meydanı olmuştur (Nichoil, 2012: 1-2). Antik çağlardan beri, Hazar-Kafkasya bölgesi petrole dayalı uzun bir tarihi geçmişi olan dünyanın önemli yerlerinden biri haline gelmiştir. Bakü petrolü'nün tıpta, mutfakta, evlerde fayda amacıyla kullanıldığı hakkında bilgiler, Avrupalı gezginlerin notlarında kendi ifadesini bulmuştur. Bakü petrolünün mucizesi efsaneleştirilerek, “*Ebedi Ateş*”, Zerdüştlükle ilgili ateşin kutsallığı gibi hikayelerin türemesine sebep olmuştur (Croissant, Aras, 1999: 3).

Hazar havzasının sahip olduğu enerji kaynaklarını ve bölgenin ekonomik güç potansiyelini eski ABD Başkan Yardımcısı Dick Cheney Kazakistan'da gerçekleştirilen petrol kongresinde “tarihin hiçbir döneminde Hazar havzası kadar kısa bir sürede böylesi stratejik öneme sahip olan başka bir toprak parçası görmedim” cümlesiyle açıklamış, ülkeler ve bölgeler açısından ne kadar önemli olduğunu ortaya koymuştur (Özalp, 2004: 3). Günümüzde Azerbaycan efsanelerden kaynaklanan tarihi geçmişine dayanılarak “*Odlar Yurdu*” / “*Land of Fire*” – (*Ateşler ülkesi*) gibi kavramlarla tanınmaktadır. Azerbaycan, nüfusu, ülkenin yüzölçümü ve ekonomisi açısından Güney Kafkasya devletleri arasında en büyüğüdür. Ülkenin sahip olduğu enerji kaynakları iç ve dış politikadaki ilişkilerine yön vermektedir. Aynı zamanda uzun süreden beri gelmiş olan ortak tarihine göre Sovyetlerden, diğer on dört devletten din, milli kimlik açısından en az

etki görmüş ülke olarak bilinmektedir. Vatandaşlarının büyük çoğunluğunu oluşturan genç nesil okuma ve yazma oranlarına göre ilk sıralarda yer almaktadır. Tam bir laik devlet olan Azerbaycan'da aynı zamanda Azerbaycan Türkleri'nin müslüman oluşundan dolayı İslami değerler ve bir o kadar da Avrupa değerleri sentez halindedir (Babajew, 2007: 53-54).

Azerbaycan jeopolitik konumu nedeniyle ilgi odağı olduğunun farkındadır ve bu farkındalığı ülkenin ekonomik kalkınmasını sağlamak amacıyla değerlendirmektedir. Bağımsızlığını kazandığı ilk yıllarda Azerbaycan uluslararası toplum tarafından yeni taraftaşlık perspektifiyle hangi tarafta “*Batı-Doğu*” yer alacağı konusunda sorular olduğu ve devletlerin *Rusya Federasyonu'nun* bölgeye yönelik hakimiyet tutkusunu bildiklerinden dolayı herhangi bir işbirliğine karşı çekingen tavır sergilemekteydiler. Jeopolitik konumun vermiş olduğu avantajlardan faydalanan Azerbaycan, ilk önce ekonomik güç potansiyeline odaklanmıştır. Toprak bütünlüğünü temin edebilme adına politik kararları bu perspektifle hayata geçirmek ülkenin dış politika kararlarının öncelikleri arasında gelmiştir. Özellikle Ermenistan ile yaşadığı savaş ve “Dağlık Karabağ Sorunu” Azerbaycan'ın uluslararası alanda önemli desteğe ihtiyaç doğurdu. İşte tam da bu yüzden her iki ülke de kendi argümanlarını, küresel güçlerin, bölgesel menfaatleri ile özdeşleştirerek kazançlı çıkmaya odaklanmıştır (Yılmaz, 2013: 72).

Azerbaycan kendi ekonomik gücünü uluslararası alana taşıyıp belirli bir siyasi güce dönüştürmeyi amaçlayarak, aslında hem iç istikrarı ve güvenliğini hem de dış baskılara karşı direnişi sergilemektedir. Azerbaycan'ın temel ekonomisine ve ekonomik açıdan önemli sektörlerin stratejik haritasına bakarsak, Azerbaycan'ın öncelikleri; küresel alanda dünya pazarına erişimi ve insan sermayesi gelişimini karşılayan yatırımların seferber edilmesi, ekonominin rekabetçiliğini, katılımını ve Azerbaycan'da sürdürülebilir ekonomik kalkınmaya dayalı sosyal refahı arttırmak ve Azerbaycan'ın küresel ekonomide konumunu güçlendirmeye hizmet etmektir (Musayev, 2017: 2).

Bağımsızlık sonrası yüzünü Batıya dönerek politik stratejiler uygulayan Azerbaycan için ilk yol, batılı devletlerin içerisinde bulunduğu uluslararası kuruluşlarla işbirliğine girmektir. Azerbaycan için daha çok işbirliğine girmek, uluslararası alanda destek görebileceği paydaşlar olduğunu bilmek demektir. Ülkenin sahip olduğu doğal kaynakları birer güç potansiyeline dönüştürebilme adına birtakım faaliyetler gerçekleştirildi. 13 Eylül 1992'de dönemin Cumhurbaşkanı E. Elçibey, Azerbaycan'ın petrol ve doğal gaz alanlarında faaliyet gösteren *Azerineft* ve *Azneftkimya* adlı iki şirketini birleştirerek

SOCAR (*State Oil Company of Azerbaijan Republic*)- ACDPŞ'ı (*Azerbaijan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi*) kurdu. Bu yeni şirket ülkenin petrol ve doğal gaz rezervlerini arama-bulma, işleme, üretim, doğal rezervlerle ilgili konulara nezaret, rezervlerin uluslararası piyasaya sunulması ve güvenliğini temin etme konularından mesul tek başına faaliyete sahip milli bir devlet şirketi olmuştur (Ahmedov, 1997: 15). Enerji alanında ilk adım ise, 20 Eylül 1994'de H. Aliyev tarafından "Asrın Anlaşması" ile atılmış oldu. Haydar Aliyev'in önderliğinde Hazar Denizi'nin Azerbaycan sektöründe bulunan "Azeri", "Çırak" yataklarının ve "Güneşli" yatağının derinliklerinde bulunan kısmının ortak işlenmesi ve üretimin paylaşım anlaşması olan ve tarihte "*Asrın Antlaşması*" olarak geçen, Azerbaycan'ın XX. Yüzyıl tarihinde siyasi, ekonomik ve stratejik öneme sahip en önemli anlaşma olarak bilinmektedir. Değeri 7,4 milyar dolar olan Asrın Antlaşması'nda dünyanın 7 ülkesini (Azerbaycan, ABD, Büyük Britanya, RF, Türkiye, Norveç ve Suudi Arabistan) temsil eden 11 uluslararası petrol şirketi (Amoco, BP, McDermott, UNOCAL, SOCAR, Lukoil, Statoil, Türkiye Petrolleri, Pennzoil, Ramco, Delta) katıldı.⁹

13 Ocak 1997'de Fransa'nın başkenti Paris'te "Lenkerandeniz", "Talışdeniz" petrol yataklarının ortak kullanımına dair "Elf-Akiten" ve "Total" şirketleri ile ACDPŞ arasında anlaşma imzalanmıştır. Bundan başka 1 Ağustos 1997'de Washington'da, ABD'nin "Chevron", "Exxon", "Amoco" şirketleri ile ACDPŞ arasında Hazar denizinin Azerbaycan statüsüne ait "Abşeron", "Nahçıvan", "Oğuz", "İnam" petrol yataklarının ortak kullanımına dair değeri 8 milyar dolar olan üç yeni anlaşma imzalandı (Gaffarov, 2008: 306-307). Petrole dayalı işbirlikleri ile elde edilen kazanç ilk önce ülkenin siyasi imajının belirlenmesi ve daha sonra ekonomi alanında diğer sanayi, gıda ve başka sektörlerde de kazançların elde edilmesini amaçlamıştır. Bu anlaşma ile Azerbaycan kendi petrolünü ilk defa dünya pazarına çıkarmakta ve bunun vermiş olduğu avantajla kendi ekonomi gücünü oluşturup politik kararlarda kendine özgü yol seçmeyi amaçlamaktaydı.

---

⁹Azerbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev, Prezident Kitabxanası: *Neft Sektoru*, <https://president.az/azerbaijan/contract>. Erişim tarihi: 6.05.2018.

3.3. Bağımsızlık Sonrası Karar Alma Sürecinin Gelişimi

Azerbaycan'ın bağımsızlık sonrası karşısında duran öncelikli mesele dış politika hedeflerini oluşturmaktan ibaret olmuştur. Tarihte belirli zaman dilimi içerisinde genel itibariyle Rusya'ya bağlı geçmişini nedeniyle, daha yeni bağımsızlığını kazanmış genç bir ülke demokrasi için kendi yolunu belirlemesi ve serbest dış politika kararları vermesi oldukça zordu. Her devlet yapısı öznel olduğundan dolayı, karar alma mekanizması da farklılaşmaktadır. Yeni bir devlet yönetim şeklini belirlerken bir önceki liderin şahsi imajı, yönetim şekli ve benimsediği inançları önemli olup temel alınmaktadır. Öte yandan, karar alma mekanizması için birçok kurumsal yapıların mevcudiyeti önem arz etmektedir. Mesela, SSCB dağıldıktan sonra bazı ülkelerin, kendi kaderini belirlemek için gerekli olan Dışişleri Bakanlığı gibi ulusal kurumları bile yoktu. Bunun yanı sıra Parlamento gibi yasama kurumları, devletin egemenliğini koruyacak, vatandaşların güvenliğini temin edebilecek, ülkenin geleceği ile ilgili herhangi bir kararın siyasi analizinin yapılması ve daha objektif kararların alınması için gereklidir (Mehdiyeva, 2011: 43).

Bağımsız Azerbaycan dış politikası genel itibariyle iki şema üzerinde şekillenmiştir: birincisi, Dağlık Karabağ Sorunu'nun çözüme kavuşturulması, diğeri ise liberal pazar ekonomisi sisteminde doğal enerji ihracatı ile kendisine dünya pazarında yer edinmektir (Mammadov, 2013: 73). Bu iki şema birbiriyle büyük oranda karşılıklı etkileşim içerisindedir. Çünkü, yeni yapılanma sürecine giren bir ülkenin ilk önce bağımsız ekonomi düzenini oluşturması ve sonrasında ekonomik istikrarının sağlamış olduğu güç ile siyasi alanda belli bir söz söyleme hakkına sahip olması gereklidir.

Güney Kafkasya coğrafi konumu açısından din, dil ve etnik zenginliği ile farklılaşan; yüzölçümü açısından küçük ama bu farklılaşmaların getirdiği sorunlarla küresel anlamda büyük ölçüde konuşulan bir bölgedir. Azerbaycan kuzeyde RF, kuzeybatıda Gürcistan, batıda Ermenistan, güneyde İran ve güneybatıda Türkiye ile komşu olduğu devletlerden, yalnız Türkiye ve Gürcistanla kayda değer anlaşmazlık yaşamamıştır. Komşu devletlerin yanı sıra, bölge dışı devletlerin Azerbaycan'a yönelik çıkarları bu bölgeyi çatışma olanağı her daim yüksek olan coğrafi bir konuma dönüştürmüştür. Bu şartlar altında, Azerbaycan kendi dış politika çerçevesini oluştururken “çok taraflılık” ve “denge arayışı” ilkelerince hareket etmiş ve bununla da kendi bölgesel güvenliğini ve kimliğini güvence altına alarak, küresel sisteme dahil olabilme yolunda ilerlemeye çalışmıştır (Mammadov, 2013: 68). 1991'de bağımsızlığını kazanan Azerbaycan kendi toprak bütünlüğünü temin etme

arzusu ve Ermenistan'ın buna itirazı sonucunda, yeni bir savaş ortamına düşmüştür. Azerbaycan Parlamentosu 26 Kasım 1991 tarihli kararıyla Dağlık Karabağ'ın özerk statüsünü kaldırarak bu bölgenin idaresini Milli Birlik Konseyine verdi ve böylelikle Dağlık Karabağ, SSCB döneminde iki devlet arasında sorun yaratarak oluşturulan dengenin sona ermesi ve Sovyetler Birliğinin içişleri olmaktan çıkarak, Bakü'nün resmi iç ve dış politika meselesi olmuştur (Demirtepe, 2011: 6).

SSCB'nin dağılması sonrasında, aslında bir nevi eski SSCB niteliğini taşıyan *Bağımsız Devletler Topluluğu'nun (BDT)* 8 Aralık 1991'de eski Sovyet ülkeleriyle iletişim ve etkileşimin devamlılığını sağlamak amacıyla kurulduğu açıklandı (Cafersoy, 2001: 289). Bu dönemde Azerbaycan'da iktidarda olan Mutallibov, iç ve dış istikrarı sağlamak ve savaş durumunu ortadan kaldırmak adına ve RF'ye olan yakınlığından dolayı bu kuruluşun üyeliğine imza atmıştır. Ancak bu imza Parlamento tarafından geçerli sayılmamıştır. RF'den beklentilerin kendini yeterince desteklemediğini gören Mutallibov İran'dan da beklediği desteği göremeyince Batılı kuruluşlara ve devletlere yüzünü döndü. Azerbaycan'ın çağrısıyla Batılı devletler tarafından bir olay inceleme grubu oluşturularak Dağlık Karabağ'a gönderilmiş ve olayların ciddiyeti ortaya çıkmıştır. Bu açıdan Mutallibov'un iktidarda olduğu dönemde yaptığı en başarılı hamle olarak, önceden pek bilinmeyen Dağlık Karabağ Sorunu, Birleşmiş Milletler (BM), Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK) ve dolayısıyla dünya kamuoyunun gündemine taşınmıştır (Yılmaz, İsmayılov, 2011: 5). Dağlık Karabağ Sorunu'nun uluslararası kamuoyu tarafından bilinmeye başlaması, Azerbaycan'ın bağımsızlıktan sonra 30 Ocak 1992'de AGİK'e üye olmasıyla, kuruluşu üye devletlerin ve dünya kamuoyunun dikkatini meşgul etmeye başladı. AGİK Dışişleri Bakanları Konseyi, Azerbaycan ve Ermenistan için "*barışçı çözümler*" üretilmesi amacıyla Minsk'de Dağlık Karabağ konusunda barış konferansı düzenleme kararı aldı. Ancak Ermenistan'ın uyumsuz davranışları ve Azerbaycan'ın tarihi Laçın ve Şuşa topraklarını işgal etmesi sonucunda durum değişti. 1992'de Dağlık Karabağ Sorunu'na kesin bir çözüm üretilmesi ve bu topraklarda asayişin yeniden sağlanabilmesi amacıyla Minsk Grubu oluşturuldu (Hasanov, 2013: 312). Bu çatışma ve savaş ortamı, Güney Kafkasya'da eski nüfuzunu yeniden elde etmek niyetinde olan RF'nin işine gelmekteydi. Birçok devlet ve uluslararası kuruluşun işe karışması ise RF'yi oldukça rahatsız etmekteydi. Kendi ordusunu "*barış gücü*" adı altında çatışma bölgesine yerleştirmekle bir yandan Azerbaycan'a askeri baskı uygularken, öte yandan

gizli ve açık yollardan Ermenistan'ı silah ve asker ile desteklemekteydi (Hasanov, 2013: 313).

12 Mayıs 1994'te H. Aliyevin büyük gayretleri sonrasında Azerbaycan ve Ermenistan arasında Bişkek Antlaşması ile ateşkes imzalandı. Bundan sonra iki taraf için gerekli müzakerelerin AGİT Minsk Grubu çerçevesinde yürütülmesine karar verildi (Hasanov, 2016: 142). 1988-1989 yıllarından itibaren Azerbaycan halkının milli irade ve kimliğini yeniden yapılandırma amacıyla faaliyette olan, bütün amacı Azerbaycan halkının bağımsızlığını kazandırmak olan Ebülfez Elçibey, Azerbaycan Halk Cephesini kurdu ve ona öncülük ederek, bağımsızlık uğruna savaştı.

Tablo 3. *Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanları ve dönemlerindeki temel gelişmeler ve politikalar*

Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanları		Temel Gelişmeler	Politikalar
ASSC'nin sonuncu, Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ilk Cumhurbaşkanı	Ayaz Mutallibov (1991-1992)	İstikrarsızlık, Dağlık Karabağ ve etrafının işgali	RF yönelimli politik uygulamalar
Azerbaycan Cumhuriyeti 2. Cumhurbaşkanı	Ebülfez Elçibey (1992-1993)	Demokratik ilkelere dayanan devlet yapısı	Türkiye ve Avrupa ile işbirliği, Dağlık Karabağ Sorunu'nu çözmeye yönelik politikalar
Azerbaycan Cumhuriyeti 3. Cumhurbaşkanı	Haydar Aliyev (1993-2003)	İç savaşın önlenmesi, Kaçkın ve mecburi göçkün sorunları	Bölgesel ve küresel düzeyde dengeli çok taraflı politika uygulamaları, Ekonomik ve siyasi istikrarı koruma, petrol ve doğal gaz rezervlerini dünya piyasasına ulaştırmakla ülkenin ekonomi bağımsızlığını kazanma
Azerbaycan Cumhuriyeti 4. Cumhurbaşkanı	İlham Aliyev (2003-2018)	Siyasi ve ekonomik istikrarın geliştirilmesi, Enerji projeleri	Dağlık Karabağ Sorunu, Küresel politika uygulamaları, Uluslararası alanda, devleti ve milleti temsilen uluslararası kuruluşlarla sıkı işbirliği, Doğal servetleri siyasi ve ekonomi güç kaynağına çevirme politikaları

Bağımsızlık ilanı sonrası Azerbaycan Komünist Partisi Genel Sekreteri olarak görev yapan Ayaz Mutallibov görevinde kalarak bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ilk Cumhurbaşkanı oldu. 1992 Hocalı Katliamı ve Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün tehlikeye girmesi tehditleri nedeniyle görevinden alınan Mutallibov'un yerine, 6 Mart 1992'de Azerbaycan Halk Cephesi (AHC) iktidarı devr aldı. E. Elçibey 7 Haziran 1992'de Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin halk tarafından referandumla seçilen ilk Cumhurbaşkanı oldu. Elçibey'in ideali Azerbaycan Türk'ünün özüne, milli kimliğine sahip çıkan, demokratik prensipleri benimseyen bir devlet yapısına sahip olarak kendini geliştirmesinden ibaret olmuştur. Elçibey'in iktidarı "*Türkçülük*" ideolojisine dayanmaktaydı ve Türkiye ile ilişkilerin de resmi politika düzeyinde "Büyük Türkiye"nin oluşturulması fikrini desteklemekteydi (Mammadov, 2013: 990-91).

E. Elçibey, Azerbaycan radyosuna verdiği röportajında şöyle söylemiştir:

"Milli devlet kuruculuğu alanında çok büyük adımlar atıldı. Azerbaycan, Geçmiş Sovyetler Birliği coğrafyasında diğer müttefik devletlerden farklı yegane cumhuriyettir ki, burada artık totaliter kırmızı imperyanın ordu birilikleri yoktur. Demek ki, Azerbaycan bağımsızlığını elde etmiş ilk cumhuriyet olarak değerlendirilebilir" (Tahirzade, Göytürk, 1998: 334).

E. Elçibey dönemi Azerbaycan dış politikasının temel hedefleri:

1. İstikrarın sağlanması,
2. Yolsuzluğun ortadan kaldırılması
3. Dağlık Karabağ Sorunu'nun çözülmesi
4. RF dışı devletlerle, özellikle Türkiye ve Batı devletleri ile işbirliği yaparak Rusya baskısından kurtulmak,
5. Milli birlik ve kimlik şuurunu uyandırmak,
6. Demokratik ilkelere sahip devlet yapısına sahip olmak şeklinde belirlenmişti.

E. Elçibey döneminde ülkenin genel güvenlik, enerji ve dış politikaları daha çok Türkiye ve Batı Avrupa ülkelerine (İngiltere) evrilmişti. Bu Elçibey'in, Rusya ile olan iki asırlık ortak zorunlu geçmişinin ve Ermeni Sorunu'nda verdiği açık desteğin yaratmış olduğu güvensizlikten kaynaklanmaktaydı (Cabbarlı, Abdullayeva, 2009: 79). Bağımsızlık sonrası dönemde Azerbaycan Hükümeti değişse de Dağlık Karabağ ve diğer yedi bölgenin işgalden kurtarılması devletin temel amaçlarından en önemlisi olmuştur. Daha çok genç olan Azerbaycan Cumhuriyeti iç kargaşanın da olanak sağladığı dış

baskılarla istikrarı sağlamakta zorlanmaktaydı. Elçibey açık reel politik kararlarıyla bölgede menfaati olan hegemonik bölge devletleri tarafından hoş karşılanmamaktaydı. Bunun sonucunda ülkede baskıcı güçler tarafından protestolar gerçekleştirilmekte ve iktidara karşı suçlamalar yapılamaktaydı. Bu istikrarsız ortamdan halkı için rahatsız olan Elçibey, iktidardan çekildi. 3 Ekim 1993’de yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimi ile Haydar Aliyev Azerbaycan’ın Cumhurbaşkanı seçildi. Haydar Aliyev güçlü bir siyasetçiydi, onun döneminde Azerbaycan RF’yi yatıştırma politikası izlenmiş ve bunun sonucunda milleti dış baskı ve iç kargaşalardan çıkarmayı başaramıştır.¹⁰ Haydar Aliyev’in iktidara geldiği ilk günden itibaren politikanın ana maddesi, ülkenin düştüğü tehlike ve belirsizlik durumu içerisinde çıkarılması ve “Dağlık Karabağ Sorunu’na” yönelik çözümlerin bulunması ve ülke ekonomisini geliştirmek amacıyla doğal kaynakların mantıklı kullanımı olmuştur. Elçibey ve Aliyev dönemlerinde Azerbaycan Hükümeti siyasi ve ekonomi konularda Türkiye’den açık destek görmüştür. Özellikle 1994 sonrası H. Aliyev dönemi enerji politikalarında Türkiye ve Batılı devletlerle işbirliğine daha sıcak bakmıştır. Türkiye, Azerbaycan’ın petrol ve doğal gazının Batı ülkelerine ulaştırılmasında aracı olmuştur. Bu süreç Türkiye’nin de stratejik önemini arttırmış, bölgesel düzeyde büyük enerji merkezinin geçtiği önemli bir coğrafya konuma sahip olmasına sebep olmuştur (Szymanski, 2009: 1-5).

H. Aliyev dönemi politik karar alma mekanizması, Elçibey döneminden, çok taraflı politika izlemesi ile farklılaşmaktaydı. Aliyev, bölge politikasına büyük önem vererek, komşu devletlerle ilişkilerinde dengeyi sağlayıp, tüm bölgesel aktörlerle işbirliğine daha meraklı iken, Elçibey daha çok Türkiye ile işbirliğine sıcak bakan bir politika izlemiştir. H. Aliyev döneminde Azerbaycan’ın RF ile ilişkileri hoşgörü ortamında ilerledi. RF tarafından yok edilme ihtimali ile karşılaşan Azerbaycan entelektüel elitlerin geri kazanılması için H. Aliyev dikkatli bir yol izledi. Bu sabırlı çalışma sonucunda tarih, sanat ve edebiyat gibi bir ülkenin kültür özgeçmişini ve esas varoluşunu sembolize eden unsurlar Azerbaycan milli ruhuna geri iade edilmiş oldu. Hem artık Moskova daha önceki başarısız performanslarını da göz önünde bulundurarak, daha dikkatli olmaya özen göstermekteydi, çünkü demokrasi özgeçmiş karakterine sahip bir ülke olan Azerbaycan,

---

¹⁰ Milli Elmlər Akademiyası Tarix İnstitutu: *Heydər Əlirza oğlu Əliyev- Azərbaycan Xalqının Ümummilli Lideri*. http://www.tarix.gov.az/heydar_aliyev.php. Erişim tarihi: 8.05.2018.

yolsuzlukla boğuşan çökmüş bir sistemin mirasçısı olan RF'yi zorlayabilirdi (Bölükbaşı, 2011: 58).

Haydar Aliyev dönemi Azerbaycan için önemli bir parantez açmak gerekmektedir. Ülkenin yeraltı ve yerüstü doğal kaynaklarını dünya pazarına çıkararak devletlerle geliri çok yüksek olan ve ülke ekonomisini üst düzeye taşıyacak projeler tasarlamaktaydı. Dönemin acil sorunu olan Dağlık Karabağ Sorunu'nun çözüme kavuşmasını tek başına halledemeyeceğinin farkında olan Aliyev, güçlü ekonomik yapıya sahip devletin önemini biliyordu ve Batılı devletlerin ancak bu şekilde dikkatini çekeceğinden emindi.

H. Aliyev dönemi dış politika gündemi aşağıdakilerden oluşmuştur:

1. Devletin arazi ve vatandaşların can güvenliğini korumak;
2. Dağlık Karabağ ve etrafı yedi rayon'un (il) Ermeni işgalinden kurtarılması;
3. Ülke ekonomisinin canlandırılması ve devlet istikrarının korunması;
4. Milli değerlerin korunup kollanması, devletçilik şuurunun pekiştirilmesi;
5. Milli değerlerin yanı sıra, diğer uluslarla karşılıklı diyalog kurulması;
6. Vatandaşların hak ve özgürlüğünün devlet tarafından temin edilmesi;
7. Laik devlet prensibine uyulması;
8. Bölgesel ve küresel politikalarda denge prensibi ile hareket edilmesi;
9. Ülkenin zengin yeraltı kaynaklarının dünya pazarlarına ulaştırılması.

Genel olarak bakıldığında Haydar Aliyev dönemi politik karar alma süreci denge prensibi ile hayata geçirilmiştir. Rusya'ya dayalı özgeçmişinin vermiş olduğu tecrübe avantajını kendi politik kararlarında uygulayan Haydar Aliyev, RF ile ilişkilerinde daha rasyonel davranmış ve RF'yi "yatıştırma politikası" izlemiştir. Buradaki asıl amaç RF ile ilişkileri eşit statüye getirerek, RF'nin Azerbaycan'a yönelik endişelerini gidermek olmuştur (Mammadov, 2013: 77-78).

2003'ten beri Azerbaycan'ın Cumhurbaşkanlığını görevini yapan İlham Aliyev, iktidara ilk geldiği zamanlarda babası Haydar Aliyev'in politika yolunu izlemiştir. Bölgesel ve küresel anlamda Azerbaycan'ın uluslararası ilişkiler alanına katılımını

sağlamış ve devletlerarası işbirliklerinde Azerbaycan'ın enerji, ekonomi, ticari ve birçok başka alanlarda güvenilebilir ülke konumuna gelmesini sağlamıştır.

İ. Aliyev dış politikasının temel faaliyetleri aşağıdaki gibidir;

1. Dağlık Karabağ ve etrafı bölgeleri yeniden Azerbaycan'ın bir parçası haline getirmek;
2. Doğal rezervlerle ülkenin sürdürülebilir ekonomi altyapısını oluşturmak;
3. Küresel barışı ve istikrarı desteklemek;
4. Uluslararası toplumda çok taraflı ilişkiler kurmak;
5. Karşılıklı uluslararası ilişkiler sistemini geliştirmek;
6. Avro- Atlantik/ Avro- Asya kutupları ile küresel bağlamda dış politika stratejileri uygulamak;
7. Petrole dayalı ekonomik özgüvenin vermiş olduğu gücü aynı zamanda uluslararası toplumda siyasi imajın oluşturulmasına ve devletlerle karşılıklı işbirliğinin avantajlarına çevirmek. (Yılmaz, 2010: 81).

İ. Aliyev dönemi dış politika stratejisi denge prensibini de içerisinde barındıran küresel politika formatında karaktere sahip olmuştur. Azerbaycan'ın uluslararası kuruluşlarla işbirliğine büyük önem verilerek, ülkenin genel sorunlarının dünya toplumuna doğru ve en hızlı şekilde ulaştırılması konusunda bu politikaları uygulayabilecek diplomatlar kadrosunun geliştirilmesi için özel eğitim programları tahsis etmiştir (Yılmaz, 2010: 81).

2 Ekim 2005'de Azerbaycan Milli Meclisi'nin sonbahar toplantısının açılış konuşmasında İ. Aliyev iktidarın izlediği dış politika yolunu şu şekilde açıklamıştır:

“Geldiğimiz nokta ve tecrübemiz politik kararlarımızda çok doğru bir yol izlediğimizi bir daha gösterdi. Ekonomik, politik ve sosyal reformların paralel şekilde yürütülmesi ülkenin gelişim durumunu tek değil, çok yönlü ve iyi şekilde organize edilmiş uygulamalar neticesinde mümkün olabilmiştir. Bu özellikle ülkenin istikrarının pekiştirilmesi ve insanların sosyal refah hayatının daha da yükseltilmesi açısından oldukça önemlidir”
(Memmedov, 2013: 222).

Azerbaycan'ın dış politika hedeflerini belirleyen unsurlardan biri de bulunduğu coğrafi konum olmuştur. Coğrafi açıdan çevrelendiği komşu devletlerle ilişkileri de dış politika

Şekil 1: Hazar Denizi'ne komşu ülkeler

uygulamalarını şekillendiren önemli unsurlardır. Bağımsızlık sonrası Azerbaycan dış politikasının önemli tartışma konularından biri de “Hazar denizinin hukuki statüsü” meselesidir. Hazar denizinin hukuki statüsü meselesi, Hazar denizine kıyısı olan beş¹¹ ülkenin, Hazar'a olan pay iddiaları etrafında yaşanan tartışmalar sonucunda oluşmuştur.

Hazar dünyanın en büyük gölü olarak bilinmektedir. Deniz olmanın vermiş olduğu özellikten- denizlere doğal bağlantıdan mahrumdur. Nehirlerle beslenen Hazar'ın Volga ve Don nehirleri vasıtasıyla sadece Karadeniz ve Baltık denizine bağlantısı bulunmaktadır. Ancak sahip olduğu petrol ve doğal gaz rezervlerinden ve suyunun tuzluluk oranından dolayı Hazar deniz olarak kabul edilmektedir (Abdullayev, 1999: 256).

1991 senesine kadar Hazar Denizi Çarlık Rusyası zamanında İran'la yapılan antlaşmaya göre sadece Çarlık Rusya'sı ve İran'a kıyıdaş olarak belirlenmişti. Sovyetler sonrası bağımsızlığını kazanan Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan'ın Hazar

¹¹https://www.google.com/search?biw=1680&bih=890&tbm=isch&sa=1&ei=cByeXNyyqOdLNwALxwZegCw&q=Hazar+Denizine+Kom%C5%9Fu+%C3%9Ckeler&oq=Hazar+Denizine+Kom%C5%9Fu+%C3%9Ckeler&gs_l=img.12..0i24.14151.14151..15708...0.0.0.114.114.0j1.....1....1..gws-wiz-img.zPFJtGopIGs#imgrc=qh0OxAKysS4WRM: Erişim tarihi: 14.6.2018.

Denizi'ne ait hukuki statüde pay alma durumu bölgenin önemini bölgesel ve küresel açıdan artırmıştır. Zengin doğal kaynaklara sahip Hazar Denizi büyük petrol ve doğal gaz yatakları ile tanınmaktadır. Enerji kaynakları dışında dünya havyar ihtiyacının %90 gibi büyük oranını Hazar Denizi karşılamaktadır. Kıyıdaş ülkelerin Hazar'ın dibi, su yüzeyi ve hava sahasının kullanımına ilişkin çoklu anlaşmalar ileri sürülse de topyekün bir karara varılması mümkün olamamıştır (Çolakoğlu, 1998: 108). Soğuk Savaş sonrası güç savaşından Hazar bölgesi de nasibini almıştır. Hazar Denizinden elde edilecek kazanımlar açısından ülkeler bölgenin fiziksel özelliklerini belirlemede zorluk yaşamışlardır. Özellikle İran ve Çarlık Rusyası arasında 1921 ve 1940 yıllarında yapılan antlaşmalarda Hazar'ın göl olarak kabul edildiği bilinmektedir. Aksi takdirde deniz olarak belirlendiği zaman Hazar'a kıyıdaş devletler arasında ulusal sektörlere bölünme durumu söz konusu olacaktı (Zimmistikaya, 2011: 1-2). Azerbaycan Hazar Denizi'nin kıyıdaş ülkeleri arasında ulusal sektörlerce bölünmesini öngören deniz statüsünü istemektedir. Kazakistan ve Türkmenistan bu konu da Azerbaycan'la hemfikir olduklarını beyan etmişlerdir. RF ve İran, Hazar'ın göl olarak kıyıdaş devletler arasında ortak paylaşılması argümanını savunmaktaydılar. Bu ise Hazar doğal rezervlerinin %80'ine sahip Azerbaycan ve Kazakistan'ın diğer kıyıdaş ülkeler arasında sahip oldukları enerji alanlarının bölünmesi anlamına gelmekteydi. Bu argümanı reddetmekle kalmayan Azerbaycan, 1970'lerde SSCB döneminde Hazar'ın İran ve RF arasında ulusal bölgelere bölünmesi nedeniyle de, Kazakistan ve Türkmenistan'ın da kendisi gibi bu hukuktan yararlanması gerektiği fikrini beyan ederek eski Sovyet sektörünün de yeniden bölünmesini istemiştir (Oruç, 2014: 93).

11-12 Ağustos 2018 tarihli "Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü Sözleşmesi"ne göre ise; a) sahilden 15 deniz mili mesafeye kadar olan bölgeler Hazar'a kıyıdaş olan her ülkenin ulusal egemenlik alanı olarak kabul edilecek; b) balıkçılık alanı olarak her devlete 25 mil belirlenerek, diğer kısımlar kıyıdaş ülkelerin ortak kullanımına dahil olacak; c) Hazar Denizi'nde sadece kıyıdaş ülkelerin askeri varlıklarının olması kabul edilecektir (Özdal, 2018: 192).

3.4. Azerbaycan'ın Hukuki Devlet Yapısı

Günümüz Azerbaycan devleti yönetimi Cumhurbaşkanlığı modelini uygulamaktadır. Azerbaycan Cumhuriyetinin başı Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'dır. Ülkenin içinde ve dış ilişkilerinde devleti temsil eder, Devletin Silahlı Kuvvetleri'nin Baş Komutanıdır (madde 9). Bu Anayasa ahlaki ilkelerle desteklenmektedir. Bu ilkeler doğrultusunda Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı İdaresi Azerbaycan halkının birliğini sembolize etmektedir ve devletçilik geleneklerinin temsilcisidir (madde 8, bölüm II). Cumhurbaşkanı Azerbaycan devletinin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünün garantörüdür (madde 8, bölüm III.). Yürütme organının başı olan Cumhurbaşkanı (madde 99), uluslararası anlaşmalara uyumun garantörüdür (madde 8, bölüm III). Devlet Başkanı yargının bağımsızlığının garantörüdür (madde 8, bölüm IV).¹²

12 Kasım 1995'te halk oylamasıyla kabul edilen Azerbaycan Anayasa'sına göre; İktidar Azerbaycan Halkına mahsustur. Azerbaycan Cumhuriyeti çok asırlık devletçilik geleneklerini devam ettirerek "Azerbaycan Devleti Bağımsızlığı ile ilgili" Anayasasında yansıtılan ilkeleri takip etmektedir (Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası, 2016: 3);

- a. Azerbaycan devletinin bağımsızlığını, egemenliğini ve toprak bütünlüğünü korumak,
- b. Anayasa çerçevesinde demokratik devlet yapısına teminat vermek,
- c. Sivil toplumun kurulmasını sağlamak, İnsanların iradesinin bir ifadesi olarak yasaların üstünlüğünü, aliliğini temin eden yasal, laik bir devlet kurmak,
- d. Adil ekonomik ve sosyal kurallara uygun olarak herkesin hayat standartlarını yükseltmeyi amaç edinmek,
- e. Evrensel değerlere bağlı kalarak, dünyadaki tüm insanlarla dostluk, barış ve huzur içerisinde yaşamak ve bu sayede karşılıklı faaliyetlerde bulunmak,
- f. Yukarıda belirtilen ulvi niyetlerle, ulusal oylama ile- referandum ile bu Anayasa kabul edilir.

Azerbaycan 63 rayon (*il*) ve 78 şehir, 14 şehir ilçesi ve Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'ne, 86.600km² yüzölçümüne sahip, Güney Kafkasya'nın en büyük ülkesi olarak bilinmektedir. Ülkenin başkenti Bakü, resmi dili Azerbaycan Türkçesi, para birimi

---

¹²Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev, Prezident Kitabxanası: *Prezident* <https://president.az/president>. Erişim tarihi: 16.6.2018

manattır.¹³ Azerbaycan'ın güncel nüfusu 6 Nisan 2019 yılında 10.000.000 kişiye ulaşmıştır.

H. Aliyev iktidarı zamanında 1995'de yürürlüğe girmiş Anayasa, mevcut iktidarı destekleyen Başkanlık yönetim şeklini benimseyerek, karar alma mekanizmasında liderliğin önemli konumunu ortaya çıkarmıştır. Bu Anayasada belirtilen idari sistem yapısına göre, Cumhurbaşkanı'nı hem iç, hem dış politikada karar verme yetkisine sahip olarak atamış, devlet bütçesinin hesaplanması, sosyal programlar gibi konuları bakanlar kabinesinin yetki alanlarına dahil edilmiştir (Mehdiyeva, 2011: 47-48). Azerbaycan Cumhuriyeti (AC) yönetim şekli Başkanlık sistemi olup, idari yapısına göre üç sisteme bölünmektedir: a) Devletin Yasama sistemi- AC Milli Meclisine, b) Yürütme sistemi- AC Cumhurbaşkanı'na, c) Yargı sistemi- AC Mahkemelerinin iş faaliyetine aittir (Moaller, 2004: 68).

3.5. Azerbaycan Dış Politika Stratejilerinde Liberal Çoktarafılık İlkesi

Sovyetlerden ayrılarak bağımsızlıklarını ilan eden on beş müttefik cumhuriyet yönetim şekillerini benimsemek amacıyla 1990'larda Uİ disipliniinde o dönemin meşhur teorilerini "*reel politik, yeni-konservatif ve liberalizm*" benimsemişlerdi. Bazı Cumhuriyetler çok katı liberal görüşü desteklerken, bazıları konservatif (geleneksel) tavır sergilemekteydiler. H. Aliyev iktidarı, müttefik cumhuriyetlerden farklı olarak Azerbaycan'ı çok taraflı, denge prensibini koruyan sistem üzerinden geliştirmeyi amaç edindiği için, hem liberal (demokrasi açısından), hem konservatif (milli değerleri koruma adına) görüşlerin sentezini yarattı.

Azerbaycan'ın en büyük sorunu Dağlık Karabağ'dır. Bu sorunun barış çerçevesinde çözümlenmesi amacıyla Azerbaycan dış politikada birçok devletle çok taraflı işbirliği yapmaya çalışmaktadır. Küresel sorun niteliği taşıyan Dağlık Karabağ Sorunu için tek taraflı politika izlemek yetersiz kalmaktadır. Azerbaycan coğrafi açıdan Doğu ve Batının tam ortasında yer almaktadır. Batıya karşı RF'nin temkinli tutumu ise başından beri bellidir. Bu açıdan Azerbaycan, Dağlık Karabağ Sorunu'nda kendini kilit konumunda tutan RF ile ilişkileri Doğu politikasında devam ettiği gibi, ülkenin ekonomik ve demokratik gelişimi için Avrupa ve genel olarak Batı ile ilişkilerini de çok taraflı ve

---

¹³Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, *Azərbaycanın regionları*:<https://www.stat.gov.az/source/regions/>. Erişim tarihi: 21.06.2018.

dengeli bir şekilde devam ettirmeyi tercih etmektedir.¹⁴ Azerbaycan bağımsızlık mücadelesi verdiği bütün dönemlerde demokrasi uğruna savaşmıştır. Coğrafi karakterine bağlı olarak zengin dil ve din medeniyetine sahip olan Güney Kafkasya’da, Azerbaycan bu zengin etnik çoğunluğa her zaman tolerans göstermiş, dilini ve dinini ayırmaksızın eşit hak ve hukuk tanımıştır. Bu konuda laik bir devlet olan Azerbaycan’da Müslüman Türkler çoğunluğu teşkil etseler de farklı dinlere mensup az bir kısım da kendi inançlarını ve ritüellerini serbestçe yapabilmektedirler. İslami değerlerin yanı sıra Avrupa değerlerini de özünde barındıran Azerbaycan, bağımsızlık mücadelesini kazandıktan sonra ilk işi Batı yönlü politikalar yürütmek oldu. Avrupa’nın birçok kurumlarına üyelik başvuruları ve kabulü Azerbaycan’ın uluslararası ilişkiler alanında devletlerle ve onların vatandaşlarıyla karşılıklı işbirliğine verdiği önemi ve küreselleşen dünyada etkileşim içerisinde olan uluslararası toplumun bir parçası olmak isteğinin açık göstergesiydi. H. Aliyev iktidara geldiği dönemde, Azerbaycan’ı uluslararası ilişkilerde aktif bir aktör konumuna getirmek, küreselleşen dünyada herhangi bir devletin savaş sorununu herkes için genel problem olarak algılanması gerektiğini dile getirip, devletlerin Güney Kafkasya’ya olan siyasi ve ekonomi menfaatleri ile kendi ulusal menfaatlerinin kesiştiği noktada verimli çalışmalar yapmıştır. İlk olarak uluslararası işbirliklerine yönelim ve devletlerle çok taraflı politik stratejiler uygulamakla başlandı. Üye olduğu uluslararası kuruluşların zirve toplantılarında: 6 Eylül 2000’de BM Genel Kurulu, 25 Ocak 2001’de Avrupa Konseyi Parlamenterler Asamblesi’nde, mevcut dönemde bağımsızlığını yeni elde etmiş devletlere karşı ikili standartların kabul edilemez bir durum olduğunu, bu ülkelere teknoloji yardımların gösterilmesi gerektiğini söylemiştir. Ve aynı zamanda, Huntigton’un dediği medeniyetlerin çatışması olasılığını ortadan kaldırmak için demokrasi ve piyasa ekonomisinin gelişiminde ayrı ayrı ulusların özneliği dikkate alınması gereken önemli bir husus olduğunu söylemiştir (Gaffarov, 2008: 272).

Fakat her ne kadar Batılı devletlerin uluslararası toplum kavramının, bütün milletleri kapsayacak hümanist bir kanadı var gibi görünse de, en başta AGİT üyesi ve BM ile Avrupa’nın birçok liberal, demokratik ve insan hakları konularında uluslararası kuruluşlar ile işbirliğinde olan Azerbaycan’a, Ermenistan tarafından yapılan katliama ve topraklarının işgali konusunda kayda değer bir gelişme elde edilmemiştir (Yalçınkaya, 2006: 16).

---

¹⁴ Geniş bilgi için Ek 1’deki mülakat notlarına bakınız.

4. Bölüm: Azerbaycan'ın Dış İlişkileri

Bağımsızlık sonrası Azerbaycan çok yönlü politik stratejiler uygulayarak, uluslararası kuruluşlarla işbirliklerine önem vermiş, bazıları ile üyelik, bazılarıyla ise sadece karşılıklı ortaklık faaliyetlerinde bulunmaktadır. Bağımsızlık sonrası Azerbaycan'ın dış politikada yönü Avrupa olmuştur. Eski Sovyet rejiminin baskıcı ve kısıtlayıcı tavrına karşı koyabilecek güce sahip ortak arayışında olan Azerbaycan, yeni dostluklar ve bunların da sonucunda yeni işbirlikleri kurabilmeyi hedeflemiştir. Bu konuda bir çok devletle yapılan işbirliğinin yanı sıra, küresel etkiye sahip uluslararası kuruluşlarla da geniş çapta işbirliğine ilgi gösterilmiştir. Bu kuruluşlarla yapılan işbirliğinde esas amaç, ülkenin kendi milli menfaatlarına uygun stratejik kararların alınmasıdır. Küresel konularda sahip olduğu büyük etkileşim ağından dolayı, sorunların çözüme kavuşturulması beklentisi olduğu açıktır.¹⁵

4.1. Azerbaycan'ın Uluslararası Kuruluşlarla İşbirlikleri

8 Aralık 1991 bağımsızlık sonrası Azerbaycan'ın ilk uluslararası kuruluşu üyeliği İslam Konferansı Teşkilatı'na (İKT), (28 Haziran 2011 tarihinde kuruluşun ismi İslam İşbirliği Teşkilatı-İİT olarak değiştirilmiştir) olmuştur.¹⁶ İİT, Birleşmiş Milletler'den sonra 57 üye ile dünyada bilinen ikinci en büyük kuruluştur. Dünyadaki müslüman devletlerin karşılıklı işbirliğini hayata geçiren bu kuruluş, müslümanların yanı sıra bütün dünya insanların barış içerisinde yaşaması gerektiği tezini temel alarak, barış ve işbirliğini teşvik eden bir kuruluş olarak kendini beyan etmektedir.¹⁷

BDT, 8 Aralık 1991'de SSCB'nin resmen dağılmasını ilan eden RF, Ukrayna ve Beyaz Rusya devletleri arasında Belojevsk'de imzalanan eski 15 müttefik Sovyet Cumhuriyetinin işbirliği için planlanan bir kuruluştur. Azerbaycan 1991'de Kazakistan'ın başkenti Almatı'da, BDT'ye üyelik anlaşması imzalamıştır. Ancak Elçibey döneminde BDT'den RF'nin çıkarlarına hizmet ettiği düşüncesiyle çekilmiştir. H. Aliyev ise, başta Dağlık Karabağ Sorunu'nun RF'nin desteği olmadan çözülemeyeceği

¹⁵ Geniş bilgi için Ek 1'deki mülakat notlarına bakınız.

¹⁶ Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi, *Azərbaycan və İƏT münasibətləri*, <http://mfa.gov.az/content/550>. Erişim tarihi: 26.07.2018

¹⁷ Official Website of Organisation of Islamic Cooperation, *The Collective Voice of The Muslim World*, https://www.oic-oci.org/page/?p_id=52&p_ref=26&lan=en. Erişim tarihi: 28. 07. 2018

düşüncesiyle, RF ile ilişkilerini normalleştirmek için 1993’de BDT’ye üye olma kararını almıştır (Aydingün, Balım, 2012: 39). BDT tarafından bu kuruluşun eski Sovyet ülkeleri arasında ekonomik, ticari ve sosyo-kültürel ilişkilerin olduğu gibi devam ettirilmesi için oluşturulan bir kuruluş olarak tasarlandığı dile getirilse de, arzulanın asıl amaç, RF’nin eski Sovyet cumhuriyetleri ve genel olarak Orta Asya ve Güney Kafkasya ile ilişkilerinin kopmaması amacıyla bu ülkeler üzerindeki etkisini devam ettirmesi için bir araç olduğu nitelendirilmektedir (Purtaş, 2008: 31-63).

Avrupalı devletler ve kuruluşlarla işbirlikleri, 2 Mart 1992’de Azerbaycan’ın Birleşmiş Milletler’e (BM) üye olmasıyla başlamıştır. Azerbaycan’ın topraklarının işgali ve Ermenistan ile savaş durumu sebebiyle Azerbaycan’a göç eden bir milyonu aşkın Azerbaycan Türkünün kaçkın ve mecburi göçkün konularının uluslararası alanda masaya yatırılması ve Azerbaycan’ın sesinin dünyaya duyurulması açısından büyük öneme sahip olmuştur. BM’in Mülteciler Yüksek Komiserliğinin (BMMYK) savaş sırasında zarar görmüş Azerbaycan sivil vatandaşlarına insani yardımları olmuştur. BM IBRD (*International Bank for Reconstruction and Development / Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası*) Azerbaycan ile ilişkiler ekonomik istikrarın yeniden yapılandırılmasında etken olmuştur. Ayrıca BM’in bir özel kolu olarak faaliyet gösteren “*Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu*” (UNESCO), BM Çocuk Fonu (UNICEF) ile de eğitim, sağlık, insani yardım alanlarında çok yönlü işbirlikleri içerisinde. Azerbaycan, 1995-1997, 1998-2000 yıllarında UNICEF Yürütme Kurulu üyeliği yapmıştır. Azerbaycan bu kuruluşla ilk defa Sovyetler yönetimindeyken 1967’de işbirliğine girmiş, ancak bağımsızlık sonrasında, 3 Haziran 1992’de üye devlet statüsü elde ederek kendi dünya miraslarını koruma altına almayı başaramıştır. Özellikle Azerbaycan, soykırım ve benzeri terör olayları ile mücadele eden BM *Uluslararası Adalet Divanı* (UAD) ve *Uluslararası Ceza Mahkemesi* (UCM) tarafından yapılan uygulamaları desteklemektedir.¹⁸

Birbiri ardına Dağlık Karabağ coğrafyasında Azerbaycan topraklarına yapılan saldırılar sonucunda Ermeni güçleri işgal hedeflerine ulaşmaktaydı. Ermenistan’ı Dağlık Karabağ’a birleştiren Laçın (18 Mayıs 1992) ve Kelbecer (2 Nisan 1993) koridorlarının işgali ile Ermeniler Dağlık Karabağ’ı resmen kuşatmışlardı. BM Güvenlik Konseyi

---

¹⁸Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi, *Azərbaycan və BMT münasibətləri*, <http://mfa.gov.az/content/751>. Erişim tarihi: 30.07.2018

(BMGK), Ermenistan'ın saldırılarını önleme amaçlı 822, 853, 874, 884 sayılı kararları kabul etti. Bu kararların hepsinin ortak bir yanı bulunmaktadır: a) Azerbaycan topraklarının birer birer işgal edilmesi sonrasında alınan kararlar olması; b) Ermenistan tarafından uyulmayan bu kararların sonucunda herhangi bir uygulamanın söz konusu olmaması; c) Ermeni saldırılarının kınanması ve işgal edilen toprakların Azerbaycan'a geri verilmesi gerektiğinin belirtilmesi (Cicioğlu, 2004: 273). Bağımsızlık sonrası Batı uluslararası kuruluşlara üyelik girişimleri hızla devam etmiş ve Azerbaycan Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansına (AGİK) üye olmuştur. 20 Ocak 1992'de Azerbaycan'ın AGİK'e üyelik başvurusu kabul edilmiş, 30 Ocak tarihinde Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansına üyelik hakkında anlaşmayı imzalamıştır. İşbirliği döneminde Azerbaycan'ın dış politika önceliği Dağlık Karabağ Sorunu'nun uluslararası kuruluşlar aracılığıyla dünya kamuoyuna duyurulması olmuştur. 1995'de kuruluş faaliyet planlarını genişletmek amacıyla kuruluş adını Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) olarak değiştirmiştir. Dağlık Karabağ Sorunu'na yönelik kapsamlı barışçıl faaliyetlerin devam ettirilmesi için 20 Şubat 1992'de Minsk Grubu oluşturulmuş ve 12 Mayıs 1994'de *Bişkek Ateşkes Antlaşması* ile Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki savaş durumu cephelerden karşılıklı diyalog masasına taşınabilmiştir. Dağlık Karabağ Sorunu'nun çözümü hakkında bu kuruluş tarafından halen çalışmalar devam etmektedir.¹⁹

Barışçıl yollarla Dağlık Karabağ Sorunu'na yönelik çözüm arayışlarını 11 üyeliği bulunan AGİT Minsk Grubu eş bakanları çerçevesinde ABD, RF ve Fransa üstlenmektedir. AGİT Minsk Grubu'nun yaptığı çözüm önerileri kısaca şöyle özetlenebilir;

- A) 1997 Haziran- Paket Çözüm Önerisi;
- B) 1997 Ekim- Aşamalı Çözüm Önerisi;
- C) 1998 Kasım- Ortak Devlet Önerisi.

Paket Çözüm Önerisi, Dağlık Karabağ'a geçici özel statünün verilmesi ve geri kalan işgal edilmiş yedi vilayetin Azerbaycan'a geri verilmesini öngörmekteydi. Aşamalı Çözüm Önerisi, yine Dağlık Karabağ'a özel statünün verilmesi gerektiği tezini savunsa da yedi vilayetin aşamalı olarak zamanla Azerbaycan'a verilmesi gerektiğini

---

¹⁹Azerbaycan Cumhuriyeti Karabağ Bölgesi, Dağlık Karabağ Problemi AGİT'te, http://garabagh.net/content_249_tr.html. Erişim tarihi: 30.07.2018

öngörmekteydi. Sunulan bu iki çözüm önerisi de Ermenistan tarafından reddedilmiştir. Sonuncu öneri ise Dağlık Karabağ'da ortak devlet kurulması fikrinden yana olmuş ve Azerbaycan tarafından “toprak bütünlüğünün tartışma konusu olmadığı” gerekçesiyle reddedilmiştir (Özdal, 2018: 196).

AGİT Minsk Grubu çerçevesinde Dağlık Karabağ Sorunu'na yönelik en etkili gelişme ise 2006 yılında, Karadağ'ın bağımsızlığını kazanması olayı olmuştur. Sırbistan-Karadağ Cumhuriyeti'nden, Karadağ'ın referandumla ayrılması meselesinin Dağlık Karabağ Sorunu'na da uygulanması gerektiği önerileri yeni bir tartışma konusuna sebep olmuştur. Üç aşamadan oluşan bu öneriye göre ilk aşamada yedi işgal edilmiş bölgeden Ermeniler çekilecek, yerine Azerbaycan kaçkın ve mecburi göçkünüleri eski yerleşkelerine geri getirilecek, ikinci aşama olarak Ermenistan ve Azerbaycan arasında kara yolu ulaşım hatları açılacak ve iki milletin can güvenliği temin etmek amacıyla bölgeye barış güçleri yerleştirilecek ve zamanla milletler arası husumet giderilecekti. Son ve temel aşamaya göre ise, Azerbaycan kaçkın ve mecburi göçkünülerinin Dağlık Karabağ'a yerleşmesinden 15-20 yıl geçtikten sonra bölgenin hukuki statüsüne uygun bir referendum yapılacaktı (Özdal, 2018: 197). Azerbaycan ve Ermenistan devletleri taraflarının soruna yönelik ortak kararlarda anlaşamamış olmaları, çözüm önerilerine farklı bakış açılarının bulunması sebepleriyle, Dağlık Karabağ Sorunu Güney Kafkasya'nın ihtilafli bölgesi olarak varlığını sürdürmektedir.

Haziran 1992'de Azerbaycan, Avrupa Konseyine (AK) yaptığı başvuruda “özel misafir ülke” statüsünde katılım teklifinde bulunmuştur. Demokrasinin gelişmesi, insan hakları, anayasa ve mahkemeler, kanunların belirlenmesi gibi birçok konuda Avrupa'nın tecrübelerinden faydalanmak ve bunun yanı sıra kuruluşa üye devletlerle ilişkilerin tesis edilmesi amacıyla dört senelik izleme süreci sonrasında Azerbaycan 28 Haziran 1996'da demokratikleşme yolunda gösterdiği büyük gayret ve çaba dikkate alınarak Avrupa Konseyi'ne “misafir devlet” statüsüyle katıldı (Nesirov, 2006: 44). 20 Ocak 1998'de Azerbaycan ile AK arasında ilişkilerin derinleştirilmesi adına yapılan çalışma sonucunda, Azerbaycan 3 Şubat 1998'de ölüm cezasını kaldırmış, genel af kabul etmiş, 16 Ağustos 1998'de ifade özgürlüğünü tanıyarak basın üzerindeki sosyalist sansürü kaldırmış ve bununla insan hakları ve demokrasi duyarlılığı konusunda AK'nin takdirini kazanarak 17 Ocak 2001'de Azerbaycan'ın AK'ye tam hukuklu üye olarak kabul edilmesi kararı

yürürlüğe girmiş ve resmîyet kazanmıştır.²⁰ Bağımsızlığını kazanan Azerbaycan 1994'de Asrın Antlaşması ile uluslararası kuruluşlar ve şirketler aracılığıyla dünyaya entegre olmaya başladı. Kendi doğal rezervlerini dünya piyasasına sunması Azerbaycan'ın artık uluslararası piyasa ekonomisine girmesi, bu süreçte ilgili Anlaşmaların hukuki alt yapısının oluşturulması ve bunun sonucunda da uluslararası finans kurumlarıyla işbirliği içerisine girmesine sebep olmuştur. Mevcut durumda küresel etkiye sahip ekonomik bir kuruluş olan IMF (*International Monetary Fund / Uluslararası Para Fonu*) ile ilişkiler kurulması oldukça önemlidir. Ekonomik kalkınmaya yardım amacıyla kurulan bu teşkilatla Azerbaycan arasındaki ilişkiler 1992 senesine dayanmaktadır. Azerbaycan'a belirlenen mali yardım kredisi ise 1995 yılında gerçekleştirilmiştir. Belirlenen kredi, ülkenin ekonomik durumu göz önünde bulundurularak hayata geçirilmiştir. Özellikle piyasa ekonomisine yeni geçiş süreci yaşayan ülkelere destek amacıyla yapılan bu ekonomik yardımlar 10 yıllık bir süreyi kapsamaktadır (Suleymanov, 2002: 194). BIS (*Bank for International Settlements / Uluslararası Ödemeler Bankası*) Azerbaycan ilişkileri, Azerbaycan ulusal ekonomisinin küresel ekonomik sisteme entegrasyonunun derinleştirilmesinde aynı zamanda merkezi bankacılık sisteminde uluslararası üne sahip ülkelerle karşılıklı işbirliği ilişkilerinin kurulmasında oldukça önemli tecrübe kazanmasına sebep olmuştur.²¹ Bağımsızlık sonrası ekonomik kalkınma ve sosyal refahın artırılmasına ilişkin diğer işbirlikleri ise GATT (*General Agreement on Tariffs and Trade / Genel Ticaret ve Gümrük Tarifeleri Anlaşması*), WTO (*World Trade Organization / Dünya Ticaret Örgüt'ü*) ile olmuştur. Temel prensipleri gereği, ekonomik kalkınmayı ve sosyal refahın iyileştirilmesini temel alan bu teşkilatla Azerbaycan'ın ilişkileri 1997 yılına dayanmaktadır. Azerbaycan çalışma grubunun ilk toplantısı 2002'de Cenevre'de yapıldı.²² Uluslararası alanda, nesli tükenmiş veya tükenmekte olan hayvan ve bitkilerin korunması amacıyla kurulan CITES- (*The Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora / Nesli Tehlike Altında Olan Yabani Hayvan ve Bitki Türlerinin Uluslararası Ticaretine*

---

²⁰Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi, *Azərbaycan və Avropa Şurası*, <http://www.mfa.gov.az/content/857>. Erişim tarihi: 30.07.2018.

²¹Bank For International Settlements, Azerbaijan, <https://www.bis.org/country/az.htm>. Erişim tarihi: 30.07.2018.

²²The Republic of Azerbaijan Ministry of Economy, WTO and Azerbaijan, <https://www.economy.gov.az/en/article/vto/21561>. Erişim tarihi 30.07.2018.

İlişkin Sözleşme) kuruluşuna Azerbaycan kendi coğrafyasında katılım sağlamak amacıyla 1999'dan itibaren üyedir.²³ İDÇS- İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'ne 1992'deki katılım talebi, 1995'de yürürlüğe girmiştir.²⁴

Demokrasi ve Ekonomik Kalkınma amacıyla 1996'da Strasbourg'da GUAM (Azerbaycan, Ukrayna, Gürcistan ve Moldova) ülkeleri arasında ortaklık anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma, üye olan ülkelerde demokrasinin geliştirilmesi, temel insan hakları ve özgürlüklerini merkez alan hukuk devletinin oluşturulması, sürdürülebilir ekonominin temin edilmesi, bölgede güven ve istikrarın sağlanması, Avrupa devletleri ve kurumları ile işbirliği konusunda diyalogların geliştirilmesi, üye devletlerin kendi aralarında, ekonomik, ticari ve sosyo-kültürel ilişkileri genişletmeyi amaç edinen bir kuruluşa işaret etmektedir.²⁵

Azerbaycan askeri alanda güvenliği için NATO ile işbirliği içerisinde olmayı arzu etmiştir. Azerbaycan'la NATO arasında ilişkiler, Azerbaycan'ın 1992'de Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyine katılımıyla başlamıştır. İki taraflı karşılıklı işbirliği ise 1994'de NATO'nun Barış için Ortaklık Programına (BİO) katılımı ile mümkün olmuştur.²⁶

Azerbaycan'ın uluslararası kuruluşlarla işbirliği ve bu kurumlara olan üyeliğinin önceliği, ülkenin küresel dünyanın bir parçası haline dönüşmesi ve Dağlık Karabağ Sorunu'nun geniş perspektiften çözümlenmesine çalışılması için belirlenmiştir.

4.2. Azerbaycan'ın Siyasi Alanda Avrupa Birliği (AB) ile İşbirliği

Azerbaycan ve AB arasında ilişkiler 1991 senesine uzanmaktadır. 31 Aralık 1991'de AB'nin Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanınması sonrasında, bağımsızlık süreci boyunca Azerbaycan'ın Avrupalı devletler ve kurumlarla ortak işbirliği eğilimi dönem başkanlarının uyguladıkları reel politik hamleleri de beraberinde getirmiştir. Bağımsızlığını kazandığı ilk yıllardan itibaren Azerbaycan dış politikasının temel prensiplerinden biri, Batı/Avrupa kurumlarına entegrasyon süreci olmuştur. Bu süreçte

---

²³CİTES, Azerbaycan, <https://www.cites.org/eng/cms/index.php/component/cp/country/AZ>. Erişim tarihi:30.07.2018.

²⁴UN Climate Change, Azerbaycan, http://unfccc.int/tools_xml/country_AZ.html. Erişim tarihi: 30.07.2018.

²⁵Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı resmi internet sitesi, <http://www.mfa.gov.tr/guam-info.tr.mfa>. Erişim tarihi: 30.07.2018.

²⁶Official Website of North Atlantic Treaty Organization, *Relations with Azerbaijan* https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_49111.htm. Erişim tarihi: 2.08.2018

en çok AB ve ABD ile ilişkilere büyük önem verilmiş, bu ilişkilerin temel konularınıysa enerji, Dağlık Karabağ Sorunu, Ermenistanla yaşanan savaştan mütevellit bulunduğu coğrafyada güvenlik ve istikrarın sağlanması teşkil etmiştir (Mammadov, 2013: 137). Bu dönemde Güney Kafkasya, AB için jeostratejik önem taşımaktaydı. Çünkü eski Sovyet rejiminden daha yeni kurtulan ve enerji kaynaklarıyla zengin olan bu bölgeyi Avrupa piyasalarına dahil etmek oldukça cezbedici görünmekteydi. Ancak bu durum AB'nin bu bölge için net bir stratejik vizyon ve tutarlı bir politika belirlediği anlamına da gelmiyordu. Bu devletlerin AB'ye üyeliği konusu yadırganmadan, Güney Kafkasya'nın Avrupalılaştırılması konusunda ortak bir fikir ifadesi olmamasından ileri geliyordu. Ancak AB, ikili ve çoktarafli stratejik hamleler ile kendi gücünü bölgesel düzeyde, yani Doğusun'da da arttırmayı düşünmekteydi. Aslında bu dönem AB'si, bu bölgedenin gelecekteki katılımı için ortam hazırlamak üzere stratejik geliştirme aşamasındaydı denilebilir (Huseynov, 2009: 50). AB'nin 1990'larda Orta Asya ve Kafkaslarda, Sovyetler sonrası politik stratejileri önem taşımaktaydı. Bağımsızlıklarını yeni kazanan devletlere AB tarafından Teknik Yardım (*TACIS- Tehnical Assistance to the Commonwealth of Independent States / Gıda Güvenliği İnsani Yardım programları hayata geçirilmiştir*) (Kaya, 2017: 3).

AB'nin Azerbaycan'daki temsilciliğinden elde edilen bilgiye göre, Azerbaycan ve AB arasındaki ilişkinin seyri üç farklı bakış açısından ibaret olup, üç dönemi kapsamaktadır:²⁷ İlk dönem bağımsızlık sonrası Azerbaycan AB ilişkileri daha çok Azerbaycan- Ermenistan savaşından mağdur olan Azerbaycan vatandaşlarına yapılan sosyal, insancıl yardım çerçevesinde olmuş, ikinci dönem, teknik hizmetler ve yeni reformlar konusunda AB çalışanlarının Azerbaycan devlet kurumları ile eğitim amaçlı yaptıkları işbirliğinden oluşmuştur. Buraya *Twinning* programları örnek olarak gösterilebilir. Son olarak üçüncü dönem, ortaklık pozisyonunda karşılıklı işbirliği çerçevesinde gerçekleşmiştir. Bu anlamda Azerbaycan ilk dönemde eğer AB'ye yöneldiyse, günümüzde bu durum kendini ortaklık pozisyonunda, her iki tarafın da isteği ile gönüllü yapılan işbirliği şeklinde göstermektedir.

AB'nin, önceleri bu coğrafya için çekingen tavrı, AB için ön şart ve esas kriter olarak bilinen, demokrasi ve insan hakları konusunda düzensiz ve yeni yol alan bir devletin sorunlarıyla uğraşmak niyetinde olmamasıydı. Ancak öte yandan da bölgenin enerji

---

²⁷ Geniş bilgi için Ek 1'deki mülakat notlarına bakınız.

kaynaklarına olan arzusu, bir süre kendi kriterlerini arka plana almaya ve bu bölge ile ekonomik ve ticari ilişkilerin kurulmasını sağladı (Aydingün, Balım, 2012: 432). AB enerji üreten ülkeler ve bölgelerle faydalı yatırımlar sonucunda oldukça kazançlı çıkacağı işbirliklerinde düzenli diyaloga büyük önem vermekteydi. Büyüyen enerji bağımlılığının belirli ülkelerle olması, uluslararası bir kurumun enerji güvenliğini tehlikeye atmaktaydı. Bu yüzden AB politika olarak, üye devletlerini enerji bağımlılığını yönetme konusunda aşağıdaki tedbirleri almıştır (Üstün, 2011: 76);

- a) Enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi ve transit yollarının çeşitlendirilmesi;
- b) Herhangi bir risk söz konusu olduğunda alternatif hat belirlenerek, uzun vadeli sözleşmelerin imzalanması;
- c) Doğru yatırım ve elverişli iklim şartlarının olduğu ülke veya bölgelerle işbirliği yapılması;
- d) Doğal enerji rezervlerine sahip ülkelerle sürekli diyalog kurulması ve sürdürülmesi sayılabilir.

AB kendi coğrafyasında olduğu kadar komşu ve diğer yakın bölgelerde de arzu olunan entegrasyonu hedef edinerek genişleme stratejisi uygulamıştır. Hatta son genişlemesiyle Karadeniz bölgesine kadar uzanan AB, bu bölgelerde aktif aktörler sayılan RF ve ABD'in ilgi odağı olan bölge ile sınır komşusu haline gelmiştir. Bu bölgede yaşanan kargaşalar, baskıcı devletlerin kendi çıkarları uğruna izledikleri istismarcı politikalar, AB vatandaşlarının güvenlik açısından endişe duymasına sebep olmuştur. Güvenlik konusundaki bu endişe yalnızca AB tarafından değil, Azerbaycan tarafında da kendini göstermekteydi. Bu konuda Azerbaycan'ın zaman zaman AB veya Batı ile ilişkilerindeki kopukluğa bir kaç neden yol açmaktadır:

a) Jeopolitik durum; AB'ye entegre olma arzusunu açıkça belli eden ülkelerin, RF tarafından gördüğü baskı ve karşılaştıkları baskı sonucunda AB'den göremedikleri gerekli yardım;

b) Azerbaycan'ın en öncelikli sorunları arasında yer alan Dağlık Karabağ ve toprak bütünlüğü sorununa ilişkin AB tarafından ciddi kararların alınmaması.

Azerbaycan eski Sovyet ülkeleri içerisinde bağımsızlık kazandıktan hemen sonra E. Elçibey ve H. Aliyev dönemlerinde toprak bütünlüğünü kaybetmesine ve RF baskısına rağmen Batıya yönelimi gerekli gören ilk cumhuriyet olmuştur. Bütün zorluklara rağmen H. Aliyev, Bakü-Tiflis- Ceyhan (BTC) boru hattı ile Avrupa ile Azerbaycan arasında

yabancı şirketlerin aracılığıyla işbirliği kurabilmişti. Ancak bu konuda büyük çaba gösteren Azerbaycan'a AB tarafından, Gürcistan ve Ukrayna olaylarındaki ciddiyetin gösterilmemesi büyük güven kaybına neden olmuştur.²⁸ Öte yandan coğrafi açıdan büyük mesafe engeli olan bu bölgede çatışma durumunu, AB'nin kendi güvenliği açısından zaman zaman bir tehdit olarak algılanmasına da sebep olmuştur. Azerbaycan ve Ermenistan arasında yaşanan savaş durumu ve RF'nin aktif müdahaleci tavrı, AB tarafından çekingen tepki ile cevaplanmıştır. Ancak bunlara rağmen, Azerbaycan'ın bozulan toprak bütünlüğünün temin edilmesi gerektiğini savunarak, her iki ülke arasında barışçıl yöntemlerin kabul edilmesi ve desteklenmesi gerektiği tezini savunmuştur. Her ne kadar çekingen tavır sergilemek niyetinde olsa da Hazar Havzası'nda bulunan zengin petrol ve gaz rezervlerinden dolayı Güney Kafkasya, AB için önemli bölge konumunda olmuştur. Sırf bu nedenlerden dolayı AB, Güney Kafkasya ülkeleri ile yapılan işbirliklerinin arkasında durmuştur. AB Tarafından bu ülkelere teknik destek, eğitim, insani, ekonomik yardım ve ülkenin yeniden yapılanması için geliştirilmiş projeler teklif edilmiştir (Kocamaz, 2007: 67).

Enerji alanında Azerbaycan'ın AB destekli projeleri günümüz politikasında her iki taraf açısından pragmatik işbirliği çerçevesinde şekillenmektedir. AB doğal kaynaklarla zengin bir bölge olan Hazar havzasından Avrupa'ya uzanan petrol hattını gerçekleştirmek için bir proje fikri ileri sürmüştü. Bu fikir 1993'de TRACECA (*Transport System Europe-Caucas- Asia /Avrupa- Kafkaslar- Asya Ulaşım Sistemi*) adıyla, sözü geçen bölgelerle Avrupa arasında bir doğu-batı ulaşım koridoru görevini yerine getirmek amacına hizmet etmektedir (Timor, 2000: 229). Bunun dışında, AB mevcut kaynaklardan dolayı çatışma ihtimallerini şimdiden bertaraf etmek ve enerji güvenliğini sağlamak amacıyla INOGATE (*Interstate Oil and Gas Transport to Europe / Avrupa Devletler Arası Petrol ve Doğal Gaz Taşımacılık Programı*) ile özellikle doğal gazın Avrupa'ya boru hatları yolu ile taşınmasını amaçlamaktadır (Kızılkaya, Engin, 2003: 200). Genel olarak bakıldığında günümüzde AB'nin Azerbaycan için önemi, 28 üye devletten oluşan büyük ekonomik, politik birlik içerisinde karşılıklı işbirliği ile elde edilen ekonomik kazançların yanı sıra, devletin ulusal sorunlarının halledilmesi, özellikle Dağlık Karabağ

---

²⁸Alieva Leila (2014) *Azerbaijan and the impact of the lack of democratisation on relations with the EU*, SAGE journals, <https://doi.org/10.1007%2Fs12290-014-0292-8>. Erişim tarihi: 7.08.2018

Sorunun çözüme kavuşturulması gibi siyasi ve sosyal beklentilerden kaynaklanmaktadır.²⁹

1996'da Lüksemburg'da kabul edilen, 1999'da yürürlüğe giren Azerbaycan ve AB arasında ekonomi, tarım, ticaret, kültür, insan hakları, siyasi diyaloglar hakkında Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması (OİA), ilişkilerin resmi düzeyde geliştirilmesine olanak sağlamıştır. Ayrıca 2003'te AB'nin Güney Kafkasya'da işbirliklerini genişletmekte meraklı olduğu, bu bölgeye özel temsilci atamasıyla kendini göstermiştir. Azerbaycan, AB'nin Avrupa Komşuluk politikasında (AKP) 2004'ten, Doğu Ortaklık programında ise 2009'dan bu yana yer almaktadır.³⁰ AB'nin Doğu Ortaklığı ve Komşuluk programları çerçevesindeki faaliyetlere Azerbaycan'ı ve diğer 6 ülkeyi dahil etmesi boşuna değildir. AB bu programlar sayesinde eski SSCB coğrafyasında şimdiki mirasçısı RF'nin oluşturmaya çalıştığı ekonomik ve siyasi platforma karşı kendini Birliğin geniş imkanlarıyla bir alternatif olarak sunmaktadır (Mammadov, 2013: 169). AB'nin ileri sürdüğü Doğu Ortaklığı programının, 2009 Prag Zirvesi'nde AB'ne üye olan veya işbirliği yapan devletlerde demokrasiyi sağlamlaştırmak, istikrar ve refahı güçlendirmek, katılımcı tüm devletlerin vatandaşları için kalıcı ve gözle görülür yararların getirileceği amaçları deklere edilmiştir.³¹ 2017'de AB ve Azerbaycan ilişki düzeyi farklı bir seyir izlemeye başlamış, Azerbaycan ve AB arasında, daha önceki dönemlerde insan hakları, toprak bütünlüğü konularında yaşanan hayal kırıklıkları bir kenara itilmiştir. Tamamen pragmatik bir bakış açısına bürünen Azerbaycan, AB'ni Avrupa pazarlarında kendi doğal rezervlerini sunabilecek en güvenilir ortak olarak görmeye başlamıştır. AB de Azerbaycan'ı Güney Kafkasya'da önemli enerji ortağı olarak görmekte ve Hazar enerji kaynaklarının AB pazarlarına getirilmesine oldukça merak duymaktadır.³² AB ve Azerbaycan arasında yapılan işbirlikleri, her iki tarafça olumlu karşılanmaktadır. AB

---

²⁹ Geniş bilgi için Ek 1'deki mülakat notlarına bakınız.

³⁰ Official website of the European Union, *EU-Azerbaijan relations*, Bruxelles, 01/11/2017. https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage_en/4013/EU-Azerbaijan%20relations. Erişim tarihi: 8.08.2018.

³¹ Council of The European Union, *Joint Declaration of the Prague Eastern Partnership Summit*, Brussels, 7 May 2009, 8435/09 (Presse 78), https://www.consilium.europa.eu/media/31797/2009_eap_declaration.pdf. Erişim tarihi: 22.08.2018.

³² European External Action Service, *Facts and Figures About EU -Azerbaijan Relations*, https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/eap_factsheet_azerbaijan_eng_web.pdf. Erişim tarihi: 10.08.2018.

Azerbaycan'a teknik yardım, eğitim kursları, inovasyonlar, ulaşım, taşımacılık, insani ve ekonomik yardım projeleri sunmaktadır.³³

7 Temmuz 2018'de Brüksel'de AB ve Azerbaycan arasında gelecek yılları kapsayacak Ortaklık Anlaşmasının faaliyet planı müzakere edilmiş ve ortak politika öncelikleri aşağıdaki şekilde belirlenmiştir:³⁴

1. Kurumların Güçlendirilmesi ve İyi Yönetişim;

Yolsuzlukla mücadele, halk yönetimi reformu, suç ve terörizmle mücadele konularında mevcut kapasiteyi genişletmek için çalışmaların yapılması dahildir.

2. Ekonomik Gelişme ve Pazar fırsatları, serbest ticaret bölgelerinin oluşturulması;

Ekonominin çeşitlendirilmesi, Dünya Ticaret Örgütü'ne üyeliği desteklemek, iş ve yatırım ortamlarını sağlamlaştırmayı içerir.

3. İletişim, Enerji, Çevre ve İklim Eylemi;

Güney Kafkasya'da bulunan Azerbaycan'ın doğal enerji kaynaklarının ortak kullanımı ile ilgili başarılı bir işbirliğine dayanarak, Azerbaycan'ın ticaret, lojistik, ulaşım merkezi gibi işlevlerinin yerine getirilmesine destek amacı taşımaktadır.

4. İnsanlararası Komünikasyonun Güçlendirilmesi;

Eğitime ve insana verilen değeri kapsayarak, Azerbaycan ve AB vatandaşlarının karşılıklı bilgi etkileşimi, vize rejiminin sağlamlaştırılması ve yasadışı göç ihlallerinin önlenmesi hedeflenmektedir.

Ortaklık önceliklerinin belirlenmesi ile birlikte Azerbaycan ve AB, daha kapsamlı işbirliğine girdiklerini ve ilişkilerin hem AB halkları hem de Azerbaycan halkı adına daha verimli sonuçlar vereceğini değerlendirmektedirler.

AB'nin Doğu Ortaklık Programı çerçevesinde AB-Azerbaycan işbirliğinin değerlendirilmesi konusunda, AB'nin Azerbaycan'daki temsilciliğinden alınan bilgilere göre; AB'nin Doğu Ortaklık Programına üye olan Azerbaycan ve programa dahil diğer ülkeler- (Gürcistan, Ermenistan, Beyaz Rusya, Moldova ve Ukrayna) kendi aralarında AB'ne tutumlarından ve izledikleri politikadan dolayı birbirlerinden farklılaşmaktadırlar. Burada dikkate alınması gereken unsur, bölgede büyük güce sahip olan RF'nin, bu

³³ Geniş bilgi için Ek 1'deki mülakat notlarına bakınız.

³⁴ Official website of the European Union, *Partnership Priorities between the EU and Azerbaijan Reinforce the Bilateral Agenda*, Bruxelles, 11/07/2018. https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/48244/partnership-priorities-between-eu-and-azerbaijan-reinforce-bilateral-agenda_en. Erişim tarihi: 22.08.2018

ülkelerin izlediği stratejilere karşı tutumudur. Bu ülkeleri eski SSCB devletleri olarak benimseme arzusunda olan RF bu açıdan ülkelerin politik hamlelerini de halen gözlemlemektedir. Böylelikle AB ile ilişkilerinde RF unsurunu dikkate alma açısından iki ayrı gruba ayrılan devletlerden Azerbaycan, Ermenistan ve Beyaz Rusya politik kararlarında RF unsurunu dikkate alan ülkeler olarak ikinci gurubu oluşturmaktadır. Bu durum Azerbaycan, RF odaklı politika izlendiğinden değil, çok taraflı, dengeli dış politika uygulandığı içindir. Gürcistan, Moldova ve Ukrayna gibi ülkelerin tek taraflı Avrupa odaklı politika izlemeleri ise RF'nin bu ülkelerin içişlerine müdahale etmesine yol açmıştır. (Moldova'da istikrarsızlığa, Gürcistan'dan Abhazya, Ukrayna'dan Kırım gibi eyaletlerin ellerinden çıkması gibi). Dağlık Karabağ gibi büyük bir sorunu olan Azerbaycan'ın, Ermenistan'a destek veren RF'yi hafife almaması gerekmektedir.³⁵ Aynı zamanda AB tarafından dış politika kararlarının verilmesinde yaşanan zorluklar da dış ilişkilere etki eden önemli unsurlar arasında yer almaktadır. Bunlar arasında;

1. AB'ne üye devletlerin dış ilişkilerde ortak ilgi alanlarında farklılaşması,
2. AB'nin dış politikasında çok çeşitli aktörlerin bulunması durumu,
3. AB'ne üye devletlerin dış politikada farklı tercihlerde bulunması sayılabilir (Akdemir, 2018: 195).

4.3. Azerbaycan'ın Askeri Politikalarında NATO ile İşbirliği

4 Mayıs 1994'de H. Aliyev Brüksel'de NATO'nun "Barış İçin Ortaklık" (BİO) programına katılım hakkında anlaşmayı imzaladıktan sonra, Azerbaycan dış politikada yeni bir çığır açan– Avro-Atlantik'e entegre olma politikasını gerçekleştirmiş oldu. H. Aliyev Brüksel'deki konuşmasında, "bu anlaşmanın ülkeye, Ermenistan ile mevcut savaş durumunun yaşandığı bir dönemde Batı ile çok taraflı ve sıkı işbirliği içerisinde karşılıklı etkileşim, Batı'nın engin tecrübelerinden yararlanmak, NATO'ya üye devletlerle ortak uzlaşıda askeri operasyonlar için özel birimlerin geliştirilmesine olanak sağlayacağını" söylemiştir (Nadirov, 2009: 11).

---

³⁵ Geniş bilgi için Ek 1'deki mülakat notlarına bakınız.

Azerbaycan'a resmi ziyaret gerçekleştiren dönemin Genel Sekreteri Javier Solana ile görüşmesinde yaptığı konuşmada H. Aliyev, AB'ne karşı Azerbaycan'ın tutumunu ve AB ve NATO'dan beklentilerini şu şekilde ifade etmekteydi: (Nadirov, 2009: 25-6)

“Azerbaycan'ın coğrafi açıdan dahil olduğu Kafkasya bölgesi spesifik bir bölgedir. Azerbaycan tam beş yıldır bağımsız yaşamaktadır. Devletin bu konuda ilk görevi bağımsızlığımızı koruyup kollamak ve onu daha da sağlamlaştırmaktır. Biz demokrasi geleneğine dayanan, yasal devlet kuruyoruz. Bu anlamda kurduğumuz devlet vatandaşlarıyla ilişkilerinde insan hakları ilkelerine sadıktır ve can güvenliğini temin etmekle yükümlüdür. NATO Avrupa'da güvenlik gibi önemli bir mesele ile meşgul olan büyük bir teşkilattır. Azerbaycan ise Avrupa'nın bir parçasıdır. Umut ediyorum ki, bu konuda bölgemizde istikrarın ve güvenli ortamın yeniden oluşturulmasında siz de elinizden gelen yardımları eirgemeyeceksinizdir”.

1997'de BİO Planlama ve Gözden Geçime Süreci'ne (PARP) katılımı, Azerbaycan'a NATO'nun çok çaplı işbirliklerinden yararlanma imkanı sağladı. BİO süreci içerisinde Azerbaycan kendini askeri anlamda hazırlamakta, NATO standartlarına uygun birimler geliştirmekte, NATO'nun başka ülkelerdeki barışı destekleme amacıyla yapılan askeri operasyonlara kuvvet katkısında bulunmakta ve böylece hem kendini askeri anlamda iyi bir pozisyona getirmekle beraber, uluslararası düzeyde barışı destekleyen ülke konumunu sergilemektedir.³⁶

Azerbaycan NATO'ya üye değildir, barış amaçlı yapılan askeri stratejik operasyonlarda yer almaktadır. Azerbaycan bu konuda kendi coğrafyasında önemli güce sahip RF'nin tepkisini çekmek de istememektedir. Özellikle Gürcistan ve Ukrayna'nın NATO'ya olan yaklaşımlarından sonra RF ile yaşadıklarını görüp RF baskısını hafife almamayı karar almıştır.³⁷ Moskova Azerbaycan Büyükelçisi Polat Bülbüloğlu'nun

---

³⁶Official Website of North Atlantic Treaty Organization, *Relations with Azerbaijan*, https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_49111.htm?selectedLocale=en. Erişim tarihi: 23.08.2018.

³⁷ Geniş bilgi için Ek 1'deki mülakat notlarına bakınız.

2008’de verdiği bir röpörtajda, Azerbaycan’ın NATO’ya üyelik durumunda aceleci davranmayacağını ve üyelik durumunun şimdilik pek mümkün görünmediğini söyleyerek aslında RF’nin Azerbaycanla ilgili endişelerini gidermişti.³⁸

Tablo 4. Azerbaycan ve NATO arasında şimdiye kadar yapılan işbirlikleri (Nadirov, 2009: 95)

1992	Azerbaycan’ın Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyine katılımı
1994	NATO’nun Barış İçin Ortaklık programına katılımı
1997	BİO’nun Planlama ve Gözden Geçirme Süreci’ne katılımı
1999	Kosova’da NATO tarafından yürütölen barışçıl operasyona destek
2001	Azerbaycan’da BİO’da dahil ölkelerin “Cooperative Determination 2001” adlı askeri eğitimlerinin geçirilmesi
2002	Afganistan’da NATO’nun yürüttüğü barışı sağlama operasyonlarına katılım;
2003	Azerbaycan’ın “Virtual İpek Yolu”na katılımı, Kafkasya ve Merkezi Asya ölkelerinde eğitim birimlerinin ve bilim insanlarının internete daha kolay erişim imkanı sağlaması;
2004	Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev’in NATO ile Azerbaycan arasında Bireysel Ortaklık Eylem Planı’na (IPAP) katılımı
2006	Bakü’de NATO’nun Avro Atlantik Merkezinin açılışı.

Günümüzde Azerbaycan’da askeri eğitim kurumlarında NATO standartları uygulanmaktadır ve Azerbaycan ve NATO arasında 2008-2013 eğitim ve öğretim planı çerçevesinde işbirliği devam etmiştir.³⁹ 2018 yılında başkent Bakü’de NATO’nun Askeri Ortaklık İdaresi Başkanı Tuğgeneral Odd Egil Pedersen’in de katılımıyla NATO Günleri etkinliği düzenlenmiş, Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri Askeri Koleji, Yüksek Harp Okulu ve Hava Kuvvetleri Komutanlığı’na ziyaretler düzenlenmiş ve “NATO ve Siber

³⁸Azerbaycan da NATO’ya üye olacak mı? <https://www.habervaktim.com/haber/15604/azerbaycan-da-natoya-uye-olacak-mi.html>. Erişim: 23.08.2018.

³⁹Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi, *Azərbaycan və NATO əməkdaşlığı haqqında arayış*, <http://www.mfa.gov.az/content/560>. Erişim tarihi: 23.08.2018

Savunma”, “Azerbaycan-NATO İşbirliği”, “NATO’nun Operasyonel Yetenekleri”, “NATO Komuta Yapısı” gibi konularda seminerler düzenlenmiştir. Yapılan ziyaret ve görüşmeler, Azerbaycan ve NATO arasındaki işbirliğinden karşılıklı memnuniyeti ifade ederek gelecekte de barışı koruma adına bölgesel ve küresel alanlarda olumlu ilişkilerin devam ettirileceğine büyük umut arz etmektedir.⁴⁰

4.4. Azerbaycan’ın Ekonomi Politikasında Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (KEİ) ile İşbirliği

Azerbaycan’ın da kurucu ülkeler arasında bulunduğu bu kuruluşun bir fikir olarak oluşumu Sovyetler dönemine denk gelmektedir. Karadeniz havzası ve yakın coğrafyada bulunan komşu devletler arasında belli ihtiyaçlara göre (Sovyetler’in gıda ve tüketim, Türkiye’nin enerji ihtiyaçları gibi) karşılıklı ticari işbirliği yapma zorunluluğu ile meydana gelen etkileşim, zamanla ekonomik alanda yapılan işbirliğine dönüşmüştür. Sonrasında Bulgaristan ve Romanya’nın katılımı ile bölgesel seviyede değerlendirilebilecek ekonomik işbirliği halini almıştır. 12 üyesi olan bu kuruluş Karadeniz, Kafkaslar ve Balkanlar dahil olmak üzere bölgesel düzeyde büyük bir ekonomik gücü ifade etmenin yanı sıra, bu coğrafyada bölge güvenliğini de temin etmektedir.⁴¹ 25 Haziran 1992’de İstanbul’da; Arnavutluk, Azerbaycan, Bulgaristan, Ermenistan, Gürcistan, Moldova, Romanya, RF, Türkiye, Ukrayna ve Yunanistan’ın ortak meselelerini kapsayan (enerji, çevre, turizm, ticaret, eğitim gibi) işbirliği için faaliyet planını kapsayan bir anlaşmayı imzalamalarıyla Karadeniz havzasında işbirliği sürecine başlanılmıştı (Oktay, 2006: 150). KEİ’nin kurulması Azerbaycan’ın kendi doğal rezervlerini dünya piyasasına sunması için alternatif bir kapı rolünü oynamaktaydı. Azerbaycan’ın buradaki en büyük avantajı Türkiye’nin de pay aldığı Karadeniz havzasının taşımacılık ve ticari köprü rolünü üstlenmiş olmasıdır (Safi, 2012: 6).

---

⁴⁰Avrasya İncelemeleri Merkezi (1 Ekim 2018), Azerbaycan’da NATO Günleri Etkinliği, <https://avim.org.tr/Bulten/AZERBAYCAN-DA-NATO-GUNLERI-ETKINLIGI>. Erişim tarihi: 3.10.2018.

⁴¹T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİ)*, T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet sitesi, http://www.mfa.gov.tr/karadeniz-ekonomik-isbirligi-orgutu-kei_tr.mfa. Erişim tarihi: 25.08.2018.

Soğuk Savaş sonrasında, bütün dünya ülkelerinin yeniden yapılanma ve barışı temin edebilme adına küresel dünyanın bir parçası olma isteğinin ön planda olduğu bir zamanda, KEİ bölgesel düzeyde büyük güce sahip olarak küreselleşmeye de büyük ivme kazandırmaktaydı.

Ekonomik alanda yapılan işbirliğinde KEİ'nin temel prensipleri arasında öncelikler aşağıdaki gibidir:

1. Değişen dünya düzeninde Avrupa'daki yeniden yapılanma durumu ve birliğin katkı sağlayacağı, çok çeşitli ekonomik işbirlikleri ile küresel alanda barış ve istikrar düzeninin oluşturulması;

2. Teşkilata üye devletlerin birbiriyle yaptığı işbirliği sonucunda, çoktarafli etkileşim içerisinde yeni projelerin, bilgi ağı sisteminin oluşturulması ve bunun sonucunda kendi coğrafi koşullarının vermiş olduğu imkanla ülkelerinin daha da geliştirilmesi;

3. Devletlerin, vize, ikamet, banka sistemi, serbest yatırım gibi konularda kolaylık sağlayacak imkanların yaratılması (Cura, 2004: 122-23).

KEİ'de Azerbaycan *gümrük meseleleri, bilim ve teknoloji* olmak üzere iki çalışma grubunda kordinatör ülke olmakla birlikte, 1 Ocak 2015 tarihinden itibaren Karadeniz Ekonomik İşbirliği Parlamenter Asamblesi (KEİPA) Başkanıdır.⁴² 4 Aralık 2018'de Azerbaycan, KEİ'nin Bilgi, İletişim ve Yüksek Teknolojileri Bakanları toplantısına ev sahipliği yapmıştır.⁴³

---

⁴²Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı, *Azərbaycan və Qara Dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı (QDİƏT)*. Azerbaycan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı resmi internet sitesi, <http://www.mfa.gov.az/content/949>. Erişim tarihi: 25.08.2018.

⁴³ KEİPA, KEİPA Genel Sekreteri Sn. Asaf Hajiyev'in KEİ Üye Devletleri Bilgi ve İletişim Teknolojileri Bakanları Toplantısı'na Katılımı, 4 Aralık 2018, Bakü, <http://www.pabsec.org/news-details.asp?id=498&hl=tr>. Erişim tarihi: 25.08.2018.

4.5. Azerbaycan'ın Sosyokültürel açıdan İslam İşbirliği Teşkilatı ve Türk Keneşi ile İşbirliği

Azerbaycan'ın içersinde bulunduğu Kafkasya bölgesi, sosyokültürel açıdan farklı milletlerin ve farklı dinlerin aynı coğrafyada yaşamlarını sürdürdüğü bir coğrafya olarak bilinmektedir. Azerbaycan asırlara dayanan geçmişinde bu topraklarda birçok farklı dili konuşan ve farklı dinlere mensup insanların yaşadığı bir ülke olmuştur. Özellikle Sovyetler döneminde müttefik Sovyet Cumhuriyetlerinin etnoğrafik değişikliğini amaçlayan göç alma süreçleri neticesinde Azerbaycan farklı medeniyetler ve dinlere ev sahipliği yapmıştır.

Azerbaycan Cumhuriyeti kendi toprakları dahilinde yaşamlarını sürdüren insanların bütün farklılıklarını gözeterek dini inançlarını serbest yerine getirmesine serbestlik tanımıştır. “*Laiklik*” kavramı Azerbaycan için “*Dünyevilik*” şeklinde tanımlanmaktadır. Dünyeviliğin tanımına göre ise, hukuki ve demokratik bir ülke yapısına sahip Azerbaycan Hükümeti, iç ve dış politikada herhangi bir kararın alınmasında ve uygulamasında dini emirleri ve yasakları temel almamaktadır (Ganbarov, 2017: 105). Bağımsızlık sonrası 1995’de kabul ettiği Anayasasının 18. Maddesi⁴⁴ Uluslararası İnsan Hakları Bildirgesi’nin din konusundaki hassasiyetine uygun olarak tasarlanmıştır;

- a. Azerbaycan Cumhuriyeti’nde din devletten ayrıdır. Kanun karşısında bütün dini inançlar eşittir;
- b. İnsan onurunu küçük düşüren, insani ilkelere zıt dinlerin yayılması ve propogandası yasaktır;
- c. Devletin eğitim sistemi dünya bilimlerini temel almaktadır.

Azerbaycan bütün dünya dinlerine saygı ile yaklaşmaktadır. Azerbaycan halkının %90’ı müslümandır, ancak geride kalan farklı dinlere mensup insanların da ibadetlerine karışılmamaktadır. Kendini dini devlet olarak görmeyen Azerbaycan, dinle devletin ilişkisini eski Cumhurbaşkanı H. Aliyev’in deyimi şöyle açıklamaktadır (Abdulla, 2007: 87);

“Devletimiz yapısı itibariyle dünyevi devlettir, ancak devletimizin dünyevi olması bizim dinden tamamen ayrı olduğumuz anlamına gelmemektedir. Devletimizin vatandaşlarının dini bağları ve manevi

---

⁴⁴Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası (2005). Madde 18 (I, II, III) Bakı: Kanun Yayınları, s. 8.

değerleri göz önünde bulundurularak din ile devlet arasında sıkı işbirliği mevcuttur”.

Bu bağlamda İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) ile işbirliği söz konusu olmuştur. Azerbaycan'ın İİT ile işbirliğindeki esas beklenti, dış politikadaki en baştaki önceliği-yani Dağlık Karabağ Sorunu'nun çözümüne yönelik İslam dünyasından da destek alınması olmuştur. Zira İİT Küdüs olaylarında tadılan acıyı tecrübe etmişti. Al- Aksa Mescidi'nin yakılması, dış güçler tarafından İslamafobinin gittikçe daha da yayılması, İslam dininin güzelliklerinin iyi şekilde tanıtılmaması ve söylenenlerin aksine dünyada bütün insanları eşit gören, barışı destekleyen bir din olduğunu göstermek gibi ortak hedefler dünya müslümanlarını birleştirmeye teşvik etmiştir. Terör ve katliama maruz kalan Azerbaycan da aynı şeyleri yaşamış ve bu sorunlarla mücadele eden bir birlik olması açısından İİT, Azerbaycan için cazip olmuştur. Yapılan işbirlikleri sonucunda, İİT'nin Azerbaycan'ın sınır bölgelerinde olay inceleme grubunun raporlarına dayalı olarak, 1993'de Karaçi'de, 1994'de Kazablanka'da, 1996 Konakri'de Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki savaş durumu ile ilgili kararlar kabul edilmiş, Ermenistan işgalci devlet sıfatıyla kınanırken, Azerbaycan'ın haklı davasının destekçisi olma kararına varılmıştır. Ermenistan'ın derhal işgal ettiği topraklardan çıkması ve göçe tabii tutulmuş Azerbaycan vatandaşlarının kendi topraklarına güvenli şekilde yerleştirilmesi gerektiği vurgulanmıştır.⁴⁵ İİT ile Azerbaycan arasındaki işbirliği sadece dini ve siyasi alana ait değildir, İslam Kalkınma Bankası üye devletlerine sağladığı mali desteğinden Azerbaycan da pay almaktadır, özellikle savaş sonrası madur durumda olan *kaçkın ve mecburi göçkünlere* yaşamlarını sürdürebilmeleri açısından insani yardım gösterilmiştir. 2017'de Azerbaycan, başkent Bakü'de 4. İslam Dayanışma Oyunlarına ev sahipliği yaptı. 12-22 Mayıs tarihleri arasında 57 ülkeden, 3 binden fazla sporcu ve dünya basın temsilcileri ve kamuoyunun etkinliklere katılımı İslam'a verilen değeri, müslüman ülkeler arasında dostluk, kardeşlik ve barışı destekleyen eylemin göstergesiydi. Bundan iki sene önce ise, 12-28 Haziran 2015'de ilk “Avrupa Oyunları” Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de yapılmıştı. Avrupa'da ilk defa bir kıta yarışının Bakü'de yapılması, Azerbaycan'ın Avrupa'da kazandığı imajı ile ilişkilidir. Bu oyunlar ve yapılan birçok

---

⁴⁵Azərbaycan və İslam Konferansı Təşkilatı (İKT). <http://anl.az/el/emb/QARABAQ/beynelxalq-senedler/iet.pdf>. Erişim tarihi: 1.09.2018

işbirliği sonucunda Avrupa için Azerbaycan'ın güvenilir ortak, misafirperver ülke, bütün insanlara hoşgörü ve tolerans gösteren dostluk mekanı olan topraklar olduğunu gösterdi.⁴⁶

Hem İslam Dayanışma Oyunları, hem Avrupa Oyunları aslında izlenen dış politikanın en somut göstergesiydi. Bununla birlikte, Batı ve Doğu arasında bir merkez rolü üstlenen Azerbaycan, bütün dünyaya laiklik, tolerans ve hoşgörünün güzel bir örneğini sunmuştu. Sovyetler döneminde müttefik cumhuriyetler için uygulanan etnik ve dini asimilasyon politikaları Azerbaycan üzerinde beklenen etkiyi göstermedi. Azerbaycan halkı kendi özelliklerini korumayı başarmıştı. Dolayısıyla bağımsızlığını kazandığı ilk dönemlerden itibaren kendi milli ruhuna, özüne sıkı sahip çıkabilmek için bir sıra faaliyetlere başlanmıştı. Bu faaliyetlerden biri de Türk Konseyi idi. Azerbaycan halkının dini inancı dışında, etnik yapısı itibariyle Türklerin *Oğuz* boyuna mensup olması da ortak değerler açısından onun Türki devletlerle işbirliğine olan arzusunu teşvik etti. Dünya üzerinde coğrafi açıdan Avrupa ve Asya kıtasına dağılmış büyük Türk milletlerinin farklı ülkeleri mevcuttur. Sovyetlerin etkisinden dolayı bir etkileşimin bulunmadığı bu coğrafyalarda 1991 sonrası bağımsızlığını kazanan Azerbaycan, Kırgızistan, Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan ile dünya üzerinde yedi bağımsız Türk devleti mevcudiyet buldu. Ortak milliyeti ve kültürü paylaşan bu devletler arasında günümüzde Türk birliğini güçlendirmek ve şekillendirmek amacıyla Türk Keneşi (Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi), TÜRKPA (Türk Parlamenter Asamblesi), TÜRKSOY (Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı), Türk İş Konseyi, Türk Üniversiteler Birliği, Türk Akademisi gibi işbirlikleri bulunmaktadır (Dündar, 2016: 1). Konseyin merkezi İstanbul'da olup, Genel Sekreteri ise Azerbaycan temsilcisi- Ramil Hasanov'dur. Ortak kültür, dil, milli kimlik ve etnik yapıya sahip Türk devletleri arasında etkileşim ve işbirliğini tetiklemek, benzeri mirasları korumak için "*Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği*" adlı teşkilat 3 Ekim 2009'da Nahçıvan Anlaşmasını temel alarak resmen kuruluşunu 16 Eylül 2010 tarihli Konseyin 10. Zirve toplantısında beyan etmiştir. 23 Ağustos 2012 tarihinde Bişkek'de Türk Devletleri Zirve Bildirisi'nde, Azerbaycan'ın Ermenistan ile yaşadığı savaş durumunun, Kafkasya, Orta Asya ve genel olarak bütün beşeriyet için tehlike arz ettiği, bu durumun BM'in kabul ettiği kararları temel alarak, Azerbaycan'ın toprak

---

⁴⁶Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev, Prezident Kitabxanası\ (2015) *V Fəsil IV İslam Həmrəylik Oyunları*. http://files.preslib.az/site/olympia/gl4_1.pdf. Erişim tarihi: 1.09.2018.

bütünlüğünün temin edilmesi şartıyla barışçıl yollarla halledilmesi gerektiği vurgulanmıştır.⁴⁷ Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkiye Konseyin kurucu üyeleridir. Türkmenistan bu kuruluşa taraf ülke değildir. Nahçıvan Anlaşmasına göre üye devletler Konseyin faaliyet planını Birleşmiş Milletler'in uluslararası alanda ileri sürdüğü ilkeler esasında yürüteceklerini beyan etmişlerdir.⁴⁸ Bu çalışmaların temel amacı olarak, ortak kültür, etnik yapının ve dil yakınlığının vermiş olduğu birliktelik arzusunu, bölgesel düzeyde güven ve istikrarı daha da sağlamlaştıran, ülkelerin hukuk, demokrasi, iletişim, ticaret, ekonomik gibi farklı işbirliklerine de yol açacak üye ülkeler için faydalı faaliyetlerin uygulandığı yeni bir politika mekanizmasına dönüşüm olduğu söylenebilir.

4.6. Çatışma Çözüm Politikası

Çatışma çözümleri, Uİ disiplininde devletler arası sorun niteliği taşıyan konuların, karşılıklı diyaloglar çerçevesinde şiddet unsuru içermeyen halledilmesi gerektiği tezini savunan, güvenli barış ortamı oluşturulması fikrinden yana olan pozitif bir kavramı ifade etmektedir (Köse, 2010: 634). Bağımsızlık süreci Azerbaycan dış politikası değerlendirildiğinde, ülkenin mevcut coğrafi konumundan dolayı komşu ülkelerle olan dış ilişkileri, doğal rezervleri açısından ise diğer devletlerin sömürgeci yaklaşımlarından kaynaklanan sorunlar ve çatışmalar dikkate alınmalıdır. Soğuk Savaş sonrası uluslararası siyasette bölgesel güçlerin rekabeti söz konusu olmuştur. Azerbaycan'ın da içinde bulunduğu Kafkasya'da; RF, Türkiye ve İran bölgesel güç aktörü konumundayken, daha yeni bağımsızlığını kazanan Azerbaycan bir yandan yeniden yapılanma süreci içerisinde çaba sarfederken, öte yandan kendini diğer Güney Kafkasya ülkeleri Ermenistan ve Gürcistan ile rekabet içerisinde bulmuştu. Büyük güç ABD'nin bölge dışından etkilerine, Azerbaycan'ın sahip olduğu enerji kaynakları ve ekonomik politikaları sebep olmuştur (Kasım, 2009: 1).

---

⁴⁷Türk Konseyi, İkinci Zirve Bildirisi, Bişkek, 23 Ağustos 2012, http://www.turkkon.org/Assets/dokuman/Biskek_Bildirisi_Turkce_imzali_20140418_102501.pdf. Erişim tarihi:2.09.2018

⁴⁸Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi (Türk Keneşi / Türk Konseyi - TDİK) hakkında ayrıca bk. http://www.turkkon.org/trTR/genel_bilgi/1/10. Erişim tarihi: 2.09.2018.

4.6.1. Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ile İlişkiler

Dünya'nın siyasi kaderini belirleme gücüne sahip ülkelerden ABD ve RF kendi menfaatleri açısından Güney Kafkasya'nın kara kıvıllı (siyah altını) -Hazar petrolüne sahip Azerbaycan'a büyük ilgi duymaktadır. ABD ile bağımsız Azerbaycan arasında ilk resmi ilişki, 25 Aralık 1991'de ABD'nin Azerbaycan'ı bağımsız devlet olarak tanınması ile başlamıştır. ABD ve Azerbaycan arasında ilk diplomatik ilişki ise 28 Şubat 1992'de, her iki ülkede resmi Elçiliklerin faaliyete başlamasıyla mümkün olabilmıştır⁴⁹. Soğuk Savaş'ta kendi hegemonik gücünü bütün dünyaya ispat eden ABD, bağımsızlık sonrası Azerbaycan açısından SSCB veliahtı RF'nin etki gücünün karşısında durmak için güvenli bir ortak olarak değerlendirilmekteydi. ABD'nin çıkar politikasını iyi değerlendiren Azerbaycan, bağımsızlık sonrası ilk politik adımını iki hegemonik güçten (RF ve ABD), ABD ve Avrupa yönelimli dış politikadan yana seçmiştir (Yılmaz, 2012: 66-7). ABD'nin ise Azerbaycan politikaları sadece ekonomik ve ticari önem taşımakla kalmamış, Kafkaslar bölgesine kadar uzanabilecek politik etki isteğinin yanı sıra, kendine hegemonik rakip olan RF, nükleer silahlanma ile küresel tehdit kaynağı sayılan İran ve ekonomik açıdan enerjiye büyük ihtiyaç duyan Çin'in, Azerbaycan'a- Hazar servetlerine uzanma isteğinden dolayı, ortak çıkarlardan ileri gelen bir güç savaşı da söz konusu olmuştur (İyikan, 2009: 257-58).

Ulusal Güvenlik Konseyi Müsteşar Yardımcısı Sandy Berger, ABD'nin Merkezi Asya ve Kafkasya bölgeleri için hedeflenen dış politika stratejisini şu şekilde özetlemiştir:

- SSCB rejiminden bağımsızlığını ilan eden bölge devletlerinde, özellikle Azerbaycan'da RF etkisinin ortadan kaldırılması ve demokrasinin gelişmesi adına yardım etmek;
- Merkezi Asya devletleri ve Azerbaycan başta olmakla beraber Kafkasya ülkelerinin işbirliği açısından Batı'yı temsil eden uluslararası kuruluşlarla (NATO, AGİT gibi), bölgesel güç olan Türkiye'nin yardımıyla Batı'ya yönelimini sağlamak;

---

⁴⁹Azerbaycan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, Azərbaycan - ABŞ (Amerika Birləşmiş Dövlətləri) münasibətləri: <http://www.mfa.gov.az/files/file/Az%C9%99rbaycan%20-%20AB%C5%9E%201.pdf>. Erişim tarihi: 4.09.2018

- Hazar enerji kaynakları ile elde edilecek teminatla enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi ve Basra Körfezi petrolüne olan aşırı bağımlılığı azaltmak;
- Enerji kaynaklarına olan cezbedici teklif ve yatırımları ile bölgede önemli aktör konumunda olan İran'ı ekonomik gelişimden uzak tutmayı amaçlamak;
- Bu siyasi uygulamalar ile, bölgede iki önemli aktör ülke Rusya ve İran'ın etkilerini zayıflatmak, bölgede Amerikan iradesine hizmet gösteren uluslararası kuruluşların aktif hale getirilmesi ve böylece bölgede kendi çıkarları doğrultusunda kazançlar elde edinmesini amaçlamak olmuştur.

Azerbaycan'da bağımsızlık sonrası sık değişen iktidarın ABD politikaları aynı olmamıştır. Elçibey döneminde geçmişe dayalı tecrübelerden yola çıkılarak RF'ye yeni egemen devlet için tehdit gözü ile bakılarak; ABD, Avrupa ve Türkiye ile diplomatik ilişkiler kurulmasına can atılmıştır. 1993'de Haydar Aliyev'in Elçibey'den görevi devralması sonucunda, uygulanan dış politika stratejileri değişmiş, Aliyev bu ülke ile ilişkilerin tamamen kesilmesinin savaş durumunda açık ara Ermenistan'ı destekleyen en büyük dış etken olarak bilinen RF'yi karşısına almak olduğunu idrak ederek, ilişkilerin normalleşmesini sağlamaktan yana olmuştur. Bu yüzden RF'yi yatıştırma politikası izleyen H. Aliyev, Azerbaycan'ın RF'ye tamamen sırtını dönme endişesini gidermiş ve ülkenin tarafsız politika stratejisini uyguladığına inandırmayı başarmıştır. Güven kazanmayı başaran H. Aliyev'in bu açıdan Azerbaycan'ın Batı yönelimli politikalarına da RF'nin herhangi bir tepkisini almamıştır. 1994'de Batılı devletlerin petrol şirketleri ile imzalanan ortaklık anlaşmasında RF'nin de yer alması H. Aliyev'in denge politikasının en somut örneği olarak görülmekteydi (İyikan, 2009: 260).

ABD ve Azerbaycan ilişkileri ilk dönem ABD'deki Ermeni lobisinin, Azerbaycan ve Ermenistan savaşına ilişkin gerçekleri çarpıtma politikaları sonucunda oldukça soğuk seyir izlemiştir. Azerbaycan'ın Ermenistan'a saldırdığı beyanını veren Ermeni lobilerinin karalaması ile ABD Kongresi'nin kabul ettiği "Özgürlükleri Destekleme Yasası" 907. Bölümü Azerbaycan'ın Ermenistan'a saldırılarının durdurulması talebi ve Azerbaycan'a insani yardımların yapılmasından vazgeçilmesi hakkında kararın kabulü ile sonuçlanmıştır. Ermenistan ise 1992 senesinde ABD'den 600 milyon dolar mali yardım almış, bu durum Azerbaycan'ın ABD'ye olan güvenini zedelenmesine sebep olmuştur (Cohen, 1997: 3). Ermenistan'ın 1993'e kadar Azerbaycan topraklarının %20'sini işgal etmesi, ABD Kongresi tarafından Azerbaycan'a yönelik uygulanan 907. Madde kadar ayırt edici karaktere sahip olmamıştır (Kasım, 2006: 26).

Asrın Anlaşması ile ekonomik ilişkilerin gelişmesi, çok sayıda yabancı şirketlerin ülke ile ekonomik işbirliğini içermekteydi. ABD ve Azerbaycan arasındaki ilişki durumu değişmiş, ABD bölge çalışmalarında Azerbaycan'a Avrupa pazarlarına erişim konusunda olumlu yaklaşmış ve BTC gibi büyük bir projeyi bölgesel ve küresel açıdan büyük öneme sahip işbirliği olarak değerlendirmiştir. ABD Sovyetler sonrası bağımsızlığını ilan eden cumhuriyetlerin maruz kaldıkları otoriter rejimi benimsememeleri için Batı demokrasisi adı altında faaliyetlere başlayıp, diğer taraftan eski Sovyet coğrafyasında kendi hegemonyasını sürdürmeyi hedeflemiştir. Yapılan büyük çaplı faaliyetler arasında NATO'nun 1994'de BİO programına eski Sovyet ülkelerini de kapsayan, bu coğrafyalarda barış ve demokrasi adına askeri eğitimler veren ve genel itibariyle Batı entegrasyonuna süreci hazırlayan çok taraflı fonksiyonel politikalar uygulanmıştır. Batılı kuruluşların, firmaların, şirketlerin yeni yatırımlar yapmasına kolaylık ve olanaklar sağlanarak, bölgede güçlü bir ABD veya genel olarak güçlü Batı algısı yaratılmıştır (Çınar, Kesici, 2005: 175).

4.6.2. Ermenistan

Ermenistan coğrafi açıdan Azerbaycan'a komşu devlet olmasına rağmen, iki ülke Dağlık Karabağ Sorunu'ndan dolayı birbirine düşman olup günümüzde bölgesel ve küresel anlamda büyük tehlike arz eden bir savaşın yaşandığı Güney Kafkasya bölgesinde yerleşik üç devletten biridir. Bağımsızlık sonrası Azerbaycan dış politikasının temel konusunu Ermenistan'la yaşanan savaş durumu teşkil etmiştir. Ermenistanla yaşanan savaş durumunun sona erdirilmesi, Ermenilerin %20'sini işgal ettiği Azerbaycan topraklarının barışçıl yollarla geri alınması konuları bağımsızlık sonrası ve günümüz Azerbaycan dış politikasını şekillendiren temel mesele olmuştur.

Ermenistan, Güney Kafkasya bölgesinde Azerbaycan'ın güneybatısında bulunan bir ülkedir. Ermenistan jeopolitik konumu itibariyle, denize, herhangi bir ticaret merkezine yakın olmayan kapalı bir devlettir. SSCB cumhuriyetlerinden olan Ermenistan'ın Kafkasya bölgesinde genişlemesi ve Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ Bölgesi'ne yönelik haksız iddiaları, Çar Rusyası'nın bu bölgeye Ermenileri göç ettirmesi ile başlamıştır. Şimdiki Ermenistan'ın başkenti Yerevan'ın (Revan Hanlığı), Azerbaycan Türklerinin tarihi toprakları olduğu bilinmektedir. Özellikle I. Dünya Savaşı sonrasında Rusların eliyle Azerbaycan'ın tarihi topraklarına göç ettirilen Ermenilere zaman içinde etnik

çatışma vasıtasıyla topraklar üzerinde hak iddia etme cürretini vermiştir (Gökçe, 2011: 1112). Ermenilerin günümüzde Azerbaycan'la sorunlu bölge olarak bilinen Dağlık Karabağ'a olan hak iddiaları, tarih olarak çok eskiye dayanmaktadır. 1747'de Azerbaycan Türklerinin yaşadığı "*Karabağ Hanlığı*" 1805'de Rus Çarlığı'nın istilasına maruz kalmış ve savaş sonrası imzalanan 1813 "Gülistan Anlaşması" ile Çarlık Rusyası'na dahil olmuştur. Bu dönemden itibaren Rusların Kafkasya'ya, özellikle Azerbaycan Türklerinin yaşadığı bölgelere demografik durumu değiştirmek amacıyla Ermeni azınlıkları yerleştirmeye ve böylelikle Türk nüfusunu bölgede azaltmaya yönelik politikalar uygulamaya başlamıştır. Buna örnek olarak, Dağlık Karabağ'da 1816'da kurulan "*Ermeni Şark Dilleri Enstitüsü*" Kafkasya'nın dağınık halde yaşayan Ermenilerini Dağlık Karabağ'da yerleştirme politikasına hizmet etmiştir. 1829'da Osmanlı İmparatorluğu ve Rus Çarlığı arasında imzalanan "Edirne Antlaşması" ile Dağlık Karabağ Rus toprakları olarak Osmanlı tarafından tanınmış ve böylelikle Ruslar'ın Ermeni politikasını gerçekleştirmesi mümkün olabilmıştır (Özdal, 2018: 194).

Ermenilerin buldukları elverişsiz coğrafi konumdan dolayı ve de zaman içerisinde sığındıkları bölgeyi içselleştirmesi sonucunda komşularından ve hatta göç ettikleri Azerbaycan topraklarından pay alma hakkı talep edilmeye başlanmıştır. "*Büyük Ermenistan*" kurmayı hedefleyen Ermenilerin temel ideolojisi "*Hai- Taht*" doktrinine göre bu coğrafya günümüz Türkiye ve Azerbaycan topraklarını kapsamaktadır. (Şihaliyev: 140-142). Özellikle bu yersiz iddialar SSCB dağıldıktan sonra daha da artmış ve Ermeni lobilerince desteklenen Ermeni iktidarı tarafından sık sık dile getirilmiştir (Özdal, 2018: 186). RF'nin yardımlarıyla Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ ve ona bitişik yedi vilayetinin Ermeniler tarafından işgali ve özelleştirilmesi ve yaşanan Hocalı Katliamı- terör olayları sonucunda Güney Kafkasya'nın iki ülkesi Azerbaycan ve Ermenistan arasında 1990'lardan beri süregelen çatışma ve savaş durumu devam etmektedir (Şihaliyev: 142).

1990'larda yaşanan olayların dünya kamuoyuna sunulan yanlış bilgiler sonucunda Azerbaycan'a savaş sırasında herhangi bir hümanist yardım gösterilmesi veya devletler, uluslararası kuruluşlar vasıtasıyla herhangi bir müdahale söz konusu olmamıştır. SSCB sonrası bağımsızlığını kazanan Ermenistan'ın düştüğü ekonomik zorluklar Ermenilerin başka ülkelere göç etmelerine sebep olmuştu. Bu ülkeler içerisinde ilk sırada RF yer almaktadır. Yaşadıkları farklı ülkelerde Ermenistandaki iktidarı kendi iradeleri veya menfaatleri doğrultusunda faaliyet göstermek için bağımlı hale gelen Ermeni diasporası

oluşturulmuştur. Dağlık Karabağ etrafındaki savaşlar ve Azerbaycan'a karşı yapılan saldırılar, katliam ve terör olayları, RF ve ABD'deki güçlü "Taşnakstyun" partisinde faaliyet gösteren Ermeni lobileri tarafından yalanlanmaya çalışmakta, Ermenistan'ın mağdur olduğu teziyle dünyaya sunmaktadırlar (Özbay, 2005: 4-5). RF; Ermenistan ve Azerbaycan arasında yaşanan savaşlarda belirleyici ülke konumuna sahip olup, Kafkasya bölgesinde yaşanan çatışmaları kendi menfaat alanına döndürmeyi başarmıştır. Bağımsızlık sonrası Azerbaycan'ın, işbirliği için RF'yi değil Batı'yı tercih etmesi, RF'nin cezalandırma mekanizmasını harekete getirmesine sebep olmuştur. Savaşın Azerbaycan'ın aleyhine sürdürülmesini sağlayan RF bununla kalmamış Ermenistan'a her yıl mali ve askeri yardımlarda bulunmuştur. 1997'de RF ve Ermenistan arasında imzalanan "*RF ile Dostluk ve Karşılıklı Yardımlaşma Anlaşması'nın 2. ve 3. Maddelerinde "iki ülke arasından herhangi birine karşı silahlı saldırı tehlikesi yaşanır veya silahlı saldırıya maruz kalırsa anlaşmayı imzalayan diğer devletin barış ve güvenliği temin edebilme adına harekete geçeceği ifade ediliyordu"*. Buna neden olarak, BM anlaşmasının 51. Maddesi gerekçe tutularak, herhangi bir saldırı durumunda karşı tarafın askeri müdahalesi gösteriliyordu (Cabbarlı, 2004: 23).

RF için Ermenistan Güney Kafkasya politikasını uygulamada önemli bir araç niteliğini taşımaktadır. Türkiye ve Batının Azerbaycan'la yaptığı işbirliği ve ortaklıklar, Ermenistan'la yaşanan sorunlardan dolayı kapatılan sınırlardan değil, RF'nin her an baskı yapma olasılığını güçlü tuttuğu Gürcistan üzerinden gerçekleştirilmektedir. Bu durum ise RF'ye Azerbaycan'ın Avro-Atlantik dünya ile ilişkilerindeki gelişmeleri, Gürcistan üzerinden gözlemlene payını artırmakla beraber, mevcut Ermeni sorunundan dolayı, işbirliği için devletler arası mesafeler uzamakta ve birçok engeller oluşturmaktadır (Tüysüzoğlu, 2014: 7-8).

1991'de bağımsızlığını kazanan Ermenistan'ın ilk Cumhurbaşkanı Ter Petrosyan olmuştur. Bağımsız Ermenistan'ın dış politika konuları belirlenirken, üç temel mesele üzerinde şekillenmiş ve dönem başkanları değişse bile ana temalar aynı kalarak süreklilik göstermiştir;

- a) Ermeni soykırımını meselesi;
- b) Dağlık Karabağ'ın hukuki kimliğinin belirlenmesi;
- c) Rusya ile ilişkilerin ileri düzeyde sağlanması.

Ter Petrosyan döneminin realist ve pragmatik politik uygulamaların gerçekleştiği bir dönem olduğu söylenebilir. Petrosyan, ekonomik açıdan ülkenin elverişsiz jeopolitik

konumu üzerine Türkiye ve Azerbaycan'la olan sorunlar yüzünden uygulanan ticari ambargoların ülkeyi zor duruma soktuğunu açıkça dile getirmekteydi. Sonralar Petrosyan, öncelikle dış politikanın temel konusu olan Ermeni soykırımı iddialarını Türkiye ile ilişkilerin normalleştirilmesinde şartların arasına konulmaması, Azerbaycan'la ise "Dağlık Karabağ Sorunu'nda" belirli bir anlaşmaya varılması gerektiği fikrinden yana olmuştur. Ermenistan'ın ekonomik ve politik alanda güçlendirilmesi ve egemenliğini koruyabilmesi adına bu ülkelerle ilişkilerin normalleştirilmesi gerektiğini dile getirmiştir. Dağlık Karabağ'da kurulan de facto Dağlık Karabağ Ermenistan Cumhuriyeti'ni ülkenin dış kamuoyundan ve uluslararası toplumdan olası tepkilere maruz kalmama adına Petrosyan hükümeti resmi olarak tanımamıştır. "Biz Dağlık Karabağ'ı işgal ettik" ibaresini kullanamayan Petrosyan, defalarca Dağlık Karabağ'ı Azerbaycan ve Ermenistan arasında olası çatışma noktası haline getirmemek gerektiğini ve Azerbaycan'ın topraklarında hiçbir hak iddia etmediklerini dile getirerek ilişkilerin siyasi platformda yumuşamasına ve belirli uzlaşya varılmasına çalışmıştır (Bayram, 2016: 70). Petrosyan döneminde Azerbaycan ve Türkiye ile ihtilafı sorunların halledilmesi ve sınır kapılarının açılmasını öngören argümanlar olmuştur. Bunların özellikle Azerbaycan'a mahsus Hazar rezervlerinden Ermenistan'ın da ekonomik açıdan faydalanabilmesi adına önemli olduğu düşünülmüş ve bu nedenle Minsk Grubu soruna yönelik olarak 1996'da Azerbaycan ve Ermenistan arasında barış diplomasisini destekleyen protokoller hazırladığında Ermenistan ılımlı yaklaşım sergilemiştir. Ermenistan burada Dağlık Karabağ'ın tam olarak kendisine ait olduğu fikrini beyan etmemiş ve Dağlık Karabağ'a bağlı yedi vilayetin Azerbaycan'a aşamalı olarak geri verilmesi, Dağlık Karabağ bölgesinin ise şimdilik *otonom bölge* olarak kalması, zamanla Azerbaycan'a geri verilmesi yönündeki diyalogları, sorunun çözümüne olan inancı güçlendirmiştir (Bayram, 2016: 71).

Ancak, Ter Petrosyan dönemindeki uzlaşya varma ve devletlerle, özellikle Türkiye ve Azerbaycan'la ilişkileri normalleştirme politikası, Ermeni lobileri ve Ermeni milliyetçileri tarafından kınanmış ve Petrosyan'ın politik uygulamaları 1998'de iktidara gelen Robert Koçaryan'ın Türkiye ve Azerbaycan'ı hedef alan dış politika uygulamaları ile yer değiştirmiştir (Ural, Çaykırın, 2011: 110-11).

Bu politikalar;

- a. Türkiye ile arazi ve soykırım iddialarının tanınması meselesini gündeme getirdi;
- b. Azerbaycan’la ilgili Ter Petrosyan dönemindeki siyasi uzlaşmayı ortadan kaldırarak “Dağlık Karabağ Sorunu”nu Ermenistan’ın menfaati doğrultusunda halledilebileceğini söyleyerek aslında sorunun çözümsüzlüğünü ilan etmiş oldu;
- c. Bölgesel ve küresel güçler içerisinde RF ve İran’a öncelik vererek Batı ile de ilişkiler kurulması gerektiğini vurgulayarak, “Tamamlayıcı Dış Politika” adını verdiği politik uygulamalar hayata geçirdi.
- d. Ermeni lobisi “taşnaksütyun” partisini yeniden aktif ederek, Ermeni medyası ve Ermeni diaspora yardımı ile iktidarını güçlendirmeye çalıştı.

2008’de Cumhurbaşkanlığı görevini devralan Serj Sarkisyan’ın dış politika stratejileri selefleri gibi yine dış etkenden, Ermeni diasporasından bağımsız yürütülemedi. Dış politika konuları ağırlıklı olarak, Dağlık Karabağ Sorunu’nu Ermenistan’ın işgal ettiği yönündeki argümanı, Ermenistan’a mahsus toprakların düşmandan alınması şeklinde takdim edilmesine çalışılmıştır. S. Sarkisyan bölge devletleri ile bölgesel güvenliği temin etme ve istikrarı koruma konularında meraklı olduğunu söylemiş ve bunun ardından Türkiye ile ilişkilerin normalleştirilmesi meselesi gündeme gelmiştir. ABD’nin desteği ile Türkiye ve Ermenistan ilişkilerinin düzelmesi için 2009’da “Diplomatik İlişkilerin Tesisi ve İkili İlişkilerin Geliştirilmesi”ni öngören protokol içeriği hazırlanmış ancak Ermeni hükümeti ile Ermeni diasporasının menfaatleri ve çıkarları ortak alanda çakışmadığından dolayı normalleşme süreci kağıt üzerinde işlevsiz olarak kalmıştır (Tüysüzoğlu, 2014: 9).

Azerbaycan ve Ermenistan arasında yaşanan savaş küresel bir sorun niteliğini taşımaktadır. Bunu kanıtlayan esas olay 2016’da Azerbaycan ve Ermenistan sınır hattında başlayan “4 günlük savaş (*Nisan Savaşları*)” olmuştur. 2 Nisan 2016’da Ermenistan ordusu tarafından Azerbaycan’ın sınır bölgesine yakın yerleşkelerdeki sivil insanlara silahlı saldırı 22 yıllık çatışmayı körüklemiş ve Azerbaycan ordusunun harekete geçmesiyle savaşa dönüşmüştür. Nisan savaşları Güney Kafkasya’da güç dengesini sergilemiş, her iki tarafın da ağır kayıplarına rağmen Azerbaycan ordusunun kısmen başarılı operasyonlarıyla akıllarda kalmıştır. 22 yıllık aradan sonra Azerbaycan ordusu Talış köyü etrafındaki stratejik öneme sahip bazı tepeleri (*özellikle Leletepe*) ve yerleşim birimlerini Ermeni işgalinde olan toprakların yaklaşık %1’lik kısmında hakimiyetini ilan etmiştir (Özdal, 2018, 198). Yaşanan dört günlük savaş sonrasında uluslararası kuruluşlar

ve bölgeye yönelik stratejileri olan devletler devreye girmiş ateşkes sağlanmıştır. Aslında Nisan savaşları Ermenistan'ın, paniği sonucu ortaya çıkmıştır. 1994 Bişkek Ateşkes Antlaşmasının bitmesine 1 ay kala Ermenistan ordusu tarafından yapılan bu saldırı, sorunun çözümlenmeyen düğüm olarak devam etmesini arzu eden Ermenistan iktidarının iradesini sergilemişti. Ancak yaşanan olaylar sonrası durum Ermenistan'ın tasarladığı şekilde devam etmemiş, Azerbaycan'ın bölgede askeri gücünün seviyesini yaşadıkları büyük kayıplarla görmelerine sebep olmuştur.

11 Mayıs 2016'da Bişkek Protokolü'nün tamamlanması nedeniyle Minsk Grubu Eşbakanları Dağlık Karabağ Sorunu ve yaşanan Nisan savaşları sonrasında barışın temini ve sorunun çözümüne yönelik görüşmeler gerçekleştirmiştir. Görüşme sonrası alınan kararlar genel itibariyle şu şekilde özetlenmiştir:

1. Dağlık Karabağ etrafı Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgaline son verilmesi;
2. Dağlık Karabağ'a geçici statünün verilmesi gerektiği;
3. Dağlık Karabağ'da yaşayan Ermeniler için Ermenistan'la Dağlık Karabağ arasında koridor bağının oluşturulması;
4. Savaş sonrası kaçkın ve mecburi göçkün olan Azerbaycan vatandaşlarının eski yerleşim birimlerine geri gönderilmesi;
5. Dağlık Karabağ'da geçici statü verildiği andan itibaren uluslararası barış gücünün temin edilmesi ve bölgede güvenlik garantisinin verilmesi (Özdal, 2018: 199).

Ancak yapılan görüşme ve antlaşmalar şimdiye kadar sadece kağıt üzerinde kalmış ve savaşın başladığı 1990'lardan bu yana bir gelişme kaydedilememiştir.

4.6.3. Gürcistan

Bağımsızlığını ilan eden Gürcistan'la Azerbaycan arasında diplomatik ilişkiler 18 Kasım 1991'de kurulmuştur.⁵⁰ Bağımsızlık sonrası iktidara geçen Zviad Gamsahurdiya'nın döneminde Gürcistan siyasi ve ekonomik zorluklar yaşamaktaydı. Gamsahurdiya aynı zamanda milliyetçi politikaları ile RF karşıtı başbakan olarak bilinmektedir. Askeri devrim sonucunda iktidara eski Sovyetler Birliği'nin son Dışişleri Bakanı Eduard Şevarnadze gelmiş, ülkenin istikrarı ve güvenliğini sağlamak açısından RF ile ilişkilerine büyük önem vermiştir. Katı milliyetçi Gamsahurdiya döneminden kalma etnik çatışmayı düzenleme politikasını devam ettiren Şevarnadze, Azerbaycan, Ermenistan, RF, Türkiye ve ABD ile ilişkilerin sağlanmasına ve siyasi yönelime göre denge politikası yürütmeye öncelik vermiştir (Aydın, Balım, 2012: 135).

Gürcistan ve Azerbaycan'ın bağımsızlık sonrası bazı dış politika uygulamaları benzerlik teşkil etmektedir: (Cabbarlı, 2004: 25)

- a) Dış politika stratejilerini ülkelerle yakın komşuluk ve işbirliği çerçevesinde kurmaya çalışmış;
- b) Güney Kafkasya ülkesi Ermenistan'ın dış politika eğilimi bağımsızlık döneminde İran ve RF olduğu halde, Gürcistan ve Azerbaycan, ABD, Türkiye ve Batılı devletlerle işbirliğini tercih etmiş;
- c) Azerbaycan ve Gürcistan toprak bütünlüğünü ve istikrarını koruyabilme adına ilk zamanlar RF'ye karşı mesafeli davranmış, NATO ve ABD yardımları ile askeri, siyasi ve ekonomik sorunlarını halletmeye çalışmışlar;
- d) Her iki ülke Avrupa'ya ulaşım için temel kapı rolünü oynayan Türkiye ile yakın ilişkilerin kurulmasını önemsemiş, özellikle ülkelerin ekonomik ve güvenlik konularında Avrupa ve ABD destekli BTC, BTE, BTK, KEİ vb. büyük getirileri olan projeler hayata geçirmişlerdir.

Şevarnadze dönemi Gürcistan dış politikasının temel amacı toprak bütünlüğünü korumak, egemen ülkenin istikrarını sağlamak olmuştur. RF ile ilişkiler öncelik olarak belirlenmiştir. Buna sebep Kafkasya'da önemli güce sahip RF'nin varlığını devletin egemenliğine büyük tehdit olarak görmesi ve Batılı devletlerin Gürcistan da dahil olmakla Güney Kafkasya'ya olan ilgisizliğidir (Çelikpala, 2013: 73). Azerbaycan'la

---

⁵⁰Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi, Azərbaycan- Gürcüstan münasibətləri, <http://mfa.gov.az/files/file/Azerbaijan%20-%20Gurcistan%20munasibetleri.pdf>. Erişim tarihi: 6.09.2018.

Gürcistan arasında uzun tarihi kapsayan Güney Kafkasya’da birlik içerisinde dış etkenlere karşı bazen kader ortaklığı ilişkisi mevcut olmuştur. Bunu Çar Rusyası’na karşı mücadele verdikleri dönemden, SSCB iktidarında yaşadıkları döneme kadar görmek mümkündür. Gamsahurdiya dönemi Gürcü milliyetçileri yüzünden Gürcistan’da yaşayan Azerbaycan Türklerinin baskıya maruz kaldığı bir dönem olmuştur. Şevarnadze dönemi Gürcistan ve Azerbaycan ilişkileri ise neredeyse aynı dış politika (*denge prensibi*) stratejilerini uygulayan iki liderin özel liderlik kabiliyetleri ekseninde oldukça olumlu bir şekilde devam etmiştir.

Gürcistan Güney Kafkasya’da yerleşen diğer iki komşu ülke Azerbaycan ve Ermenistan’la olan ilişkisinde, Ermenistan’la olan dini ve kültürel yakınlığına rağmen Azerbaycan’la ilişkilere önem vermektedir. 1993’de H. Aliyev ve E. Şevarnadze arasında “*Dostluk ve İşbirliği*” anlaşması yapılmış ve Gürcistan’la Azerbaycan’ın gelecek işbirliği ve tarafların ilgi alanları hakkında görüşmeler yapılmıştır. Gürcistan da Abhazya ve Güney Osetya meselesinde Azerbaycan’la aynı tedirginliği yaşayarak, Azerbaycan’ın toprak bütünlüğünü tanıdığını ve Dağlık Karabağ Sorunu’nda Azerbaycan’ı haklı bulduğunu dile getirmiştir (Glenn, 1994).

Bağımsızlık sonrası Azerbaycan ve Gürcistan yakınlığına sebep olan diğer faktörler şu şekilde gösterilebilir:

- a) Ekonomik ihtiyaçlarını Azerbaycan’la işbirliği yaparak karşılama politikaları;
- b) Toprak bütünlüğü meselesinde iki ülkenin ortak kaygılarına destek bulma ihtiyacı;
- c) Batılı devletler ve kuruluşlarla işbirliğine olan yönelim ve böylelikle Avrupa ile ilişkilere verilen öncelik;
- d) RF’ye karşı dengeleme politikası, RF faktörünü gözardı etmeme.

2003 yılına Gürcistan, “*Kadife Devrimi*” olarak tarihe geçen ve Şevarnadze’nin iktidarına son koyan devrim ile girmiştir. İktidara gelen Mikhail Saakaşvili’nin dış politika önceliği demokratik ilkelere dayalı laik devlet yapısını oluşturmak ve Avrupa/ Batı kuruluşlarına entegrasyon sürecini hızlandırmak olmuştur. Buradaki asıl amaç ise ABD başta olmakla Avrupa’nın desteğini kazanmak ve böylelikle RF’nin baskı mekanizmasını ona eş değer güce sahip ortaklarla bertaraf etmek olmuştur. 2003 yılında Azerbaycan’da iktidara gelen İlham Aliyev ile Saakaşvili arasında diplomatik ilişkiler ve işbirliği kaldığı yerden devam etmiş yalnız, dış politika hedefleri bazı farklılıklar göstermiştir. İ. Aliyev çok taraflı politik stratejiler uygulayarak RF ve Batı dengesini sürdürse de, Saakaşvili oldukça açık bir şekilde Batı yanlısı dış politika uygulamaları ile

RF'yi bir nevi karşısına almıştır. 2008 Gürcistan ve RF savaşı patlak vermiş ve sonrasında Abhazya ve Güney Osetya bölgelerinin Gürcistan'dan bağımsızlığını ilan etmesi ve RF tarafından tanınmasıyla tamamlanmıştır.

Gürcistan Güney Kafkasya'da Azerbaycan doğal rezervlerinin ulaşım koridoru görevini yaparak büyük önem taşımaktadır. Güney Kafkasya'nın Karadeniz havzasına bağlantısı olan Gürcistan, aynı zamanda Azerbaycan ve Türkiye arasında köprü görevini yerine getirmektedir. Azerbaycan doğal rezervlerinin büyük kısmı Gürcistan üzerinden Türkiye'ye buradan da Avrupa'ya ulaştırılmaktadır. Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye'yi kapsayan BTC projesi Kafkasya ve Karadeniz havzasında yapılan en büyük ekonomik yatırım olarak değerlendirilmektedir. Hazar denizinden uzanan petrol boru hattı, Gürcistan'ın başkenti Tiflis üzerinden devam ederek Türkiye sınırlarında Ceyhan'a kadar taşınmaktadır. Türkiye'den ise Avrupa'ya yol alan boru hattı aynı zamanda uluslararası ekonomik işbirliği ağını oluşturmaktadır. BTC projesine siyasi destek ve finansman hizmeti sunan ABD ise garantör ülke konumunda yer almaktadır. Projenin ekonomik getirilerinin yanı sıra Kafkasya, Karadeniz ve Avrupa'nın bölgesel ve küresel boyutta güvenliğini temin etmektedir. İçeriğine çevre koruma, bölgesel güvenlik ve hükümetler arasında ortaklık sözleşmelerini kapsayan, Geçerli Yasal Rejim (PLR), Hükümetler Arası Antlaşma (IGA), Ev Sahibi Hükümetler Arası Antlaşma (HGA), İnsan Hakları Taahhüdü gibi sosyo-ekonomik işbirliğini kapsayan sözleşmeler dahildir (Akpınar, 2005: 243).

Gürcistan ve Azerbaycan arasında BTC'nin ardından, BTE doğal gaz boru hattı, BTK demiryolu hattı alanlarında işbirliği iki ülke arasında iki taraflı kazanca ve sıkı etkileşime sebep olmuştur. Azerbaycan ve Gürcistan'ın önderliğinde Ukrayna ve Moldova'nın da katılımı ile ülkelerin baş harflerinden oluşan GUAM adlı demokrasi ve ekonomik kalkınmayı hedefleyen devletler arası teşkilat, KEİ teşkilatı ile Karadeniz ve Kafkasya'yı kapsayan sosyal, ekonomik ve ticari alanlarda yapılan işbirlikleri, AB destekli TRACECA ve INOGATE gibi küresel projelerde yer almaktadırlar. Bütün bunlar Azerbaycan ve Gürcistan'ın Güney Kafkasya'da pragmatik politikalar ile karşılıklı işbirliğine odaklanan reel ilişkileri şekillendirmektedir.

4.6.4. İran

Azerbaycan'ın hem kara hem de Hazar denizi yolu ile doğrudan bağlantısı olan komşu ülke İran'la ilişkileri jeopolitik, dini, milli konularda inişli çıkışlı dönemler geçirmiştir. İran hükümeti 1979'da gerçekleştirilen devrim ile idari sistemi, dini siyasi lider Ayetullah Humeyni'ye devretti. İran İslam Cumhuriyeti iktidarı Humeyni zamanında dini (teokratik) yapıya sahip olup, iç ve dış politikada alınan her kararın şeriat kanunları ile belirlendiği bir ülke konumuna gelmiştir (Moshaver, 2003: 283-305).

Genel olarak bakıldığında, Azerbaycan- İran ilişkileri tarihinin dört temel konu üzerinde şekillendiğini söylenebilir:

- a) Dini mezhep;
- b) Güney Azerbaycan Sorunu;
- c) Hazar denizi;
- d) Ermenistan.

Uzun tarihi geçmişe dayanan ilişkiler Safeviler döneminde resmileşen Sünni-Şia mezhep farkının resmileşmesiyle iki ülke arasındaki etkileşimi başlatmıştır. Safeviler sonrasında şimdiki Azerbaycan coğrafyasına yayılan Şialık ve İran (Güney Azerbaycan) Türklerinin çoğunun Şia mezhebine mensup olması her iki ülke arasında dinsel ve etnik yakınlaşmayı beraberinde getirmiştir. 10 Şubat 1828'de "*Türkmençay Antlaşması*" ile tarihi Azerbaycan topraklarının Güney kısmının İran'ın idaresine geçmesi ve bununla da Azerbaycan Türklerinin ikiye bölünmüş olması Azerbaycan tarafından büyük bir kayıp olarak değerlendirilmiş ve ikiye bölünmüş aynı milletin zihninde büyük bir yer edinmiştir (İpek, 2012: 270). İran'da yaşayan 35 milyonu aşkın Azerbaycan Türkünün bulunması İran'ın dış politika stratejilerinde Azerbaycan'ı dikkate almasına sebep olmaktadır. Özellikle bağımsızlığını kazandıktan sonra İran'dan ayrılıp Azerbaycan'la yeniden birleşme isteğinde bulunan güney Azerbaycan Türkleri ve dönemin Başbakanı Elçibey'in milliyetçilik söylemleri İran hükümetini rahatsız etmekle beraber Azerbaycan milliyetçiliğini kendi ulusal birliği ve toprak bütünlüğü açısından bir tehdit olarak algılamasına sebep olmuştur. Ermenistan'la yaşanan savaşta İran'ın Ermenistan'a olan yardımları ve Dağlık Karabağ Sorunu'nda Ermenistan'ı desteklemiş olması iki ülke arasında ilişkilerin soğumasına neden olmuştur (Cornell, 2006: 42-3).

Diğer bir sorun niteliği taşıyan konu Ermenistan'la olan ilişkisi ile İran'ın Dağlık Karabağ Sorunu'nda Azerbaycan'a karşı olan ikili tutumudur. Devrimden sonra İslami devlet olarak bütün müslümanların haklarının koruyucu ve savunucusu olarak kendini

ilan eden İran'ın, Orta Doğu ve Kafkasya'ya uyguladığı dış politikası kendi çıkar ve menfaati çerçevesinde farklılık göstermiştir. Kendi rejiminin Orta Doğu'da, özellikle Lübnan, Irak ve Filistin'de aktif rolünü, dini hassasiyetlere göre şekillendirirken, Kafkasya politikasında çoğunluğu müslüman olan Azerbaycan'a karşı tutumunda devletin ulusal çıkarlarının ön planda tutulduğu görülmektedir. Bu durum özellikle Ermenistan'a sağlanan destek ile kendini açık bir şekilde göstermektedir. Kendisi ile aynı dini mezhebe sahip Azerbaycan'a karşı sergilediği bu tavrı ile İran kendi Anayasasında beyan etmiş olduğu dini ve anayasal görevini uygulamamaktadır (Şahin, 2008: 12-17).

H. Aliyev'in iktidara geldiği 1993'de İran'la ilişkilerin normalleşmesi için yapılan çalışmalar somut bir netice gösteremedi. İran'la ilişkilerin olumsuz etkilenmesine sebep olan bir olay da 11 Kasım 1994'de Azerbaycan petrolünün ihracı ve taşınması ile ilgili uluslararası anlaşmaya %25'lik pay hakkı ile katılan İran'ın, ABD tarafından kabul edilmemesi ve bunun üzerine Azerbaycan'a yaptığı başvurudur. 6 Nisan 1995'de, İran'la aynı anlaşmada yer almak istemediğini ve İran'ın anlaşmadan uzaklaştırılmayacağı takdirde %40'lık pay hakkına sahip şirketlerinin Azerbaycan petrolü ile ilgili herhangi bir yatırım projesinde yer almayacağını belirten ABD, İran'ın anlaşmadan uzaklaştırılması talebini Azerbaycan'a açık şekilde beyan etti. ABD gibi küresel bir gücü projede kaybetmeyi göze alamayan Azerbaycan, İran'la olan anlaşmayı feshetti. Bunun üzerine İran, Hazar Denizi'nin statüsü konusunda Azerbaycan'a ters bir politika izleyerek, "*Asrın Anlaşması*"nda belirtilen Hazarın ulusal pay hakkına itiraz etti. Asrın Anlaşması'nın ise bütün zorluklara rağmen imzalanması İran ve Azerbaycan ilişkilerinde tekrar soğukluğa neden oldu (Souleimanov, Ditych, 2007: 101-15).

Bağımsızlık sonrası Azerbaycan'ın Hazar denizinde sahip olduğu enerji kaynaklarına Batılı ülkelerin büyük bir merak göstermesi ve bunun sonucunda anlaşmaya varılması İran'ın mevcut bölgede, bölge dışı devletlerin faaliyetlerine sıcak bakmamasına neden olmuştur. Bölgeye duyulan büyük merak, Hazar'a kıyıdaş ülkelerin- RF, İran, Türkmenistan, Kazakistan'ın pay edinme isteğine sebep olmuş ve bu konuda Hazar'ın ilk önce fiziki özelliği- deniz mi yoksa göl mü olduğu sorunsalı ortaya atılmıştır. Azerbaycan'ın Sovyetler döneminde Hazar denizini kullanma hakkı İran ve Sovyet Rusya arasında bölünmüştü. Bu nedenle Azerbaycan bütün doğal gaz ve petrol rezervleri kullanım hakkından mahrumdu. Bağımsızlık süreci ile birlikte Hazar'a kıyıdaş ülkelerin Hazar'a olan pay iddiaları ile Batılı devletlerin bu rezervlerle ilgili işbirliğine girmesi süreci başlamış olup ve bu durum İran'ı oldukça rahatsız etmiştir. Kıyıdaş ülkelerin

Hazar'a olan iddiaları adil bir paylaşımından çok, zengin kaynakları ülkelerin kendi menfaatleri doğrultusunda bölmekten yana olmuştur. Statü ile ilgili devletlerin kendi argümanları mevcuttur: İran Hazar'ın göl olduğu ve kıyıdaş ülkeler arasında eşit oranda yani her kıyıdaş ülkeye %20 pay verilmesi gerektiğini söylemektedir. Bununla İran aslında bölgeye uzanan üçüncü devletlerin faaliyetini kısıtlamaya ve bölgedeki gücünü kaybetmemeye yönelik politik strateji uygulamaya çalışmıştır. Azerbaycan ise, Hazar'ın fiziki statüsünün deniz olduğu ve her kıyıdaş ülkenin Hazar deniz tabanı ve su yüzeyine egemen devletler olarak ulusal sektörlere ayrılması gerektiği tezini savunmuştur. Bu anlamda İran ve Azerbaycan arasında Hazar'ın kullanım alanlarındaki anlaşmazlıklardan kaynaklanan memnuniyetsizlik söz konusudur (İşçan, 2010: 80-82). Azerbaycan Hazar'ın hukuki statüsü ile ilgili fiili olarak ulusal sektörlere bölünme argümanını kabul ederek, kendi sektöründeki rezervlere erişim politikalar yürütmektedir (Ünal, 1998: 48).

4.6.5. Rusya Federasyonu

Rusya Federasyonu SSCB dağıldıktan sonra Baltık ülkeleri, Orta Asya ve Kafkaslarda küresel değişim sonucunda güç dengesini yeniden restore etmek amacıyla “*Yakın Çevre Doktrinini*” geliştirmeye çalışmıştır. Kendini eski SSCB'nin mirasçısı gören RF bu doktrin ile BDT'ye dahil olan ülkeleri açık şekilde olmasa da siyasi, askeri ve ekonomik alanlarda RF iradesine bağımlı hale getirme amacı gütmüştür (Keskin, 2015: 45-6).

BDT üyeleri için tasarlanmış olan Başkanlık Emri'nde, RF'nin bu kuruluşa yönelik politikaları şu şekilde açıklanmıştır:

- a. RF'nin bölgeye yönelik nüfuzunu sağlamlaştırmak;
- b. BDT bölgesine yönelik üçüncü devletlerin nüfuzunu minimize etmek;
- c. Bölge çatışmalarının önlenmesi, söz konusu çatışma olasılığını BDT çerçevesinde barışçıl yollarla çözümlenmesi;
- d. BDT ülkelerinde Rusların veya Rus vatandaşlarının can güvenliğinin korunması (İşyar, 2004: 544).

RF için BDT dış politikada özel konuma sahipti. Kapsama alanına Kafkasya bölgesinin, özellikle Bakü rezervlerinin de dahil olduğu bu kuruluş, RF dış politikasının temel stratejilerini belirleyen önemli bir husustu.

RF hedeflediği politika amaçlarını hayata geçirebilmek için esas olarak iki araç kullanmıştır: (İşyar, 2004: 545)

1. Rusya tarafından askeri ve ekonomik etkileşimin sağlanması, özellikle Hazar havzasına kıyıdaş ülkelerin Rusya'ya askeri, ekonomik ve siyasi konularda bağımlı kalması;
2. Kendine eski SSCB bölgesinde barış ve istikrarın korunması sıfatıyla özel BDT barışı koruma misyonunu belirlemesi sonucunda olası çatışma durumunda bizzat müdahale yetkisinin uluslararası olarak tanınmasını sağlamaktır.

Bağımsızlık sonrası Azerbaycan Devlet Başkanları tarafından uygulanan RF'ye dönük politikalar dört dönemi kapsamaktadır;

- a) İlk dönem RF eksenli politika yürüten A. Mütallibov'un iktidarı;
- b) E. Elçibey'in RF ve İran karşıtı, Batı ve Türkiye eğilimli dış politika uygulamaları;
- c) H. Aliyev dönemi denge prensibini sağlayan politika stratejileri;
- d) İ. Aliyev dönemi denge prensibini temel alan çok taraflı dış politika uygulamaları.

Eski Sovyet Azerbaycan'ın sonuncu ve yeni bağımsızlığını kazanan Azerbaycan'ın ilk Cumhurbaşkanı A. Mutallibov dönemi dış politika uygulamaları merkez Moskova'nın izlerini taşımaktaydı. Ermenistan'la yaşanan savaştaki kayıplar ve Azerbaycan vilayetlerinin işgali durumundan Mutallibov'u mesul gören Azerbaycan halkı iktidarına son verdi. RF'de Boris Yeltsin dönemine denk gelen E. Elçibey dönemi ise Türkiye'ye olan aşırı yönelimi ve Batı ile ilişkileri, RF ve İran karşıtı tavırları ile Moskova'nın tepkisini kazanmış ve savaşta Ermenistan'a destek vermesi ile sonuçlanmıştır. H. Aliyev iktidarı ile ilişkiler nispeten normalleşme sürecine girmiş, 2000'de Putin'in Başkanlık döneminde Azerbaycan ve RF arasında çok taraflı işbirlikleri ile taçlanmıştır. İ. Aliyev dönemi uluslararası işbirliklerinde çok yönlü politik uygulamaların içerisinde RF ile ilişkiler özellikle Dağlık Karabağ Sorunu açısından büyük öneme sahip görülmektedir (Canar, 2012: 26).

Kronolojik açıdan SSCB sonrası RF- Azerbaycan ilişkilerinde tarihi dönüm noktaları aşağıdaki gibidir:

- a) 1992-2000 Boris Yeltsin dönemi;
- b) 2000-2008 Vladimir Putin Dönemi;
- c) 2008-2012 Rusya- Gürcistan savaşının Güney Kafkasya'ya etkileri.

B. Yeltsin dönemi yakın normal ilişki düzeyinin hatta düşmanlığa kadar ilerlemesi ile kaydedilmiştir. Özellikle Azerbaycan'ın Türkiye üzerinden Batı'ya doğru entegrasyonu ve bu süreçte Türkiye ile yakın ilişkileri (BTC projesi, NATO ile arzulan işbirliği)

Yeltsin kendine tehdit olarak algılamıştır. V. Putin dönemi Azerbaycan ve RF ilişkileri daha çok pragmatik karaktere sahip olmuş özellikle ekonomi alanında işbirliğine olumlu yaklaşmıştır. Putin dönemi Azerbaycanla ilgili RF'nin yakın ilişki kurmasına iki temel faktör sebep olmuştur; a) RF- Çeçenistan savaşında Azerbaycan'ın desteğini alması; b) Ekonomik çıkarların politik çıkarlardan daha önemli olduğu kanaatine varılması. Putin ve H. Aliyev arasındaki pragmatik politikalar İ. Aliyev döneminde de kaldığı yerden devam etmiştir (Valiyev, 2011: 134).

Putin döneminde Azerbaycan'la ilişkiler ise üç ana tema üzerinde şekillenmiştir;

- 1) Dağlık Karabağ Sorunu;
- 2) Ekonomik ve askeri işbirliği;
- 3) Hazar Denizinin hukuki statüsü sorunu.

Bağımsızlık sonrası Güney Kafkasya'da yaşanan siyasal atmosferin Batı'ya doğru yönelimi ve uluslararası kuruluşlarla işbirliği ile küresel dünyaya entegrasyonu temel alan politik uygulamalar, RF'nin kendisine karşı bir birleşme tehdidi algılamasına sebep olmuştur. Bu konuda duyulan endişe, diğer Güney Kafkasya ülkesi Ermenistan'la giderilmeye çalışılmış ve RF'nin ortağı olarak yedi Azerbaycan vilayetinin dahil olduğu Dağlık Karabağ bölgesinin Ermenistan statüsüne geçirilmesinde RF'den destek görmüştür (Mammadov, 2013: 77). Dağlık Karabağ Sorunu'nda Minsk Grubu eş başkanı olarak atanan RF'nin Ermenistan üzerindeki etkisi dikkate alınarak bölgeye yönelik çözüm politikalarında önemli partner olarak değerlendirilmektedir. Ancak şu zamana kadar sorunun çözümü ile ilgili herhangi bir ilerleme kaydedilmemesi, RF'nin arabuluculuktan çok, çatışma durumunun sürdürülmesinde bilerek meraklı olduğu ve böylelikle statükoyu korumak niyeti olduğu düşünülmektedir. Azerbaycan için sonuncu dönüm noktası ise 2008 RF- Gürcistan savaşı olmuştur. RF bu savaş sonrasında Gürcistan'a bağlı olan, Abhazya ve Güney Osetya vilayetlerinde kontrolü ele geçirdi. Bu dönem Azerbaycan ve Gürcistan'ın Batı ile ilişkilerinin sıcak olduğu dönemdi ve bu etkileşim RF'nin Güney Kafkasya'da hala hegemonyasını sürdürdüğünü göstermesi açısından önemli değerlendirilmektedir. Bağımsız Gürcistan vilayetlerinin dünyanın gözü önünde RF tarafından alıkonmasını Azerbaycan halkı kendi devletinin istikrarı ve egemenliği açısından bir tehdit olarak algılamıştır (Valiyev, 2011: 137). RF bu savaşla Güney Kafkasya'nın iki önemli devletinin Azerbaycan ve Gürcistan'ın Batı ile, yani

bölge dışı aktörler ile, BM, AB, NATO gibi işbirliklerinin devam etmesi durumunda karşılaşılabilecekleri tepkiyi gösterme amacı taşımıştır.

Azerbaycan ve RF arasında bir de Hazar Denizi'nin hukuki statüsü meselesi vardır. Hazar Denizi 1813'de İran ve Çar Rusyası savaşı sonrası imzalanan Gülistan Antlaşması ile, Çar Rusyası'nın egemenliği altına alınmış, ancak İran'a askeri donanma dışında gemicilik hakları tanınmıştı. 1828 Türkmençay Antlaşması ise Çar Rusyası'nın Hazar Denizi'nde ve Kafkasya'da tek egemen güç olarak tanınması ile sonuçlanmıştı (İşcan, 2010: 69). Bağımsızlık sürecinde Hazar Denizi'ne kıyıdaş ülkelerin ekonomik alanda kalkınmalarına büyük avantaj sağlayacağı kanaatinde olan devletler, Hazar'ın paylaşımında sorunlu bölgeler ortaya atarak, daha çok kullanım amacı gütmeye çalışmışlardır. Ancak, RF ve Azerbaycan arasında 2002'de imzalanan anlaşmaya göre Azerbaycan ve RF Hazar Denizinde kendilerine ait bölgelerin ulusal sektör olarak bölünüp kullanılması konusunda ortak karar kabul etmişlerdir (Gregory, 2002). Günümüzde de Hazar bu statü ile- ulusal egemenlik konusunda hukukunu sürdürmektedir.

4.6.6. Türkiye

Ortak etnik, kültürel ve dil bağları olan Azerbaycan ve Türkiye ilişkileri uzun tarihe dayanmaktadır. Azerbaycan ve Türkiye arasındaki ilişki dünyada başka hiçbir devletin birbirine kullanmadığı “*bir millet, iki devlet*” söylemi kadar samimi ve yakındır. Bu yakınlık ilişkisi herhangi siyasi politik menfaate dayalı olmayan, ortak tarih ile açıklanabilir.

Şekil 2: 21 Haziran 1918 Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin ilk bayrağı

Sovyetler Dönemi'nde Azerbaycan dış ilişkilerinde kendi adına karar alma yetkisinden mahrum olarak Moskova'nın iradesini koşulsuz yerine getirmekte idi. Herhangi bir özgür karar alma yetkisi olmasa bile, Türkiye ile ilişkilerinde iki kardeş millet arasında her zaman için bir gönül bağı söz konusu olmuştur. 1918'de kendi bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan Halk Cumhuriyeti bayrağı,⁵¹ ortasında beyaz hilal ve sekiz köşeli yıldızın olduğu kırmızı renkli 1844 öncesi Osmanlı İmparatorluğu'nun bayrağı olmuştur. Azerbaycan, kendisini Türk dünyasının bir parçası olarak nitelendirdiği gerekçesiyle bu bayrağı resmi devlet bayrağı olarak kabul etmiştir. Ancak, dünya kamuoyunun verdiği tepki ile sonradan bayrağa ilave edilen mavi ve yeşil renk ile bayrak asıl anlam bütünlüğüne kavuşmuştur.⁵² 1990'larda Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla Azerbaycan ve Türkiye arasında siyasi gelişmeler söz konusu olmuştur. Bu dönemin özellikle Başbakanı Süleyman Demirel'in Sovyetler döneminde Bakü'ye yaptığı resmi ziyaretlerde kendini göstermekte idi. Dönemin Başbakanı A. Mutallibov'un da Türkiye'ye resmi ziyaretlerde bulunması iki devlet arasındaki ilişkilerin gelişmesine ivme kazandırmıştı (Aydın, Balım, 2012: 318). Bağımsız Azerbaycan'ı uluslararası arenada tanıyan ilk ülke Türkiye Cumhuriyeti olmuştur. Bu açıdan Azerbaycan ve Türkiye arasındaki ilişkiler ilk kez 1991 bağımsızlık döneminde resmiyet kazanmıştır (Bölükbaşı, 1997: 83). Özellikle o zaman iktidarda olan E. Elçibey'in Türkiye yönelimli

⁵¹https://www.google.com.tr/url?sa=i&source=images&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwi2p9ijjXhAhX86OAKHTbIAQUQjRx6BAgBEAU&url=http%3A%2F%2Fwww.wikiwand.com%2Ftr%2FAzerbaycan_Demokratik_Cumhuriyeti&psig=AOvVaw31WZSlmkaij4sG1K7zGsfK&ust=1554971166562564.

Erişim Tarihi: 11. 10.2018

⁵²Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev, Prezident Kitabxanası: *Bayraq*, <http://axc.preslib.az/az/page/6HvLQhaeJq>. Erişim tarihi: 11.10.2018.

dış politika stratejisi uygulaması, Türkiye ile bütünleşme arzusu iki devlet arasındaki ilişkilerin eskiden gelen özlemle birlikte uyanmasına sebep olmuştur (Mammadov, 2013: 90-1).

Bağımsızlık sonrası Azerbaycan'ın Ermenistan ile yaşanan savaş durumunun tırmanması sonucunda Türkiye'den manevi destek görülmüştür. Hocalı olayları ve sonrasında Azerbaycan topraklarının Ermeniler tarafından işgali, Türkiye'nin kati karar almasına-1993'de Ermenistan ile sınır kapılarını kapatmasına neden olmuştur (Gökçe, 2011: 1120). Azerbaycan ve Türkiye arasındaki ilişkiyi şekillendiren diğer önemli bir unsur, Azerbaycan'ın sahip olduğu enerji kaynakları olmuştur. Azerbaycan kendi doğal rezervlerini uluslararası pazarlara taşıyan önemli transit ülke rolü olması açısından Türkiye'ye, Türkiye ise böylesine zengin rezervlerden kendi ekonomisine de faydalı olacak getirilerden dolayı Azerbaycan'a ihtiyaç duyması söz konusu olmuştur.

20 Eylül 1994'de Azerbaycan Hazar'ın kendine ait bulunan doğal rezervlerini Avrupa'ya ulaştırmak adına yaptığı Anlaşmada Türkiye de pay almaktadır. Bu, bağımsızlık sonrası Azerbaycan'ın ilk kez uluslararası toplum ile karşılıklı işbirliği yaptığı ve açıldığı bir anlaşmadır ve bundan dolayı anlaşmanın önemine vurgu yapmak amacıyla projeye "*Asrın Anlaşması*" adı verilmiştir. ABD, Japonya, Norveç, RF, Suudi Arabistan petrol şirketlerinin yaptığı anlaşmada Türkiye, TPAO (*Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklık*) şirketi ile ilk kez Hazar enerji kaynaklarından pay alma hakkına sahip olmuştur. Bunun ardı sıra, 4 Haziran 1996- *Şah Deniz*, 2 Haziran 1998 *Kürdaşı*, 21 Temmuz 1998 *Araz*, *Alov* ve *Şerg* isimli büyük doğal rezerv kaynakları ile ilgili Azerbaycan ve Türkiye ilişkilerini gelecekte daha da pekiştirecek ortak işbirliği konusunda anlaşmalar yapılmıştır (Mesimov, 2001: 281).

Azerbaycan ve Türkiye arasında çoğunlukla ekonomik, politik, askeri ve sosyo-kültürel işbirlikleri söz konusu olmuştur. Önceliğinde ekonomik beraber büyümeyi hedefleyen iki kardeş ülke arasında BTC petrol boru hattı, BTE doğal gaz boru hattı, BTK demiryolu, Şahdeniz gibi büyük enerji kaynaklarının Avrupa pazarına ulaşmasını hedefleyen TANAP gibi dev projeler hayata geçirilmiş, bu projeler ortaklık konusunda büyük gelişmelere vesile olmuş ve ülke ekonomisine büyük getiriler kazandırmıştır (Dikkaya, Özdemir, 2015: 154).

12 Kasım 2003'de H. Aliyev'in vefatı nedeni ile bütün dikkatler Azerbaycan ve Türkiye ilişkilerinde yeni bir dönemin başladığı tartışmalarına ve iki kardeş ülke arasındaki gelişmelerin geleceği hakkındaki endişelere yol açmıştır. Ancak İlham Aliyev

Dönemi mevcut dış politika hattını izlemiş ve iki kardeş ülke arasındaki işbirlikleri kaldığı yerden büyük hızla devam etmiştir. Temel endişeler giderilmiş, Türkiye Dağlık Karabağ konusunda Azerbaycan'ı destekleyen tavrını sürdürmüştür. 1998'de ise Ankara Deklarasyonu ile planlanan, 2006'da Gürcistan'ın da katılımı ile gerçekleşen ilk Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol hattı'nın Azerbaycan'ın Sangaçal bölgesinden, Türkiye Ceyhan'a buradan ise Avrupa'ya pazarlanması gerçekleştirilmekle iki ülke arasındaki ilişki ekonomik güç potansiyeline de dönüşmüştür. BTK projesinin de aynı şekilde Azerbaycan için önemi büyüktür. Azerbaycan'ın İran yolu ile Avrupa'ya yük taşınması sonucunda oluşan İran'a bağımlılık sona erecek ve kendi topraklarının projeden büyük pay alması sonucunda maddi açıdan daha fazla gümrük geliri elde edecektir (Bagırzadeh, 2019: 13).

Dolayısıyla bu projeler ve işbirlikleri yalnız Azerbaycan ve Türkiye arasında devlet bazında yapılan ekonomik işbirliği niteliği taşımayıp hem Karadeniz-Hazar Havzaları'nın değerlendirilmesi açısından hem de bölge ülkelerinin ekonomik kalkınması ve Avrupa ekonomik platformuna entegrasyonu sağlayan stratejik öneme sahip işbirlikleridir (Bagırzadeh, 2019: 5).

Diğer önemli bir işbirliği ise Türkiye'nin de üyesi olduğu NATO ile Azerbaycan ilişkilerinin gelişmesi ve askeri gücünün dünya standartlarına uygunlaştırılması için görülen faaliyetlerdir. NATO'ya üye olan Türkiye, Azerbaycan'ın ekonomik yapılanmasının yanı sıra askeri ve siyasal anlamda kendini geliştirmesine ve NATO'yla ilişkileri ileri düzeye taşımakta en büyük destekçi ülke konumundadır. Azerbaycan ve Türkiye arasında imzalanan askeri işbirliği anlaşmalarıyla, Türkiye Azerbaycan'a askeri eğitim imkanları sağlamaktadır. Buradaki asıl amaç hem bölgenin güvenliğini tehdit edebilecek durumlara karşı savunma mekanizmasının geliştirilmesi, hem de NATO'ya entegre sürecinde eğitilmiş birimlerin mevcudiyetini sağlamaktır. Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) askeri eğitim için gerekli araçların temin edilmesi ve askeri eğitim sistemini sağlamlaştırma amacıyla Azerbaycan'a yardımlarda bulunmaktadır. Bunlara örnek olarak, Türkiye askeri liselerinde, okullarında akademik birimlerinde Azerbaycan vatandaşı olan subayların eğitim görmeleri gösterilebilir. Bu destek sonucunda Azerbaycan Yüksek Harp Okulu 2001'de NATO standartlarına uygun ilk mezunlarını vermiştir (Askerzade, 2009: 5).

Azerbaycan ve Türkiye arasında ciddi bir gerilim 2009 tarihinde yaşanmıştır. Bu durum Türkiye'nin bölge devletleriyle ilişkilerini düzenlemesi üzerine Ermenistan'la da ilişkilerin normalleşmesi ve sınır kapılarını açma isteği üzerine başlamış ve alınan karar

Azerbaycan'ı hayal kırıklığına uğratmıştır. Normalleşme süreci adına Bursa'da Türkiye ve Ermenistan arasında oynanacak olan futbol maçına Azerbaycan bayraklarının sokulmaması, stadyumda açılan Azerbaycan bayraklarının insanların ellerinden alınarak çöp kutularına atılması Azerbaycan'ın Türkiye'ye Bayrak Notası vermesine sebep olmuştur. Bakü'nün ise Azerbaycan'ın Bayrak kanunu temel alınarak verdiği kararlar, Bakü'deki Türk Şehitliğinde Türkiye bayrakları indirilmiştir.⁵³ Yaşanan Bayrak Krizi sırasında Azerbaycanlı diplomatların Ankara'da TBMM'ye resmi ziyarette bulunmaları konunun ciddiyetine vurgu yapmakta idi. Ancak eski T.C. Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun resmi Bakü ziyareti anlaşmazlıkların ortadan kaldırılmasına iki ülke arasında ilişkilerin normalleşmesine sebep olmuştur. Söz konusu duruma dış etkenler kamuoyunda farklı yansımalarla bu ilişkilerin ileri düzeyde bozulmasına sebep olmak niyetinde olmuştur. Ancak Azerbaycan- Türkiye ilişkileri dünya kamuoyunda iki ülkenin kardeşlik bağınına dikkat çekmiş örneğin Eurovision şarkı yarışmasındaki birinciliğinde, yarışmadan elenen Türkiye'ye destek amacıyla Azerbaycan'ı temsil eden şarkıcının elinde Türk bayrağı ile sahneye çıktığı görüntü ile bir daha milli seviyede bu bağın kopmayacağı anlaşılmıştır. Ayrıca 16 Ağustos 2010 yılında Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün Bakü ziyaretinde iki ülke arasında "Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması" imzalaması ilişkilerin stratejik alanda derinleşmesini hedef edinmiştir. Bu anlaşmanın 12. Maddesi "Enerji Alanında Ortak Komisyon"un oluşturulmasını ve karşılıklı işbirliğini resmi düzeyde derinleştirme amacını kapsamaktaydı. 15 Eylül 2010 Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan ve Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İlham Aliyev arasında genellikle enerji politikalarını kapsayan "Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi"nin kurulmasına ve faaliyet uygulamalarına ilişkin anlaşma imzalanmıştır. 2017 yılı itibariyle Türkiye TPAO, Azerbaycan enerji kaynaklarında 3 adet arama, geliştirme, üretim ve 2 adet boru hattı projesinde yer almıştır (Aslanlı, 2018: 19). Genellikle enerji politikaları öncülüğünde ticaret, tarım, nakliyat, v.b. alanlarda işbirliği içerisinde ilişkileri üst düzeye taşıyan Azerbaycan ve Türkiye, işbirliği konusunda güvenilir ortaklardır.

---

⁵³CNN Türk: *Azerbaycan ile bayrak krizi sona erdi*, 28.10.2009,

<https://www.cnnturk.com/2009/dunya/10/27/azerbaycan.ile.bayrak.krizi.sona.erd/549485.0/index.html>.

Erişim tarihi: 15.12.2018.

Tarihi bağları nedeniyle de yakın olan Azerbaycan ve Türkiye arasında, 28 Mayıs 2018 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ve 15 Eylül 2018'de, zamanında 1918 yılında Nuru Paşa'nın önderliğinde Kafkas İslam Ordusu ve Azerbaycan Ordusunun Bakü'nün Bolşevik istilasından kurtarılmasının 100. Yıldönümü nedeniyle Bakü'de düzenlenen resmi törendeki birlik ve beraberlik duruşu uzun süre konuşulmuştur. Törende Azerbaycan askerlerinin yanı sıra Türk Silahlı Kuvvetleri askerlerinin süvari, Türk Hava Kuvvetleri akrobasi timi Türk Yıldızları'nın Bakü semalarında akrobasi gösterileri yer almıştır. Törende yer alan Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı R. T. Erdoğan konuşmasında *“Azerbaycan'ın bağımsızlığı uğruna canlarından olan şehitleri Azerbaycan ve Türkiye kardeşliğinin ebedi nişanesi olarak nitelendirirken, 1132 Türk şehit mezarıyla Türkiye'den sonra en fazla şehitlerimizin ve şehit mezarlarımızın bulunduğu ülkedir Azerbaycan”*⁵⁴ diyerek iki ülke arasındaki tarihi ve ulusal birliği ve beraberliği özetlemiştir.

---

⁵⁴Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Resmi İnternet Sitesi, <https://tccb.gov.tr/konusmalar/353/98629/baku-nun-kurtulusunun-100-yil-donumu-torende-yaptiklari-konusma>, Erişim tarihi: 20.10.2018.

5. Sonuç

1980'li yılların sonlarında dünyada yaşanan siyasi ve iktisadi gelişmeler sonucunda SSCB'de uygulanan sosyalist sistem çökmüştür. Bu dönem, Sovyetler Birliği'nin gerek Soğuk Savaş'ta yıpranması, gerekse Sovyetler Birliği'ne dahil on beş müttefik cumhuriyetin bağımsızlık mücadelesi vermesi ile birlikte dağılma süreci hızlandı (Ekici, 2017: 65). SSCB'nin dağılması 20. yüzyılda siyasi dönüşümün doğurduğu en büyük sorun idi. Siyasi literatüre “Bağımsızlıklar Geçidi” olarak geçen bu süreç SSCB'nin dağılması sonucunda art arda bağımsızlıkların ilanı ile sonuçlanmıştır. Azerbaycan Parlamentosu Bağımsızlık Belgesi'ni 17 Kasım 1991'de imzalayarak, kendi egemenliğini resmen ilan etmiştir (Göl, 2016: 166). Bağımsızlık sonrası Azerbaycan'ın dış politikasını şekillendiren temel unsur, uluslararası kuruluşlara üyelik yolu ile uluslararası topluma entegre olmak olmuştur.

Bağımsızlık sonrası tek taraflı Batı'ya dönük dış politika izleyen Azerbaycan, yeni bir entegrasyon sürecine dahil olmuştu. Yeniden yapılanma süreci içerisinde Azerbaycan; egemenlik, toprak bütünlüğü, diplomasi, demokrasi, insan hakları gibi önemli hususlarda uluslararası toplumun temelini oluşturan batı değerlerinden yararlanmaya ihtiyaç duymuştur. Uluslararası kuruluşların iletişim faaliyetleri sonucunda SSCB'nin dağılması ile bağımsızlığını kazanan ülkelerin Batı ile entegrasyon süreci hızlanmıştır.

Bu çalışmada, bağımsızlık sonrası Azerbaycan'ın çok taraflılık ilkesine dayalı olarak geliştirilen dış politikası İngiliz Okulu uluslararası toplum teorisine göre incelenmiş ve sonuç bölümünde Buzan'ın İngiliz Okulu'nun uluslararası toplum teorisini oluşturan temel kurumlarına göre Tablo 5'te özetlenmiştir. Buzan'ın “*Birincil ve İkincil Kurumlar*” olarak belirlediği bu sınıflandırmaya göre Birincil Kurumlar uluslararası toplumun varoluşu için gereken normatif kuralları kapsarken, İkincil Kurumlar (rejimler ve uluslararası kuruluşlar) toplumun ve devletin işbirliğini tetikleyen ve düzenleyen kuralları kapsamaktadır. Aslında Birincil ve İkincil Kurumlar birbiriyle etkileşim içerisinde olup, İkincil Kurumlar Birincil Kurumların sosyal yapıdaki bazı boşluklarını doldurmak amacıyla, uluslararası toplumdaki düzen ve istikrarın sağlanmasına katkıda bulunmaktadır. Uluslararası toplum kavramı açısından, ortak değerler olan demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü bağlamında; Batı kültürüne ve Avrupa coğrafyasına dahil olmayan; Orta Doğu, Kafkaslar, Balkanlar vb. bölgeler de ortak işbirliği içerisinde etkileşimde bulunabilmektedir (Dereli, 2014: 106-107).

Tablo 5. İngiliz Okulu kurumları açısından Azerbaycan'ın değerlendirilmesi

Birincil Kurumlar		İkincil Kurumlar (Azerbaycan için Örnekler)
Esas Kurumlar	Türetilmiş Kurumlar	
Egemenlik	Müdahale Etmeme Uluslararası Hukuk Tam Bağımsızlık	BM Genel Kurulu UCM, UAD, Hazar Rejimi
Ülkesellik	Sınırlar <i>Azerbaycan/ Ermenistan Çatışması</i>	Bazı Barış Güçleri (<i>AGİT Minsk Grubu</i>)
Diplomasi	İki Taraflılık Çok Taraflılık	Elçilikler BM Konferansları, AB Doğu Ortaklığı Programı, BTC, BTE, BTK, TANAP, TRACECA, INOGATE, NATO- BİO Projeleri, KEİ
Büyük Güç Yönetimi	İttifaklar Savaş Güç Dengesi	AB, Avrupa Konseyi, NATO BMGK
İnsanların Eşitliği	Güç Dengesi İnsan Hakları İnsani Müdahale	BMMYK
Piyasa	Serbest Ticaret Finansal Serbestleşme Hegemonik İstikrar	DTÖ, MFN Anlaşmaları IBRD, IMF, BIS, KEİ Teşkilatı
Milliyetçilik	Halkın Egemenliği Demokrasi <i>Azerbaycanlı İdeolojisi Sosyokültürel faaliyetler</i>	Türk Keneşi, İslam İşbirliği Teşkilatı, UNESCO, UNICEF
Çevre Bilinci	Türlerin Korunması İklim İstikrarı	CITES, İDÇS Kyoto Protokolü, Montreal Protokolü IPCC

Tablo 5’de, bağımsız Azerbaycan’ın çok taraflı dış politika stratejisi, İngiliz Okulu uluslararası toplum temel değerleri ve kurumlarına göre ifade edilmektedir. Tabloda İngiliz Okulu açısından temel görülen esas kurumlar olarak; egemenlik, ülkesellik, diplomasi, büyük güç yönetimi, eşitlik, milliyetçilik, piyasa, çevre bilinci gösterilmektedir. Esas kurumlardan türeyen diğer kurumlar ise uluslararası toplumun istikrarını ve birlikteliğini sağlayan önemli unsurlardır. İkincil kurumlar ise Azerbaycan’ın üye ve taraf olduğu kuruluşlar, anlaşmalar ve rejimler ile örneklendirilmiştir. Azerbaycan jeopolitik konumu ve dış politika öncelikleri nedeniyle bağımsızlık sonrasında bir denge politikası izlemiş ve bunu sadece batısındaki devletlerle ve uluslararası kuruluşlarla işbirliği sonucunda yapması mümkün olmamıştır. Kafkaslar ve Avrasya’daki diğer güç dengelerini ve işbirliklerini de gözetmek durumundadır. Uluslararası toplumda kendine bir yer edinmeye çalışan Azerbaycan, enerji ve politika alanında, çok taraflı değerlerden yararlanmayı daha akılcı bulmuş, bu yönüyle uluslararası toplum teorisinin realist ve liberal görüş arasındaki orta yol olma politikası, Azerbaycan için de liberal değerlerin benimsenip rasyonel bakış açısına göre stratejiler uygulanması şeklinde gerçekleşmiştir. Bağımsızlık sonrası Azerbaycan’ın uluslararası topluma entegrasyonu dış politikasında uluslararası kabul gören değerleri temel alan stratejiler uygulamakla mümkün olmuştur. Ancak Avrasya Bloğu’nu da gözardı etmeyecek, özellikle RF ile ilişkilerine de mesafe koymayacak dış politika izlemeyi tercih eden Azerbaycan, ülkenin ekonomi ve demokrasi açısından gelişimi için Avrupa ve genel olarak Batı ile ilişkilerini de çoktaraflı ve dengeli bir şekilde devam ettirmiştir. Büyük güçlerin bölge devletleri üzerinde büyük nüfuza sahip olmaları, Azerbaycan’ın belli bir zaman sonra entegrasyon eğiliminden daha çok, pragmatik çok taraflı dış politika uygulamasına sebebiyet vermiştir. Buna örnek olarak, Azerbaycan’ın AB ile ilişkileri gösterilebilir. Azerbaycan ile enerji politikalarını hayata geçiren AB, Azerbaycan için günümüzde entegrasyon objektifinden ziyade ortak işbirliği perspektifi geçerlidir.⁵⁵

Azerbaycan’ın egemenlik kurumuna bağlılığı BM üyeliği, BM Uluslararası Ceza Mahkemesi, BM Uluslararası Adalet Divanı ile ilişkileriyle örneklendirilebilir. Uluslararası hukuk konusunda gösterilen hassasiyet kendini Hazar Denizi’nin statüsü konusunda diğer kıyıdaş devletlerle (İran, Kazakistan, RF, Türkmenistan) bir anlaşmaya varılması noktasında göstermektedir. Azerbaycan ve Ermenistan arasında yaşanan savaş

---

⁵⁵ Geniş bilgi için Ek 1’deki mülakat notlarına bakınız.

durumu ve devletlerin Dağlık Karabağ Sorunu, bağımsızlık sonrasında bu devletlerin dış politika gündeminde temel konu olarak kendine yer edinmiştir. Sorunun çözümüne yönelik faaliyetlerde bulunan iki devlet, meselenin hukuki ve siyasi önemini dünya kamuoyuna taşımak için uluslararası kuruluşların yardımına ihtiyaç duymuştur. Bu sorunun çözümünde de uluslararası hukukun temel çerçeveyi oluşturması beklentisi bulunmaktadır. Ülkesellik kurumuna göre Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü tehdit eden Ermenistan ile yaşadığı savaş durumunu sonlandırmak amacıyla bölgeye barış güçlerinin temin edilmesi gerekmektedir. Bu görevi AGİT çerçevesinde faaliyet gösteren Minsk Grubu üstlenmiştir. Uluslararası hukuk kuralları çerçevesinde hareket eden bu kuruluşlar, bölgede istikrarın sağlanmasına hizmet etmektedir.

Uluslararası toplumun temel kurumlarından olan diplomasi, ulusların etkileşimini sağlayan devletler arası ilişkilerde büyük önem arz etmektedir. Diplomasi devletler arasında ikili ve çoklu ilişkileri ve etkileşimi sağlayan resmi kanallardan oluşmaktadır. Ayrıca bölgesel veya uluslararası projeler ve kuruluşlar çoktarafli diplomasi faaliyetlerine ev sahipliği yapmaktadır. AB, BM, NATO gibi uluslararası alanda büyük nüfuza sahip kuruluşlarla olan işbirlikleri, hem ülke ekonomisine hem de istikrarına büyük destek vermektedir. BM Konferanslarına katılım, AB Doğu Ortaklığı Programı, AB Twinning programı, BTC, BTE, BTK, TANAP, TRACECA, INOGATE, NATO- BİO, KEİ gibi çok tarafli projeler Azerbaycan'ın diplomatik faaliyetlerinin göstergeleridir.

Kafkaslar'da büyük güç yönetiminin dinamikleri, bölgesel sorunlar ve çatışma sonrasında kendini göstermiştir. Dağlık Karabağ Sorunu Azerbaycan'ın bağımsızlık sonrası dış politika gündemini belirleyen temel konu olmuştur. Dış politikasını uluslararası toplumun değerlerine göre geliştiren Azerbaycan'ın siyasi faaliyetleri ele alındığında ilişkilerin ortak çıkarlar doğrultusunda geliştiği görülmektedir. Nitekim liberal toplumlarda öngörülen insan hakları, hukukun üstünlüğü gibi temel prensiplerin uluslararası toplumun genelinde yeterince etkili olamadığı ve özellikle Orta Doğu, Balkanlar ve Kafkasya Bölgeleri açısından diplomasi ile askeri gücün karşılaştırılmasında ihtilafların çözümünde askeri güce eğilimin hala etkili olduğu görülmektedir (Uzer, 2017: 71). Bölgesel sorunların diplomasi sayesinde siyasi diyaloglarla çözümlenmesi ve askeri gücün bertaraf edilmesi hususunda başta NATO olmakla birlikte, barış güçlerinin çalışmaları devam etmektedir. NATO'nun BİO projesinde yer alan Azerbaycan, uluslararası terörizmle mücadele, uluslararası toplumun düzen ve istikrarın sağlanması gibi önemli operasyonlarda katılım sağlamaktadır. Tam bağımsızlık, demokrasi ve

halkın egemenliği gibi temel kavramların hayata geçirilmesinde, hukukun üstünlüğü, insan haklarının uluslararası korunması çabaları da eş zamanlı yürütülmüştür. Bununla birlikte, bağımsızlık sonrası Azerbaycan'ın milli kimliğine, egemenliğine ve istikrarına daha sıkı sahip çıkabilmesi için iktidar tarafından “*Azerbaycancılık İdeolojisi*” adında bir söylem benimsenmiştir. Bu ideoloji Azerbaycan'ın vatandaşı olan diğer milli azınlıkların veya milletlerin ayrımcılığını yapma niteliği taşıyan katı bir milliyetçilik kavramı şeklinde değerlendirilmemelidir. Zira Azerbaycan, Kafkasya'da ırk ve dini mezhep ayrımcılığı yapmayan, insanların dini ve etnik yapısından dolayı kimseyi hor görmeyen, hoş görürlü ve çok kültürlü devlet yapısına sahip bir ülkedir (Mollaer, 2004: 75).

İklim Değişiklikleri Çerçeve Sözleşmesi'ne (İDÇS) 1995'te katılan Azerbaycan, çevre bilincini arttırmak amacıyla gelişmiş veya gelişmekte olan ülkeleri kapsayan Kyoto Protokolü'ne, 18 Temmuz 2000'deki sözleşme ile taraf ülke olarak kabul edilmiştir.⁵⁶

Azerbaycan'ın düzen ve istikrar kavramları doğrutusunda diğer politikada uyguladığı stratejiler, ülkenin Batı ile etkileşiminde ve karşılıklı işbirliği kapsamında sürdürülmüş olsa da uluslararası kuruluşlardan beklentiler arzulan ölçüde gerçekleşmemiştir. Ağırlıklı olarak pragmatik uygulamalar sonucunda gelişen ilişkiler, ekonomi alanda olduğu ölçüde siyasi alanda etkili olamamıştır. Özellikle Dağlık Karabağ Sorunu ve Ermenistan ile ilişkiler bağlamında, uluslararası kuruluşlarla yapılan işbirlikleri siyasi açıdan kayda değer sonuçlara ulaşamamıştır ve donmuş çatışma durumu devam etmektedir. Bağımsızlığını kazanır kazanmaz savaşa giren Azerbaycan'ın topraklarının % 20'si işgal edilmiştir. Azerbaycan'ın ilk üye olduğu batı uluslararası kuruluşu BM ise 26 Mart 1992 tarihli toplantısında soruna doğrudan müdahale etmeme ve sorunun çözümüne yönelik faaliyetlere başlayan AGİK'i desteklediğini beyan eden karar almıştır. BM Genel Kurulu'nun aldığı bu karar öncesinde Hocalı'da 600 Azerbaycan Türk'ü şehit edilmiş, 1 milyonu aşkın insan ise yerleşim yerlerinden ayrılmak zorunda kalıp kaçkın konumuna düşmüştür. Bu olaylar tüm dünyanın gözü önünde yaşandı ve kesin talimatlar yerine BM başta olmakla birlikte uluslararası kuruluşlar ve devletler kağıt üzerinde yaşanan durumdan *rahatsızlık* duyulduğunu belirtilen kararlar vermekle yetinmişlerdir. Ancak Azerbaycan için değerli girişimler de bulunmaktadır. Örneğin binlerce insanın

---

⁵⁶Azərbaycan Respublikası Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi (2015). Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İqlim Dəyişmələri üzrə Çərçivə Konvensiyasına Azərbaycanın Üçüncü Milli Məlumatı (BM İDÇS'ne Azərbaycan'ın 3. Ulusal Raporu, Bakı,s. 8. http://www.eco.gov.az/uploads/layiheler/BMT_iqlim_dey.pdf. Erişim tarihi: 20.12.2018.

ölümüne sebep olan Dağlık Karabağ Sorunu yine uluslararası kuruluşların çabası ile “Bişkek Ateşkes Antlaşması” ile resmen durdurulmuştur. Sorunun çözümüne yönelik yapılan zirvelerde hem Azerbaycan hem Ermenistan için uzlaşmaya varılması konusunda defalarca çözüm önerileri hazırlanmış her iki ülkenin de şahsi tutumundan dolayı sonuç alınamamıştır.

Azerbaycan’ın dış politikasında uyguladığı çok taraflılık ilkesinin asıl amacı dış ilişkilerini kuvvetlendirmektir. Özellikle enerji alanında petrol ve doğal gaz yaptırımları ile elde edilen ekonomik gücü, uluslararası ve bölgesel alanlarda siyasi güce dönüştürmeyi hedef edinmiştir.⁵⁷ Dünya pazarına petrol ve doğal gaz rezervlerini taşıması ekonomik istikrarın güçlenmesine, ülkenin sosyal refahının yükselmesine neden olmuştur. Bunun yanı sıra bölge devletleri ile ilişkileri- Türkiye, Gürcistan, İran, RF ile bölgesel alanda ekonomik, ticaret, güvenlik gibi konularda işbirliği içerisindedir. Azerbaycan ve Ermenistan arasında yaşanan savaş durumunun sona ermesi uluslararası kuruluşlarca ve Batı/Avrupa- ABD- Türkiye açısından oldukça önemlidir. Özellikle AB tarafından savaşın bitmesi şartıyla ekonomik kalkınmayı destekleyen yardımların yapılacağı konusunda vaatler verilmektedir.

Bölge devletlerinden- Türkiye ve Gürcistan üzerinden petrol ve doğal gaz rezervlerini Avrupa pazarlarına taşıyan Azerbaycan; BTC, BTE, BTK, TANAP, TRACECA gibi Projelerle hem Güney Kafkasya’nın hem de Avrupa’nın enerji güvenliğine katkı sağlamaktadır. Sosyokültürel alanda işbirliklerine büyük önem veren Azerbaycan sık sık uluslararası yarışmalara (spor, müzik, bilim vb.) ev sahipliği yapmaktadır. İslam Birliği Oyunları ile Avrupa Oyunları’na ev sahipliği ederek toplumsal hoşgörüyü, çok kültürlülüğü ve ulusların birlikteliğini destekleyen yaklaşımını göstermiştir. Bu projeler uluslararası toplumla Azerbaycan’ın işbirliği ile karşılıklı etkileşimini tetikleyen önemli unsurlar olmuştur. Bağımsızlık sonrası uluslararası topluma entegrasyon süreci ile başlayan dönem, zamanla kendi değerlerine – ortak çıkarlarına göre hareket edilen dönem ile yer değiştirmiştir.

Dolayısıyla Azerbaycan, kendi milli değerleri ile uluslararası toplumun temel değerlerini, dış politika stratejilerinde eşgüdümlü unsurlar olarak kabul edip uygulamaktadır. Bu sayede belli bir coğrafi mercekten, uluslararası alana açılma sürecinde Azerbaycan uluslararası toplum kurumları vasıtasıyla diğer alanlarda da

---

⁵⁷ Geniş bilgi için Ek 1’deki mülakat notlarına bakınız.

etkileşim içerisinde olma fırsatı yakalayabilmiştir. İşbirliği içerisinde bulunduğu uluslararası kuruluşlarla uluslararası hukuk, müdahale etmeme, insan hakları gibi ortak değerler doğrultusunda oydaşma halinde bulunarak, dış politika sorunlarının çözümüne yönelik politik diyaloglarla kuruluşlarda temsil olunan diğer devletlerin de tecrübelerinden yararlanabilmiştir. Genel itibariyle Azerbaycan'ın uyguladığı dış politika stratejisi ağırlıklı olarak çok taraflı ve karşılıklı etkileşim üzerine odaklanmıştır.

Ek 1.

AB'nin Azerbaycan'daki temsilciliğinin proje yöneticisi Rza Zulfuqarzade ile gerçekleştirilen mülakat;

1. AB'nin Doğu Taraftaşlık Programı çerçevesinde AB-Azerbaycan işbirliğini nasıl değerlendiriyorsunuz?

-AB'nin Doğu Taraftaşlık Programına Azerbaycan 2008'den beri üyedir. Bildiğiniz üzere bu programa - Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan, Beyaz Rusya, Moldova ve Ukrayna dahildir. Bu ülkeler kendi aralarında AB'ye tutumlarından ve izledikleri politikadan dolayı birbirlerinden farklılaşmaktadır. Burada dikkate alınması gereken unsur bölgede büyük güce sahip RF'nin, bu ülkelerin izlediği politika stratejilerine olan tutumudur. Geçmişte zorunlu da olsa bir ilişki bağı söz konusu olduğundan baskı uygulama gücüne sahip olan RF, bu ülkeleri eski SSCB devletleri olarak benimseyip politik hamlelerini halen de gözlemlemektedir. Bu açıdan 2 ayrı gruba ayrılan devletlerden Azerbaycan, Ermenistan ve Beyaz Rusya politik kararlarında RF unsurunu dikkate alan ülkeler olarak 2. Grubu oluşturmaktadır. Tabiidir ki burada Azerbaycan, RF meyilli politika izlediğinden değil, çok taraflı, dengeli dış politika uyguladığı için bu grupta yer almaktadır. Bu programa katılımın, serbest piyasa ekonomisi, genel dünya ticaretine üye devlet olmak gibi özel sebepleri vardı. Azerbaycan aslında doğru politika stratejisi uygulamaktadır. Gürcistan, Moldova ve Ukrayna gibi ülkelerin tek taraflı Avrupa eyilimli politika izlemeleri RF'nin bu ülkelerin içişlerinde Moldova'da istikrarsızlık yaratmaya ve Gürcistan'dan Abhazya, Ukrayna'dan Kırım gibi eyaletlerinin ellerinden çıkmasına sebep oldu. Bu konuda zaten Dağlık Karabağ gibi büyük sorunu olan Azerbaycan'ın, Ermenistan'a her daim açık yardım gösteren RF'yi hafife almaması gerekmektedir. Azerbaycan için AB programları her daim açıktır. RF bu konuda, Hazar denizinden Avrupa'ya ihraç edilen doğal gaz boru hattının çekilmesinden oldukça rahatsızdır. RF baskısının olmasına rağmen, yatıştırma politikası izleyen Azerbaycan ise gaz koridoru için taşımacı ve geçiş ülke olmaya hazırdır.

2. Bağımsızlık sonrası Azerbaycan-AB ile günümüz Azerbaycan-AB ilişkilerinin konu ve hedefleri değişmiş midir? Değişim varsa hangi yönde kaydedilmiştir?

-Genel olarak Azerbaycan ve AB ilişkilerini değerlendirecek olursak üç dönemden bahsedebiliriz. İlk dönem bağımsızlık sonrası Azerbaycan AB ilişkileri daha çok savaştan mağdur kalan Azerbaycan vatandaşlarına yapılan yardım çerçevesinde olmuştur. Bu

konuda, AB genel bütçesinden savaş sonrası iyileştirme amacıyla, Ermenistan'dan kaçkın ve mecburi göçkün konumuna düşmüş 1 milyondan fazla Azerbaycanlı ve savaş sonrası çökmüş ekonomiye ayakta tutabilmek adına yapılan yardımdan bahsedebiliriz. İkinci dönem, teknik hizmetler ve yeni reformlar konusunda AB çalışanlarının Azerbaycan'da olan devlet kurumlar ile eğitim amaçlı yaptıkları işbirliğidir. Üçüncü dönem olarak ise ortaklık pozisyonunda karşılıklı işbirliği söz konusu olmuştur. Buraya Twinning programları örnek olarak gösterilebilir. Bu anlamda Azerbaycan ilk dönemde eğer AB'ye entegre konumunda değerlendiriliyorsa, günümüzde bu kendini ortaklık pozisyonunda, her iki tarafın isteği ile gönüllü yapılan işbirliği şeklinde göstermektedir.

3- AB için Azerbaycan'la işbirliği önemli midir?

-AB ve Azerbaycan arasında yapılan işbirlikleri her iki taraftan da olumlu düzeyde karşılanmaktadır. Teknik yardım, halka en iyi şekilde hizmet verme amacıyla eğitim kursları, inovasyonlar, ulaşım, taşımacılık, insani ve ekonomik yardım projeleri sunmaktadır. Azerbaycan'ın doğal rezervleri açısından AB, Avrupa piyasasına açılan en güvenilir kapı rolünü oynamaktadır. 2018-2020 Ortaklık Anlaşmasının yenilenmesi zaten iki tarafın yapılan işbirliğinden memnuniyetini ifade etmektedir.

4- Azerbaycan için AB kimliğinin önemi nedir?

-Azerbaycan'ın bu konudaki amacı, tüm üye ülkelerin birimlerini kendisinde birleştiren AB gibi eğitim, ticaret, ekonomi, kültür vb. alanlarda kullanılan gelişmiş deneyimlerden faydalanmak. AB Azerbaycan için her şeyden önce Dağlık Karabağ Sorunu için önem arz etmektedir. Şöyle ki kendisinde 28 devletin üyesi bulunan en geniş kapsamlı bir birlik kurumu ile hem kendisi hem de üye devletlerin dış politika konularının müzakere edilmesi ve ülkenin genel durumu ile yakından ilgilenme amacıyla oldukça büyük öneme sahip olmaktadır.

Azerbaycan Dışışleri Bakanlığı, AB ile işbirliği şubesinin 1. Sekreteri Elşen Abdulazimov ile gerçekteşirilen mülakat;

1-Bağımsızlık sonrası dış politika karar alma mekanizması süreci nasıl gelişti?

-Bağımsızlık sonrası karar alma sürecinin nasıl değiştiğini sorgulayabilmek için ilk önce bağımsız bir ülke olmak gerekmektedir. Azerbaycan ilk bağımsızlığını 1918’de kazandı, ancak o dönemin yetersiz koşulları ve dış baskılar gereği egemenliğini kaybetti. Dolayısıyla, 23 ay gibi kısa bir dönemde iktidarda olan yeni bir devlet dış politika da karar alma mekanizması açısından oldukça tecrbesizdi. İlk bağımsızlık dönemi dış politika konusu ülkenin tanınması ağırlıklı yürütülmüş, ancak o dönem için de pek çok ülke de yapılmayan genç bir cumhuriyet de ilklere imza atılmıştır: Doğu ve Müslüman devletleri arasında ilk Cumhuriyet, demokratik yapıya sahip üniter- laik devlet, kadınlara seçim özgürlüğü gibi. Ancak hakiki anlamda etkili dış politika hamlelerini Azerbaycan 1991’de kazandığı bağımsızlığında hayata geçirdi. Dolayısıyla Azerbaycan ilk dış politika stratejisi 1991’de hayata geirilmifitir diyebiliriz.

2-Bağımsızlık sonrası Azerbaycan dış politika strateji ve hedefi ne olmuştur?

- Demin de söylenildiği üzere, Azerbaycan 1991’de serbest politik kararlar kabul etmiştir. Bu konuda ilk yapılması gerekenler, Ermenistan ile olan savaş halinin sona erdirilmesi için karşı tarafla belli bir uzlaşı diyalogunda buluşmak ve Azerbaycan’ın toprak bütünlüğünün temin etmek olmuştur. Daha sonra tabii ki de ülke ekonomisinin daha da geliştirilmesi önemli faaliyetler arasında öncelik teşkil etmektedir.

3-Çok taraflılık ilkesinin Azerbaycan dış politikasında yeri nedir?

-Bildiğiniz zere, Azerbaycan’ın en büyük sorunu Dağlık Karabağ’dır. Bu sorunun barış çerçevesinde özümlenmesi amacıyla Azerbaycan dış politikada bir çok devletle çok taraflı şemada işbirliği yapmaya çalışmaktadır. Küresel sorun niteliği taşıyan Dağlık Karabağ Sorunu için tektaraflı politika stratejisi uygulamak hak verirsiniz ki yetersiz kalmaktadır. Azerbaycan coğrafı açıdan Doğu ve Batı bloğunun tam ortasında yer almaktadır. Tam Batı karşıtı RF’nin bu konuda tutumu başından belli idi. Dağlık Karabağ Sorunu’nda kendini kilit anahtarı konumunda duyuran RF ile ilişkiler Doğu bloğunda devam ettiği gibi, ülkenin ekonomi ve demokrasi açısından gelişimi için Avrupa ve genel

olarak Batı ile ilişkilerini de çoktarafli ve dengeli bir şekilde devam ettirmeği tercih etmektedir.

4-Azerbaycan'ın uluslararası işbirlikleri ve kuruluşlara üyeliklerinin dış politikaya yansımaları nelerdir?

-Dış politika faaliyetlerinde Azerbaycan önceliği her zaman olduğu gibi Dağlık Karabağ Sorunu teşkil etmektedir. Bu konuda bir çok devletle yapılan işbirliğinin yanı sıra, küresel etkiye sahip uluslararası kurumlarla da geniş çapta işbirliğine ilgi vardır. Bu kuruluşlarla yapılan işbirliğinde esas amaç, ülkenin kendi milli menfaatlarına uygun gelen, en doğru kararların alınmasıdır. Küresel konular da sahip olduğu büyük etkileşim ağından mütevellit, belli sorunların çözüme kavuşmasından yana bir beklentinin olduğu da aşıkardır.

Kaynakça

- Abdulla, A. El-Fellah (2007). Haydar Aliyev ve Milli Menevi Deyerler, *Bakü, Gismet yayınları*, s. 87
- Abdullayev, C. (1999). Uluslararası Hukuk Çerçevesinde Hazar'ın Statüsü ve Doğal Kaynaklarının İşletilmesi Sorunu, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 48 (1), s. 255-290.
- Ahmedov, M. (1997). Azerbaycan: Yeni Neft Erası ve Beynelhalk Siyaset, *Bakü, Elm Yayınevi*, s.15.
- Aktan, C. C. (1995). Klasik Liberalizm, Neo-Liberalizm ve Libertarianizm. *Amme İdaresi Dergisi*, 28(1), 3-32.
- Akpınar (2005). Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Ham Petrol Boru Hattı ve Türkiye Jeopolitiğine Etkileri, *GÜ, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 25 (2), s. 229-248
- Arı, T. (2014). Postmodern Uluslararası İlişkiler Teorileri-2: Uluslararası İlişkilerde Eleştirel Yaklaşımlar (1.b). Bursa: *Dora Basım Yayın Dağıtım Ltd.Şti*, s. 139.
- Askerzade, A. (2009). NATO Çerçevesinde Azerbaycan-Türkiye Askeri İşbirliği ve Bölgesel Güvenlik Sorunları, *Karadeniz Araştırmaları*, (20), Kış 2009, s.1-17.
- Aslanlı, A. (2018). Türkiye- Azerbaycan Ekonomik İlişkileri, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F.*, 25 (1), s. 19.
- Aydın, İ. ve Balım, Ç. (2012). Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Azerbaycan, Gürcistan ve Ukrayna: Türk Dilli Halklar- Türkiye İlişkileri; Ed: Çelikpala, M. (2012). Son Yirmi Yılda Türkiye'nin Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan ve Ukrayna'ya Yönelik Dış Politikası ve Bu Ülkelerdeki Faaliyetleri, *Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayını; 411*, s. 39-318.
- Aydın, M. (2013). Kafkasya'da Değişim Dönüşüm (1989-2012); Ed: Çelikpala, M. (2013). Bağımsız Gürcistan'ın 20 Yılı: Başarısız Devlet mi, Demokratik Model Ülke mi? *Kadir Has Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü*, s. 65-109.
- Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası- 12 Kasım 1995. (2016). *Kanun Neşriyat. Bakü*, s.3

- Babajew, A. (2007). Kafkasya'da Beklentiler ve Olanaklar- Bölgesel Güç ve Garanti Etkeni olarak Türkiye'nin Rölü (Azerbaycan Örneği). *Konrad- Adenauer- Stiftung Yayını, Ankara*, s. 53-54.
- Bagırzadeh, E. (2019). Azerbaycan- Türkiye Ortak Ekonomik Projeleri ve Bölgesel Yansımaları, *Ekonomik ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 7 (26), s. 5- 13.
- Bayram, M. (2016) Ermenistan Dış Politikasında Reelpolitikle Psikopolitiğin Çatışması: Cumhurbaşkanlığı Dönemleri Bağlamında Bir Analiz, *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2 (3), s. 69-74.
- Bölükbaşı, S. (2011). Azerbaijan A Political History. London, New York, *I.B.Tauris & Co Ltd.* s. 58
- Bölükbaşı, S. (1997). Ankara's Bakü- Centered Transcaucasia Policy: Has It Failed? *Middle East Journal*, 51 (1), s. 83
- Brown, C. (1995). International Theory and International Society: the viability of the middle way. *Review of International Studies*, s. 183- 96.
- Bull, H. (1971) Order vs. Justice in International Society. *Political Studies* 19 (3), s. 269-283.
- Bull, H. (1966). International Theory: The Case For A Classical Approach, *World Politics, UK, London*, 18(3), s. 361-377.
- Bull, H. (2012). Anarchical Society; A Study of Order in World Politics, *Macmillan International Higher Education*, s. 13-125.
- Bull, H. (1977). The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics, *London: Macmillan Press*, s. 25.
- Buzan, B. (2004). From International to World Society? English School Theory and the Social Structure of Globalisation, USA, *Cambridge University Press*, New York. s. 187
- Buzan, B. (2009). The Middle East Through English School, ed: Buzan, B., Pelaez, A. G. (2009). International Society and The Middle East: English School Theory at the Regional Level, *Palgrave Macmillan*, US, New York, s. 25-44, 71-89.

- Buzan, B. (2014). An Introduction to the English School of International Relations; The Societal Approach, *Polity Press. Cambridge, UK*. s. 12-65
- Buzan, B. (2001, July). The English School: An Underexploited Resource in IR, *Review of International Studies*, 27(3), 472-473.
- Cabbarlı, H. (2004). Bağımsızlık Sonrası Ermenistan-Rusya İlişkileri, *Asam, Kafkasya Araştırmaları Masası*, s. 23-25.
- Cabbarlı, H. ve Abdullayeva, V. (2009). Azerbaycan Dış Politikası'nın Temel Özellikleri, s. 79-90.
- Canar, B. (2012). Rusya Federasyonu'nun Azerbaycan İle İlişkileri, *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 2 (1), s. 21-38.
- Cafersoy, N. (2001). Bağımsızlığının Onuncu Yılında Azerbaycan-Rusya İlişkileri (1991-2001), *Asam, Rusya-Ukrayna Araştırmaları Masası, Avrasya Dosyası, Azerbaycan Özel*, 7 (1), s. 289.
- Çınar, B. Bulut ve Kesici, A. (2005). ABD'nin Hazar Enerji Politikası ve Türkiye, *Siyasal/ Journal of Political Sciences*, (33), s. 165-188
- Cicioğlu, F. (2004). Azerbaycan- Ermenistan Çatışması: Kafkasya'da Bitmeyen Mücadele, Ed: İnat K., Duran B., Ataman M.,(2004). Dünya Çatışma Bölgeleri, *Nobel Yayınları*, Ankara s. 269-279.
- Cornell, Svante E. (2006). The Politicization of Islam in Azerbaijan, *Silk Road Studies Program, Uppsala University*, s.42-43
- Cohen, A. (1997). US Policy in the Caucasus and Central Asia: Building a New Silk Road to Economic Prosperity, *Backgrounder* , (1132), s. 3.
- Croissant. M, Michael, Aras, B. (1999). Oil And Geopolitics in The Caspian Sea Region, London, *Praeger*, s. 3
- Cranston, M, ve Yayla, A. (1993). İnsan Hakları Nelerdir? (Çev: Atilla, Y), *Sosyal Siyasal Teori*, 251-257.
- Cura, K. (2004). Karadeniz Ekonomik İşbirliği, *Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Meslek Yüksek Okulu*, Konya, s. 122-128.

- Demirel, M. (2017). The English School Theory And Turco-German Relations, *Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Doktora Tezi*, Ankara, s.18.
- Demirtepe, T. (2011). Dağlık Karabağ Sorunu: Dar Alanda Büyük Oyun, *Avrasya Araştırmaları Merkezi, Usak Raporları*, (no.11-07), Ankara, s. 6
- Dereli, A. (2014). Hedley Bull'un Uluslararası Toplum Kuramı ve Uluslararası Rejimlerin Dönüşümü, *Ankara Üniversitesi SBE, Avrupa Birliği ve Uluslararası Ekonomik İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi*. s.106
- Dunne, T. (1988). *Inventing International Society: A History of The English School*. *Palgrave Macmillan*, s. 224.
- Dündar, H. (2016). Türk Dünyasında Eğitim, Ankara, (1. Baskı), *Pegem Akademi*, s.1-16.
- Ekici, Y. (2017 Mart). Azerbaycan ve Ermenistan Arasında Bitmeyen Dağlık Karabağ Sorunu, *Vakanivüs- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi/ International Journal of Historical Researches*, 2 (1), ISSN: 2149-9535, s. 62-77
- Elma, F. (2002). Liberal Düşünce Geleneğinin Oluşumu ve John Locke, *Journal of Qafqaz University*, (9), s. 6.
- Elma, F. (2015). Azerbaycan'da Sovyet Sonrası Bağımsızlık Süreci: Demokrasiye Geçiş ve Devlet İnşasının İlk Yılları (1988-1993), *Yeni Türkiye*, (75), s. 190-201
- Elçibey, E. (1998). Bütöv Azərbaycan Yolunda. Editörler: Tahirzade, Adalet ve Çingiz Göytürk, Ankara, *"Ecdad" yayınları*, s. 334.
- Akdemir, E. (2018). Avrupa Birliği'nin Dış İlişkileri ve Politikası: Avrupa Birliği'nin Bütünleş(eme)me Üzerine bir İnceleme, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 17 (2), s.
- Filho, S. ve Johnston A. D. (2005). *Neoliberalism: A Critical Reader*. *London, Pluto press*, s. 7-10.
- Gaffarov, T. (2008). Azerbaycan Tarihi VII cild (1941-2001 yılları arasında) *Bakı. Elm neşriyatı*, s. 272, 306-307.
- Ganbarov, A. (2017). Bağımsızlıktan Sonra Azerbaycan'da Din-Devlet İlişkileri, *KTÜİFD* 4 (1), s. 101-126.

Gökçe, M. (2011). Yukarı Karabağ Sorunu ve Türkiye- Ermenistan İlişkileri Üzerine bir değerlendirme, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, *Turkey* 6 (1), s. 1111-1126.

Göl, H. (2016). Geçmişten Günümüze Azerbaycan, *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5 (1), Haziran, s. 153-170.

Gönlübol, M. (2000). Uluslararası Politika: İlkeler, Kavramlar, Kuramlar, *Siyasal kitapevi*, Ankara, s. 398.

Grieco, Joseph M. (1988). Anarchy and the Limits of Cooperation: A Realist Critique of the Newest Liberal Institutionalism, *International Organization*, 42 (3), *The MIT Press*, s. 485-486.

Griffiths, M.; O'Callaghan, T.; Roach, S. C. (2014). International Relations: the Key Concepts (3. b), *Routledge*, s. 99-100.

Hasanov, A. (2013). Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Ulusal Kalkınma ve Güvenlik Politikası, *Ötüken Neşriyat, İstanbul*, s. 312-313.

Hasanov, A. (2016). Güney Kafkasya'nın Akseri - Jeostratejik Durumu ve Azerbaycan'ın Güvenlik Politikası, *Ötüken Neşriyatı, İstanbul*, s. 142.

Huseynov, T. (2009). The EU and Azerbaijan: Destination Unclear, The European Union and the South Caucasus, Three Perspectives on the Future of the European Project, *Europe in Dialogue*, s. 50.

H. Williams, M Wright, Evans. (2007). Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Üzerine Bir Derleme, *Siyasal Yayınevi*, Ankara, s. 122-123.

İsmayılov, E; Hasanov, C. ve Qaffarov, T. (1995). Azerbaycan Tarihi, *Öğretmen Neşriyatı*, Bakü, s. 14-17.

İşcan, İ. H. (2010). Uluslararası Enerji Güvenliği Açısından Hazar Bölgesi Enerji Ekonomisi ve Hazar Denizi'ni Paylaşım Sorunu, *Sosyoekonomi Journal, Sosyoekonomi Society*, s. 68-88.

İşyar, Ömer G. (2004) Bölgesel ve Global Güvenlik Bağlamında Sovyet- Rus Dış Politikaları ve Karabağ Sorunu, (1. baskı), *Alfa Yayıncılık, İstanbul*, s. 446-545.

- İpek, C. D. (2012). Güney Azerbaycan Türklerinde Kimlik Sorunu, *Ege Üniversitesi Türk Dünyası İncelemeleri*, 12.1, s. 267-283.
- İyikan, N. (2009). ABD'nin Azerbaycan İlişkilerine Etki Eden Parametreler, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21, s. 257-260.
- Jackson, R. H. (1992). Pluralism in International Political Theory, *Review of International Studies*, 18 (3), 271–81.
- Jones, R. (1981). The English School of International Relations: A Case for Closure. *Review of International Studies*, 1-13.
- Kardaş, Ş. ve Balcı, A. (2014). Uluslararası İlişkilere Giriş: Tarih, Teori, Kavram ve Konular, *İstanbul: Küre Yayınları*, s. 124-144. Kasım, K. (2009). Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya (4), *International Strategic Research Organization (USAK)*, s. 1-4.
- Kasım, K. (2006). 11 Eylül Sürecinde Kafkasya'da Güvenlik Politikaları, *Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu*, 1 (1), s. 19-35.
- Kasımlı, C. ve Arslan, İ. (2015). Azerbaycan ve Dağlık Karabağ Üzerine Analizler; Dikkaya, M. ve Özdemir, M. Gökhan (2015). Türkiye- Azerbaycan Ekonomik İlişkileri, *Gündoğan Yayınları*, s. 154.
- Kaya, E. (2017). Yardım Programları Çerçevesinde Avrupa Birliği'nin Orta Asya Politikası, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (54), s. 3.
- Keohane, R. O. (1989). International Institutions And State Power: Essays in International Relations Theory, s. 959-960.
- Keskin, M. (2015). Yakın Çevre Doktrini Bağlamında Rus Dış Politikası: Ukrayna Müdahalesi, *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 3 (2), s. 47-64.
- Kızılkaya, E. ve Engin, C. (2003). Enerjinin Jeopolitiği: Dünya Üzerindeki Jeoekonomik Mücadele, Kırgızistan-Türkiye, *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, s. 198-203.
- Kocamaz, S. (2007). Avrupa Birliği'nin Komşuluk Politikası Çerçevesinde Transkafkasya Ülkeleri ile İlişkileri, Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları, *USAK*, 2 (4), s. 68-75.

- Köse, T. (2010). Türk Dış Politikasının Orta Doğu'daki Yeni Kimliği ve Çatışma Çözümlerini Keşfi, Türk Dış Politika Yıllığı. *İstanbul Şehir Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü*, s. 634.
- Lawson, S. (2015). Theories of International Relations: Contending Approaches to World Politics. *Cambridge, United Kingdom: Polity Press*, s. 150.
- Linklater, A. (2013). Uluslararası İlişkiler Teorileri (2 b.). (Çev: Ağcan, M. A.), *Küre Yayınları*, s. 119.
- Linklater, A. ve Suganami, H. (2006). The English School of International Relations A Contemporary Reassessment. *New York, United States of America: Cambridge University Press*, s. 12-53.
- Mesimov, A. (2001). Bağımsızlık Yıllarında Azerbaycan- Türkiye ilişkileri, *Avrasya Dosyası, Azerbaycan Özel, İlkbahar*, 7 (1), s. 281
- Memmedov, N. (2013). Harici Siyaset: Gerçeklik ve Geleceğe Bakış, *Bakü*, s. 222
- Mehdiyeva, N. (2011). Power Games in the Caucasus Azerbaijan's Foreign and Energy Policy towards the West, Russia and the Middle East, *by I.B.Tauris & Co Ltd. London, New York*, s.43.
- Mollaer, F. (2004). Azerbaycan'da Demokrasi ve Geleceği Üzerine Bazı Gözlemler, *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, s. 68-77
- Moshaver, Z. (2003). Revolution, Theocratic Leadership and Iran's Foreign Policy: Implications for Iran- EU Relations, *The Review of International Affairs*, 3 (2), s. 283-305.
- Musa, İ. (2010). Azerbaycan'ın Harici Siyaseti. Bakü. *Bakü Üniversitesi Neşriyatı*, Cild (3). s. 473-486.
- Musayev, V. (2017). Azerbaijan Economic Reforms Review, *Center for Analysis of Economic Reforms and Communication*, s. 2
- Nesirov, C. (2006). Avrupa Konseyi ve Azerbaycan İlişkileri, *Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi*, s. 44

- Nichoil, J. (2012). Armenia, Azerbaijan, and Georgia: Political Developments and Implications for U.S. Interests, *Congressional Research Service, CRS Report for Congress*, 27 Sempember, s. 1-2.
- Purtaş, F. (2008). Orta Asya'nın Bütünlüğü Sorunsalı ve Orta Asya'da Bölgesel Entegrasyon Girişimleri, Ed: Demirtepe, T. (2008) Osta Asya ve Kafkasya'da Güç Politikası, *USAK Yayınları* (16), Ankara, s. 31-63
- Oktaç, Emel G. (2006). Türkiye'nin Avrasya'daki Çok Taraflı Girişimlerine Bir Örnek: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 3 (10), s. 149-179.
- Oruç, T. Ç, (2014). Kıyıdaş Devletlerin Talepleri Çerçevesinde Hazar'ın Hukuki Statüsü ve Paylaşılması Sorunu, *Bilgesam*, s. 83- 101.
- Özalp, N. (2004). Büyük Oyunda Hazar Enerji Kaynaklarının Önemi ve Konumu, Panaroma, Aylık Uluslararası İlişkiler, *Ekonomi ve Politika dergisi* (1) ISSN-1304 - 6438, s. 3.
- Özbaş, F. (2005). Ermeni Diasporası ve Türkiye-Rusya İlişkileri, *Tasam Stratejik Rapor*, (5), s. 2-16.
- Özdam, B. (2018). Orta Asya ve Kafkaslarda Bölgesel İhtilaflar, Ed: Kılıç, H. ve Toprak, E. (2018). Orta Asya ve Kafkaslarda Siyaset, *Anadol Üniversitesi, Eskişehir, Türkiye*, s. 186-200.
- Palabıyık, M. S. (2014). İngiliz Okulu; (Derleyen: Gözen, R.) *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, (1), s. 217.
- Ramazan G. (2014).Uluslararası İlişkiler Teorileri. *İletişim Yayıncılık, (1. baskı), İstanbul*. s. 246.
- Safi, İ. (2012). Karadeniz'de Bölgesel İşbirliği ve Rekabet, *Eko Avrasya, Karadeniz Özel Sayısı*, (9), s. 6.
- Souleimanov, E. ve Ditrych, O. (2007). Iran and Azerbaijan: A Contested Neighborhood, *Middle East Policy*, 14 (2), s. 101-115.
- Suleymanov, E. (2002). Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan- IMF İlişkileri, *Journal of Qafqaz University, Bakü*, s. 190-195.

- Szymanski, A. (2009). South Caucasus- The Case For Joint Commitment of Turkey and the EU, *The Polish Institute of International Affairs*, s. 1-5.
- Şahin, M.(2008). İran Dış Politikasının Dini Retoriği, *Akademik Orta Doğu*, 2 (2), s. 12-17.
- Şahin, M. ve Osman, Ş. (2014). İngiliz Okulu. Ankara: *BRC Matbaacılık*, s. 158.
- Şihaliyev, E.(yy). Uluslararası İlişkiler Boyutuyla Ermenistan-Azerbaycan Çatışması. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3 (1), 139-160.
- Timor, A. Nur (2000). Hazar Denizi Bölgesi Petrol ve Doğal Gaz Rezervleri, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi*, s. 214-235.
- Toprak, E. (2018). Liberalism; Ed: Arı, T ve Toprak, E. (2018). Theories of International Relations I, *Anadolu University Press, Eskişehir, Turkey*, s. 52-57.
- Tüysüzoğlu, G. (2014). Farklı Dış Politika Seçenekleri Bağlamında Ermenistan Dış Politikasının Değerlendirilmesi, *Yeni Türkiye Dergisi*, (60), s. 1-18.
- Ural, S. ve Çaykırın, G. (2011). Robert Koçaryan Dönemi Ermenistan Dış Politikası, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (8) s. 107-136.
- Uzer, U. (2017). Bölgesel Güvenlik Bağlamında Dağlık Karabağ Sorunu'nun Dünya Siyasetindeki Yeri, *Journal of Turkish Social Sciences Research*, 2 (1), *Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Gaziantep*, s.71-76.
- Ünal, F. Ö. (1998). Azerbaycan ve Türkmenistan Arasında "Kepez" Problemi, *Journal of Qafqaz University*, 1 (2), s. 48.
- Üstün, Ç. (2011). Energy Cooperation between Import Dependent Countries: Cases of Italy and Turkey, *Turkey, Perception Press*, 16 (1), s. 71-89.
- Valiyev, A. (2001). Azerbaijan- Russia Relations After the Five- Day War: Friendship, Enmity or Pragmatism?, *Turkish Policy Quarterly*, 10 (3), s. 134-143.
- Van de Haar, E. (2009). Classical Liberalism and International Relations Theory, *Palgrave Macmillan, US*, s. 144.
- Viotti, P.R. ve Kauppi, M.V. (2012). International Relations Theory (Fifth Edition), *Pearson, US*, s. 130-161.

- Watson, A. (1992). *The Evolution of International Society: A Comparative, Historical Analysis*, Routledge, UK, London, s. 275-276
- Wight, M. (1992). *International Theory: The Three Traditions*, Ed: Brian Porter and Gabriele Wight, *The Royal Institute of International Affairs, London*, s. 30
- Wight, M. (1978). *Power Politics*, *Leicester University press; Royal Institute of international affairs*, s.102-106
- Wilson, P. (1989). *The English School Of International Relations*, *Review of International Studies. Cambridge University Press*, s. 49-58.
- Yagublu, N. (2015). Mehmet Emin Resulzade Ansiklopedisi, “*Azerbaycan Kültür Derneği*” *Yayınları*, Ankara, (59), s. 26.
- Yalçınkaya, A.(2006). Kafkasya'da Siyasi Gelişmeler Etnik Düğümden Küresel Kördüğümüne, *Lalezar Kitabevi*, Ankara, s. 16.
- Yılmaz, R. ve İsmayılov, E. (2001). Etnik Çatışma Teorileri Işığında Dağlık Karabağ Sorunu. *Bilgesam*, İstanbul, s. 5.
- Yılmaz, R. (2010). Azerbaycan Dış Siyasetinde Bağımsızlık Sonrası Yıllar ve Karabağ Problemi, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* (2), s. 69-93.
- Yılmaz, R. (2013). Kafkasya'da Çözülmeyen Kördüğüm: Dağlık Karabağ Sorunu, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi* 2(1): 71-90.
- Yılmaz, R. (2012). Azerbaycan Dış Politikası ve Türkiye, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Avrasya Stratejik Uygulama ve Araştırmalar Merkezi, Avrasya Araştırmaları Serisi - 2*, s. 66-67
- Yurdusev, A. Nuri. (2000). Devlet, Sistem ve Kimlik: Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar, *İletişim Yayıncılık*, İstanbul, s. 15.
- Yurdusev, A. Nuri (1996). *The British School of International Relations: The Toynbeeian Origins*, presented at the Millennium 25th Anniversary Conference, *London School of Economics, London*, s. 17-19.

Yurdusev, A. N. (2018). English School of International Relations, editör: Arı. T, Toprak, E. Theories of International Relations I, *Anadolu University Press, Eskişehir, Turkey*, s. 161.

Yurdusev, A. Nuri. (2018). English School of International Relations, editör: Arı. T, Toprak, E. Theories of International Relations I, Anadolu University Press, Eskişehir, Turkey, s. 161

Zimnistikaya, H., James, Von G., (2011). Is the Caspian Sea a Sea; and Why Does It Matter? *Journal of Eurasian Studies*, (2), s. 1-14.

İnternet Kaynakları

Alieva Leila (2014) *Azerbaijan and the impact of the lack of democratisation on relations with the EU*, SAGE journals, <https://doi.org/10.1007%2Fs12290-014-0292-8>.

Erişim tarihi: 7.08.2018

Avrasya İncemeleri Merkezi (1 Ekim 2018), Azerbaycan'da NATO Günleri Etkinliği, <https://avim.org.tr/tr/Bulten/AZERBAYCAN-DA-NATO-GUNLERI-ETKINLIGI>.

Erişim tarihi: 3.10. 2018.

Azərbaycan Respublikası Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi (2015). Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İqlim Dəyişmələri üzrə Çərçivə Konvensiyasına Azərbaycanın Üçüncü Milli Məlumatı (BM İDÇS'ne Azərbaycan'ın 3. Ulusal Raporu, Bakü, s. 8. http://www.eco.gov.az/uploads/layiheler/BMT_iqlim_dey.pdf. Erişim tarihi: 20.12.2018.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev, Prezident Kitabxanası:

Azerbaycan Beynəlxalq Arenada, http://files.preslib.az/projects/republic/az/azr2_4.pdf.

Erişim tarihi: 18.7.2018.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev, Prezident Kitabxanası (2015) *V Fesil IV İslam Həmrəylik Oyunları*. http://files.preslib.az/site/olympia/g14_1.pdf. Erişim tarihi: 1.09.2018.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev, Prezident Kitabxanası: *Bayraq*, <http://axc.preslib.az/az/page/6HvLQhaeJq>. Erişim tarihi: 11.10.2018.

Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi, Azərbaycan - ABŞ (Amerika Birləşmiş Dövlətləri) münasibətləri: <http://www.mfa.gov.az/files/file/Az%C9%99rbaycan%20-%20AB%C5%9E%201.pdf>. Erişim tarihi: 4.09.2018

Azerbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi, Azərbaycan- Gürcüstan münasibətləri, <http://mfa.gov.az/files/file/Azerbaijan%20-%20Gurcistan%20munasibetleri.pdf>.

Erişim tarihi: 6.09.2018.

Azerbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi, *Azərbaycan və Avropa Şurası*, <http://www.mfa.gov.az/content/857>. Erişim tarihi: 30.07.2018.

Azerbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi, *Azərbaycan və BMT münasibətləri*, <http://mfa.gov.az/content/751>. Erişim tarihi: 30.07.2018

Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi, *Azərbaycan və İƏT münasibətləri*, <http://mfa.gov.az/content/550>. Erişim tarixi: 26.07.2018

Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi, *Azərbaycan və NATO əməkdaşlığı haqqında arayış*, <http://www.mfa.gov.az/content/560>. Erişim tarixi: 23.08.2018

Azərbaycan Cumhuriyeti Karabağ Bölgəsi, Dağlık Karabağ Problemi AGİT'te, http://garabagh.net/content_249_tr.html. Erişim tarixi: 30.07.2018

Azərbaycan da NATO'ya üye olacaq mı?

<https://www.habervaktim.com/haber/15604/azerbaycan-da-natoya-uye-olacak-mi.html>. Erişim: 23.08.2018.

Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi, *Azərbaycan və Qara Dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı (QDİƏT)*. Azərbaycan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı resmi internet sitesi, <http://www.mfa.gov.az/content/949>. Erişim tarixi: 25.08.2018.

Azərbaycan Halk Cumhuriyeti'nin ilk bayrağı,

https://www.google.com.tr/url?sa=i&source=images&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwi2p9ijcXhAhX86OAKHTbIAQUQjRx6BAgBEAU&url=http%3A%2F%2Fwww.wikiwand.com%2Ftr%2FAzərbaycan_Demokratik_Cumhuriyeti&psig=AOvVaw31WZSImkaj4sG1K7zGsfK&ust=1554971166562564. Erişim Tarixi: 11. 10.2018

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, *Azərbaycanın regionları*: <https://www.stat.gov.az/source/regions/>. Erişim tarixi: 21.06.2018.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev, Prezident Kitabxanası: *Tarix*. <https://president.az/azerbaijan/history>. Erişim tarixi: 21.4.2018.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev, Prezident Kitabxanası: *Tarix*. <https://president.az/azerbaijan/history>. Erişim tarixi: 4.04.2018

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev, Prezident Kitabxanası: *Neft Sektoru*, <https://president.az/azerbaijan/contract>. Erişim tarixi: 6.05.2018.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev, Prezident Kitabxanası: *Prezident* <https://president.az/president>. Erişim tarixi: 16.6.2018

Azərbaycan və İslam Konferansı Təşkilatı (İKT).

<http://anl.az/el/emb/QARABAQ/beynelxalq-senedler/iet.pdf>. Erişim tarixi: 1.09.2018.

Balkan Devlen, P. J. (2005, june). *The English School, International Relations, and Progress*. *International Studies Review*, 7(2), s. 171-197,

<http://www.jstor.org/stable/3699645>. Erişim tarihi 11.20.2017.

Bank For International Settlements, *Azerbaijan*, <https://www.bis.org/country/az.htm>.

Erişim tarihi: 30.07.2018.

Buzan, B. (2010, january). *Culture and International Society. International Affairs*, 86(1), <http://www.jstor.org/stable/40389085>. Erişim tarihi:11.20.2017.

CITES, Azerbaijan, <https://www.cites.org/eng/cms/index.php/component/cp/country/AZ>.

Erişim tarihi: 30.07.2018.

CNN Türk: *Azerbaycan ile bayrak krizi sona erdi*, 28.10.2009,

<https://www.cnnturk.com/2009/dunya/10/27/azerbaycan.ile.bayrak.krizi.sona.erdi/549485.0/index.html>. Erişim tarihi: 15.12.2018.

Council of The European Union, *Joint Declaration of the Prague Eastern Partnership Summit*, Brussels, 7 May 2009, 8435/09 (Presse 78) ,

https://www.consilium.europa.eu/media/31797/2009_eap_declaration.pdf. Erişim tarihi: 22.08.2018.

Declaration of Independence,

<http://azerbaijan.az/portal/History/HistDocs/Documents/en/04.pdf>. Erişim tarihi: 21.4.2018.

EU-Azerbaijan relations - European External Action Service, "https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage_en/4013/EU"

https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage_en/4013/EU . Erişim tarihi: 24.11.2018.

European External Action Service, *Facts and Figures About EU -Azerbaijan Relations*,

https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/eap_factsheet_azerbaijan_eng_web.pdf. Erişim tarihi: 10.08.2018.

EU-Azerbaijan relations - European External Action Service,

https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage_en/4013/EU. Erişim tarihi: 24.11.2018.

Facts and Figures About EU- Azerbaijan Relations,
https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/eap_factsheet_azerbaijan_eng_web.pdf. erişim
tarihi: 25.11.2018.

Facts and Figures About EU- Azerbaijan Relations,
https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/eap_factsheet_azerbaijan_eng_web.pdf. Erişim
tarihi 25.11.2018.

Feifer, Gregory (2002) *Caspain: Russia, Azerbaijan Sign Agreement On Sea Boundaries*, <https://www.rferl.org/a/1100881.html>. Erişim tarihi: 10.09.2018.

Gurtis E. Glenn (1994) *Georgia: A Country Study Relations With Neighboring Countries*, Washington, GPO for the Library of Congress.
<http://countrystudies.us/georgia/68.htm>. Erişim tarihi: 10.09.2018.

Hazar Denizine Komşu Ülkeler.

https://www.google.com/search?biw=1680&bih=890&tbm=isch&sa=1&ei=cByeXNYqOdLNwALxwZegCw&q=Hazar+Denizine+Kom%C5%9Fu+%C3%9Clkeler&oq=Hazar+Denizine+Kom%C5%9Fu+%C3%9Clkeler&gs_l=img.12..0i24.14151.14151..15708..0.0..0.114.114.0j1.....1....1..gws-wiz-img.zPFJtGopIGs#imgrc=qh0OxAKysS4WRM:
Erişim tarihi: 14.6.2018.

Kasper, Wolfgang (2004). *John Locke: Özgürlük Filozofu*, s.289.
<http://www.libertedownload.com/LD/arsiv/36/22-wolfgang-kasper-john-locke-ozgurluk-filozofu.pdf>. Erişim tarihi:12.3.2018.

Kayzen, *Sovet İttifaqının dağılması səbəbləri; Müasir Dövrün Tarixi*,
<https://kayzen.az/blog/son-tarix/5573/sovet-ittifaq%C4%B1n%C4%B1nda%C4%9F%C4%B1lmas%C4%B1-s%C9%99b%C9%99bl%C9%99ri.html>. Erişim
tarihi: 4.04.2018

KEİPA, KEİPA Genel Sekreteri Sn. Asaf Hajiyev'in KEİ Üye Devletleri Bilgi ve İletişim Teknolojileri Bakanları Toplantısı'na Katılımı, 4 Aralık 2018, Bakü,
<http://www.pabsec.org/news-details.asp?id=498&hl=tr>. Erişim tarihi: 25.08.2018.

Ludwig von Mises, *Liberalism In The Classical Tradition*, çev. Ralph Raico, The Foundation for Economic Education, Mises.org edition, 2002, s. V. (Çevirimiçi),
<http://mises.org/books/liberalism.pdf>. Erişim tarihi: 12.3.2018

Milli Elmlər Akademiyası Tarix İnstitutu: *Heydər Əlirza oğlu Əliyev- Azərbaycan Xalqının Ümummilli Lideri*, http://www.tarix.gov.az/heydar_aliyev.php. Erişim tarihi: 8.05.2018.

Mises Institute Austrian Economics, Freedom and Peace, *Liberalism: In the Classical Tradition*, <https://mises.org/library/liberalism-classical-tradition>. Erişim tarihi: 12.3.2018.

Muslum, S. (2007). Khojaly is not dead, *Cashoglu Publishing House*.
<http://kitabxana.net/files/books/file/1346346957.pdf>. Erişim:16.11.2018.

Official Website of North Atlantic Treaty Organization, *Relations with Azerbaijan*
https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_49111.htm. Erişim tarihi: 2.08.2018

Official Website of North Atlantic Treaty Organization, *Relations with Azerbaijan*,
https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_49111.htm?selectedLocale=en. Erişim tarihi: 23.08.2018.

Official Website of Organisation of Islamic Cooperation, *The Collective Voice of The Muslim World*, https://www.oic-oci.org/page/?p_id=52&p_ref=26&lan=en. Erişim tarihi: 28. 07. 2018

Official website of the European Union, *EU-Azerbaijan relations*, Bruxelles, 01/11/2017. https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage_en/4013/EU-Azerbaijan%20relations. Erişim tarihi: 8.08.2018.

Official Website of the European Union, *Partnership Priorities between the EU and Azerbaijan Reinforce the Bilateral Agenda*, Bruxelles, 11/07/2018.
https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/48244/partnership-priorities-between-eu-and-azerbaijan-reinforce-bilateral-agenda_en. Erişim tarihi:22.08.2018

The Republic of Azerbaijan Ministry of Economy, *WTO and Azerbaijan*,
<https://www.economy.gov.az/en/article/vto/21561>. Erişim tarihi 30.07.2018.

T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİ)*, T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet sitesi, http://www.mfa.gov.tr/karadeniz-ekonomik-isbirligi-orgutu-_kei_.tr.mfa. Erişim tarihi: 25.08.2018.

Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi (Türk Keneşi / Türk Konseyi - TDİK) hakkında ayrıca bk. http://www.turkkon.org/trTR/genel_bilgi/1/10. Erişim tarihi: 2.09.2018.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Resmi İnternet Sitesi, <https://tccb.gov.tr/konusmalar/353/98629/baku-nun-kurtulusunun-100-yil-donumu-torende-yaptiklari-konusma>, Erişim tarihi: 20.10.2018.

Türk Konsey, İkinci Zirve Bildirisi, Bişkek, 23 Ağustos 2012, http://www.turkkon.org/Assets/dokuman/Biskek_Bildirisi_Turkce_imzali_20140418_102501.pdf. Erişim tarihi:2.09.2018

Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı resmi internet sitesi, <http://www.mfa.gov.tr/guam-info.tr.mfa>. Erişim tarihi: 30.07.2018.

UN Climate Change, Azerbaijan, http://unfccc.int/tools_xml/country_AZ.html. Erişim tarihi: 30.07.2018

Joint Declaration of the Prague Eastern Partnership Summit (2009), Council of the European Union, Prague, s. 11, https://www.consilium.europa.eu/media/31797/2009_eap_declaration.pdf. Erişim tarihi: 28.11.2018

